

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tolga ÖZTÜRK

ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI ve İRAN JEOPOLİTİĞİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tolga ÖZTÜRK

ABD'İN ORTADOĞU POLİTİKASI ve İRAN JEOPOLİTİĞİ

Danışman
Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Tolga ÖZTÜRK'ün bu çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Ramazan İzol
Üye (Danışmanı) : B. Era Gayhan
Üye : Öğr. Gör. Dr. Bilgi KÜGÜKCAN

Tez Konusu: ABD'nin Dışadışı Politikası ve İron Jeopolitiği

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi 27/01/2013

Mezuniyet Tarihi 17/01/2013

Doç.Dr.Zekariya KARADAVUT
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

1.1 Tarihin Sonundaki Uyumsuzluk	8
1.2. Ötekileştiren Dünya	10
1.3. Yeni Başlayan Ortaçağ	12
1.4. Topyekun Anarşi.....	14
1.5. Huntington'ın Dünyası	15
1.6. Medeniyetler Dünyası	18
1.6.1. Yedi Farklı Dünya.....	18
1.6.2. Hangi Evrensellik?	19
1.6.3. Batı'ya Tepkiler.....	23
1.7. Medeniyetler ve Merkez Devletler	30
1.7.1. Çekirdek Devlet Oluşturma Projesi.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE HABER DERGİCİLİĞİ

2.1. El- Kaide Terör Örgütü	41
2.2. Afganistan Müdahalesi	44
2.3. Irak Müdahalesi	49
2.4. Arap Uyanışı.....	56
2.4.1. Tunus	57
2.4.2. Mısır	57
2.4.3. Libya.....	60
2.4.4. Suriye	63

2.5. Sovyetlerden Sonra Ortadoğu'nun Değişen Yüzü.....	64
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN

3.1. İran Devrimi.....	68
3.2. İran'ın Yakın Tarihi ve Jeopolitiği	72
3.3. İran'ın Arap Uyanışı'ndaki Stratejisi.....	79
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	90
Ö Z G E Ç M İ Ş.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMİTDK	Birleşmiş Milletler İzleme, Tespit ve Denetleme Komisyonu
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
NATO	Kuzey Atlantik Paktı (North Atlantic Treaty Organization)
RAND	Araştırma ve Geliştirme Kurumu (Research and Development Corp.)
SEATO	Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
SOFA	Askeri Güçlerin Statüsü Antlaşması (Status of Forces Agreement)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNAMA	Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Gücü

ÖZET

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistem yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu çalışmada uluslararası sistem bazında yaşanan değişikliğin Ortadoğu ve İran'daki yansımaları ele alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünü üstlendiği değişim sürecinde Ortadoğu'nun 21. yüzyılda nasıl bir dönüşüm yaşayacağı tartışılmaktadır. Ortadoğu bölgesinin özelinde ise jeopolitik ve jeostratejik öneme haiz İran göz önüne alınmıştır. Bu değerlendirmeleri yaparken Amerika Birleşik Devletleri'nin bir dış politika aracı olarak Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi ve jeopolitik kuramlarını ne derecede hayata geçirdiği incelenmiştir. Bu bağlamda yüzyılın en önemli siyasi hareketlerinden birisi olan "Arap Uyanışı" ele alınırken, İran ve Türkiye'nin bu değişim sürecinde üstlendikleri rol ve ABD ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle, uluslararası düzeyde yaşanan sistem bunalımına çözüm arayışındaki ABD'nin Ortadoğu politikası ve bu politikanın kilit noktası olan İran değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Medeniyetler Çatışması, Jeopolitik, ABD, Ortadoğu, İran

ABSTRACT

After the Cold War, the International System entered an era of reconstructing. In this work, the reflections of this change within the level of international system on the Middle East and Iran are reviewed. How the Middle East is to be transformed in this process of change led by the United States of America is another topic of argument in this work. Furthermore, a special emphasis is made upon Iran which has geopolitical and geostrategic importance in the Middle East Region. In doing so, it is analyzed that how the United States of America has used and realized the theory “the Clash of Civilizations” proposed by Samuel Huntington and the other geopolitical theories. Within this context, “the Arab Spring” as one of the most important political movements in the century as well as the role of Iran and Turkey with their relations between the USA in this process of change is evaluated. In other words, the Middle East Policy of the US that has been seeking for a solution to the system crisis within the International level and Iran that is a key point to this policy in question are reviewed.

Key Words: the Clash of Civilizations, Geopolitics, the USA, the Middle East, Iran

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın tüm sürecinde beni yönlendiren ve destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Behire Esra ÇAYHAN hocama sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca, tezin tamamlanmasında büyük emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL ve Dr. Bilgi KÜÇÜKCAN hocalarıma da minnettarım.

İsimlerinden bahsedemeden geçemeyeceğim eşim Bilge Nur ÖZTÜRK ve manevi destekleri her zaman benimle olan ailem, Halide ÖZMEN, Süleyman ÖZMEN, kardeşlerim Onur Alp ÖZMEN, N. Ayşe Begüm ÖZMEN ve amcam Zeki ÖZTÜRK'e teşekkür ederim. Benim için çok değerli, fakat adını telaffuz ettikçe sanki değerinden bir şeyler kaybedecekmişçesine fazlaca isimlerinden bahsedemediğim, yalnızca kan bağıyla da sınırlandırılmayacak kadar geniş ailemin tüm fertlerine manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Son olarak onlar olmasa sonuçlandıramayacağım bu tezde, katkıları büyük olan arkadaşlarım Ayça BÜYÜKYILMAZ, Asiye Gün GÜNEŞ, İsmail Cem KARADUT ve her daim manevi desteğini aldığımız Ali Fuat KARADUT'a çok teşekkür ederim.

Tolga ÖZTÜRK
Antalya, 2013

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin ekonomi, dış politika, jeopolitik ve benzeri fonksiyonlar tarafından etkilendiğini göz önünde bulundurduğumuzda, geleceği öngörebilmek adına sosyal bilimler alanında en zor disiplinlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında sağlıklı analizler yapabilmek adına devletler arasındaki ilişkilerin makro düzeyde sosyal-siyasi-ekonomik yönlere yansıyan kısımlarının ortaya konulması çok önemli olmakla birlikte, bu parametrelerin görünen anlamlarının altında yatan nedenlerin mikro düzeyde de ele alınması olayların sağlıklı bir şekilde yorumlanmasına imkân vermektedir. Bu bağlamda söz konusu bir olayı ilgilendiren tüm alt başlıkların tek boyutlu bir resimden değil de zaman derinliğinin de kullanılarak, çok boyutlu düşünüp, değerlendirebilmek tutarlı ve kayda değer analizler yapabilmemizi mümkün kılacaktır.

Klasik doğa bilimlerinden farklı olmasının nedenlerinin başında oluşturulan bir hipotez ve onun geçerliliğini ortadan kaldıran karşı hipotezi somut bir şekilde ortaya koymak çoğunlukla mümkün değildir. Çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulduğu üzere betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Bu güne kadar oluşturulan kuram, tanım, açıklama ve tasvirlerden Ortadoğu jeopolitiği ve ABD stratejilerinin incelendiği çalışmalar süzgeçten geçirilip belli bir kavram çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Betimleyici araştırmanın özelliklerinin sonucu olarak tez, bugüne kadar kullanılan kavram ve yorumların daha doğru sonuçlara götüreceğini belirleme amacındadır. Nitel yöntem uygulanan çalışmada veri toplama tekniği ilgili yazıların taranması, gündeme dair gelişmelerin değerlendirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Sosyal bilimlerle ilintili olarak mevcut konuyu beş ana başlıkta resmedecek olursak; tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve sonuç şeklinde olacaktır.¹

Ortadoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Arap ulus devletlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte istikrarsızlık sürecine girmiştir. Bu istikrarsızlık sürecinin nedenleri ana hatlarıyla bölgenin sosyal yapısı, coğrafyanın Avrasya geçiş noktasını oluşturması ve hidrokarbon zenginliğinden kaynaklanan ekonomik nedenler olarak sıralanabilir.

Mevcut durumun sebep sonuç ilişkisini ortaya koyacak olursak; Ortadoğu'daki devletlerin 19. Yüzyıl sonu, 20. Yüzyıl başı itibarıyla toplumsal dinamiklere bağlı olarak değil, Avrupa devletlerinin önderliğinde kurgulanan bir küresel stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmaları istikrarsızlığın temel nedenlerinden birisini teşkil etmektedir. Bunun yanında zaman içerisinde

¹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 2

jeopolitik önemin değişmesinden kaynaklanan uluslararası yörüngenin Asya Pasifik coğrafyasına kayması bölgenin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır.

ABD ve kısmen mutabık kaldığı Batılı güçlerin enerjilerini ve zamanlarını Asya-Pasifik hattına kaydırması ekonomik, siyasi ve jeopolitik değişikliklerin neticesinde ortaya çıkmıştır. 1989 yılından sonra SSCB'nin çöküşünün ardından iki kutuplu dünya düzeni son bulmuş, yerine gelen düzenin ne olduğu konusunda uluslararası ilişkiler camiasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar genelde ABD önderliğinde tek kutuplu ya da Avrupa Birliği, Çin, Hindistan, buna benzer oluşabilecek farklı bölgesel yapılanmalarla birlikte çok kutuplu bir dünya öngörmektedir. Bu bağlamda hem demografik olarak hem de ekonomik dinamizm olarak Çin ve bölgesindeki ülkelerin hızlı ilerlemeleriyle ABD karşısındaki en ciddi rakip olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ABD artık SSCB ile arasındaki rekabet alanı olarak Ortadoğu'ya daha fazla enerji sarf etmek yerine küresel çıkarlarının tesisi için Pasifik alanına yönelmektedir.

Ortadoğu'nun gündemden yavaşça çekilmesi beklenildiği üzere sancılı olmaktadır. Bu bağlamda bölgede kimi ülkeler konjonktürün sağladığı avantajlarla etki alanını genişletirken, bazı ülkeler ise etki alanını yitirmeye başlamıştır. ABD'nin kullandığı demokrasi, serbest piyasa ekonomisi değerlerin istikrara kavuşturulan bölgeler için vazgeçilmez olduğu da görülmektedir. Değişen konjonktür, Ortadoğu gibi İslam coğrafyasında, söz konusu Amerikan değerleriyle barışık olan, tarihi ve ekonomik altyapısının uygun bulunduğu Türkiye'ye de bölgenin istikrar sağlayıcısı olabilme fırsatlarını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin elde ettiği bu fırsatı değerlendirebilmesi için Ortadoğu'daki gücünün sınırlarını sonuna kadar kullanması, bunun yanında bu sınırları yapacağı reformlarla genişletmesi kaçınılmazdır. Zira Ortadoğu'da ABD her ne kadar bölgede vakit kaybetmek istemese de başta Çin ve Rusya gibi büyük güçler bölgede İran ortaklığıyla bu süreci uzatma gayreti içinde olacaklardır.

Nihayetinde Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesinde Türkiye'nin önüne çıkan etki alanını genişletme fırsatı, İran'ın bölgesel çıkarlarının aleyhinde seyretmektedir. SSCB'nin hemen ardından ABD'li S. Huntington ve F. Fukuyama gibi teorisyenler çalışmalarıyla her ne kadar tepki çekse de, Medeniyetler Çatışması tezinde Huntington'ın işaret ettiği doğrultuda Ortadoğu şekillenmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bu tezde Huntington'ın Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasından yola çıkılarak, ABD'nin Ortadoğu stratejisi ve bu stratejinin

sacayaklarını oluşturan İran ve Türkiye gizli rekabetinin yarattığı sorunsal ve rekabetin olası sonucu araştırılmıştır.

Tezin ilk bölümünde “Medeniyetler Çatışması”nın ışığında Ortadoğu coğrafyasının nasıl şekillenmesi gerektiği ve ABD stratejisinin bu konuda nasıl işlediği ele alınmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu stratejinin bir ürünü olarak “Arap Uyanışı” ışığında Ortadoğu’daki sancılı değişim süreci irdelenmiştir. Son olarak Ortadoğu’da tarihi ve kültürel altyapı, askeri yetenek, gelişmişlik olarak birbirlerine çok yakın olan İran ve Türkiye’nin gizli rekabeti, ekseriyetle İran tarafından bakılarak irdelenmiştir. Sonuçta Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaşmadan önce bugünün resminden yola çıkarak, yarının Ortadoğu’sunun nasıl şekillendirilmek istendiği sorunsalına odaklanılacaktır.

“Arap Uyanışı”, Ortadoğu coğrafyasındaki halkların mevcut diktatörlük rejimlerine karşı ayaklanmaları durumun tasvirini oluşturmaktadır. Arap halklarının bu isyanı karşısında mevcut iktidarların tutunamamalarını, ABD’nin mevcut iktidarlardan desteğini çekmesi ve bunun yanında söz konusu ülkelerin halklarını iktidardakilere karşı hareketlendirmeye çalışmasını yüzeysel de olsa açıklamaktadır. ABD, Ortadoğu bölgesinde, bölgenin kontrolünü sağlayacak müttefik bir çekirdek devlet oluşturarak, Avrupa Birliği ile Çin arasında büyük bir kontrol alanı oluşturmaya çabalamaktadır. Mevcut bu politikayı hem kendi enerji yolu güvenliğini tesis etme bakımından, hem yükselen güç Çin’i çevrelemek hem de Avrasya’nın batı ucunda ABD hegemonyasına alternatif bir güç oluşturma potansiyeli olan AB’yi çevrelemek adına attığı jeopolitik bir adım olarak değerlendirmek, durumu anlamlandırmaya örnek teşkil etmektedir. Bu durumu yönlendirme boyutu ise Türkiye’nin ve İran’ın mevcut durum içerisinde nasıl bir pozisyon alması gerektiğidir.

Açıklamayı somutlaştırmak gerekirse; “Arap Uyanışı” olarak adlandırılan süreci yalnızca şimdiki zaman içerisinde değerlendirmek ve bu değerlendirmeyi yalnızca bölge coğrafyasıyla sınırlandırmak yapılacak analizi hayli kısırlaştıracaktır. Bunun yerine jeopolitik bir analiz için bölgenin en azından birkaç yüzyıllık siyasi tarihi ve bunun yanında yakın geçmişi incelenmek durumundadır. Bu sorgulama bize Ortadoğu halkları için Türkiye’nin, Amerika Birleşik Devletleri’nin ve İran’ın ne ifade ettiğini, daha açık bir ifade ile bir Arap için Acem’in ne ifade ettiği, bir Türk’ün ne anlama geldiği ve bir Amerikalının neyi çağrıştırdığı da önem arz etmektedir. Bu vesile ile mikro analiz düzeyinden tutarlı bir şekilde ilerleyip makro sonuçlara ulaşabilmek mümkün olacaktır.

Çalışmanın metodolojisi açısından izlenilmesi gereken yol da tutarlılık açısından belirleyici etkenlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla öncelikle sorunsalın net bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda “ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi neyi ifade etmektedir, hangi coğrafyayı kapsamaktadır ve amacı nedir?” sorularının yanıtlanıp ABD’nin İran politikası irdelenmelidir. Ortadoğu halklarının anlamlar dünyasında ne denli medeniyet unsurları saklı olduğu ve bu unsurların bölgede etkin rol oynayan küresel ve bölgesel güçlerin stratejisini ne kadar etkilediği, analiz yapabilme açısından kritik öneme sahiptir.

Uluslararası ilişkiler fevkalade dinamik bir disiplindir. Bu bağlamda bir alt başlık olarak düşünüldüğünde jeopolitik alanında son yüzyılda yaşanan gelişmeler, devletler arasında dost ile düşman kavramlarının ne kadar çabuk değiştiğini ve bunun yanında ehemmiyet taşıyan coğrafi bölgelerin değişkenlik gösterebileceğini tarih bize ispat etmiştir.

19. yüzyılın sonunda jeopolitiğin isim babası -ortaya çok önemli bir teori koyamamasından ötürü adından çok bahsedilmeyen- İsveçli Rudolf Kjellen’dir. Başta Hitler Almanya’sının itibar ettiği bu bilim/disiplinde uzmanlaşan ve ülkelerinin stratejilerinde teorileri bire bir kullanılan teorisyenler isimlerinden çok bahsettirmişlerdir. Alfred Mahan(ABD), Harfold Mackinder(Büyük Britanya), Haushofer(Almanya) ve N. Spykman(ABD) gibi isimlerin dünyayı iyi okumaları ve neticesinde ortaya koydukları teoriler ülkeleri adına önemli yarar sağladıklarından dolayı günümüzde birer referans isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD dünya üzerindeki mevcut en büyük güç olma hasebiyle, milli stratejisini küresel verilere göre kurgulamaktadır. ABD stratejisini de değerlendirirken Amerikan jeopolitik, jeostrateji ve stratejisini anlamaya çalıştığımız zaman ABD’nin Ortadoğu politikasının analizini belli bir derinliğe sahip kılabiliriz. Britanya imparatorluğu II. Dünya Savaşı sona erdiğinde artık dünyada başat güç değildi. Avrupa’nın kendisini tükettiği bu savaştan galip olarak çıkan ABD artık Britanya İmparatorluğundan Ortadoğu’nun kontrolünü devralmıştı. Fakat bu düzenleyici rolü Britanya İmparatorluğu’nun belirlediği sınırlar üzerinde uygulamaya “mecbur kalmıştır.” İkinci Dünya Savaşı ardından gelen iki kutuplu düzenin getirdiği jeopolitik hedefler ABD açısından Ortadoğu coğrafyasının “tampon bölge” ve “enerji vahası” kavramlarıyla özdeşleşmesine neden olmuştur. SSCB’nin ortadan kalktığı 1991 yılının son ayının son haftasına kadar Ortadoğu ABD için bahsettiğimiz bu anlamını korudu. O yıla kadar Ortadoğu ABD’nin çevreleme politikasının bir parçasıydı. Hollanda asıllı Amerikalı jeopolitikçi Nicolas Spykman’ın teorisi gereği SSCB’nin ABD müttefikleriyle çevrenmesi ve Avrasya anakıtasında Batı Avrupa’ya, Akdeniz’e ve Hint Okyanus’una ulaşmasının engellenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ABD, kısmen NATO

kısmen Güney Asya'da kurduğu SEATO gibi örgütlenmelerle, kısmen de oluşturduğu “Yeşil Kuşak” ile SSCB karşısında bir set oluşturmayı başarmıştı. Zaten coğrafyasının Avrasya'dan izole olmasından ötürü stratejik bir avantaja sahip olan ABD, eski kıtadaki rakibini de karşıt ideolojilerden oluşan orta-küçük ölçekli müttefiklerle çevreleyip yormayı başarmıştır. Soğuk savaş sürecinden galip olarak ayrılan ABD'nin jeopolitik başarısını yalnızca tek bir kişiye ithaf etmek de haksızlık olacaktır. ABD'nin deniz gücü dünya hâkimiyeti için vazgeçemeyeceği bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaş döneminde ve günümüzde önemini koruyan ABD bu unsurunu büyük oranda Mareşal Alfred Mahan'a borçludur. Görüldüğü üzere ABD'nin ulusal stratejisinin tek bir faktöre bağlı olmaktan çok, birden farklı teoriden beslenen bir teoriler mutabakatı halinde gerçekleştiğini söylememiz mümkündür.

Ortadoğu'nun kaderi SSCB yıkıldıktan sonra farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. 1990'larda çoğu kimsenin öngöremediği bir şekilde SSCB'nin “süper güç” rolünü kaybetmesiyle uluslararası sistem bir bocalama dönemine girmiştir. “Tek kutuplu” “çok kutuplu” tartışmaları süregelirken ABD'nin Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye karşı desteklediği “mücahitler” başka bir deyişle “İslami aşırıcular” bu kez kendisine düşmanlık beslemeye başlamıştır. Başka bir deyişle ABD'nin SSCB'ye doğrulttuğu silah 11 Eylül 2001'de ters teperek kendisini vurmuştur. Aslına bakıldığında hiçbir şeyin tesadüf olmadığı bizzat ABD'nin kendi neo-teorisyenlerinin söylediklerine bakılarak bile anlaşılabilir. SSCB “tehdidinin” ortadan kalkmasıyla “uyanana” diğer medeniyet mensuplarının kendilerine dayatılmaya çalışılan dünya düzenine karşı duruşları giderek artmıştır. Batı dışındaki bu küresel oyuncular, devlet düzeyinde (İran-Çin vb.) ya da farklı yapılanmalarla (El-Kaide, Hamas vb.) ABD'ye karşı tepkilerini çeşitli platformlarda, çeşitli biçimlerde somutlaştırmışlardır. Bu karşı duruşun giderek artması aslına bakıldığında doğal bir tepkidir. Samuel Huntington'un da tespiti üzerine “Emperyalizm, Batı evrenselciliğinin kaçınılmaz mantıksal sonucudur.”² Temellerini Protestan ve Katolik Hıristiyanlık, Roma Hukuku ve Eski Yunan Felsefesi üzerine bina eden Batı kültürünün günümüzde evrensel olma çabasının ne derecede gerçekleşebileceği, derin tartışmalara gebe bir sorunsaldır. Söz konusu bu emperyalizmden rahatsız olan uluslar, sistem içerisinde kendilerine farklı alternatif bir dünya yaratma çabası içerisine girmişlerdir.

Bu alternatif çaba içerisinde olan ülkelerden birisi de Ortadoğu'nun kilit ülkesi İran'dır. Bu kadim devlet geleneğine sahip “Ortadoğulu” Şia felsefesinin rüzgârını arkasına alarak son on

² Samuel P., Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, s. 467

yılda adından sürekli söz ettirmeyi başarmıştır. ABD'nin Ortadoğu'daki operasyonlarından ironik bir şekilde kazançlı çıkmayı başarabilen İran artık bölgesinde söz sahibi bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD'de 1995 yılında ilk kez dile getirilen "Genişletilmiş Ortadoğu" diye adlandırılan bölge coğrafi olarak Orta Asya'dan başlayıp Kuzey Afrika'yı kapsayarak Atlantik kıyısındaki Fas'a kadar uzanmaktadır. Yükselen güç Çin ile Avrupa Birliği'ni çevrelemek için coğrafi olarak kontrol altında tutulması zorunlu olan bu bölgede İran'ın önemi nedir? Bahsettiğimiz coğrafi bölgenin neredeyse tam ortasında bulunan bu çetin ABD muhalifi "ehlileştirilemezse" müdahale jeopolitiğin bir gereği midir? Söz konusu önemli soruların yanıtı 21. Yüzyıl Amerikan stratejisi özetlerinden bahsettiğimiz bölümlerin ışığında yanıtlanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, 21. Yüzyılda kurgulanmaya çalışılan sistem ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

Milattan önce 260'lı yıllarda bilinen dünyanın en güçlüsü olan Roma İmparatorluğu Julius Sezar önderliğinde en önemli rakibi Kartaca'yı fethetmiştir. Bu fetihle birlikte bilinen coğrafyada fethedilecek başka toprak kalmamıştır. Fethin ardından Sezar'a yöneltilen "Kartaca'yı da ele geçirdik peki bundan sonra ne olacak?" sorusunun cevabı uluslararası sistemi günümüzde dahi anlamamız için yol gösterici olabilmektedir. Julius Sezar soruya cevaben " işte şimdi sonun başlangıcındayız" yanıtını vermiştir. Buradan sistem düzeyinde yapabileceğimiz en büyük çıkarım ise hiçbir paradigmanın sonsuza dek süremeyeceğidir. Bu gerçek karşısında sistemin önde gelen aktörleri kesinlikle hedefsiz kalmamalıdır.

1991 yılında iki kutuplu sistemin sonunda ABD sonun başlangıcını yaşamamak adına, bu boşluğa düşmemiş gözükmektedir. Tabiatıyla yeni düşman ya da düşmanlara ihtiyaç duyan bu güç, çeşitli teorilerden ya da hipotezlerden yararlanarak bunu reel dünyaya uygulamaya çabalamaktadır. Bu uygulamayı da ABD Genişletilmiş Ortadoğu Projesi kapsamında belirli bir bölgede jeopolitik ihtiraslarını tesis edebilmek için Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinden yararlanmaktadır. Bunun yanında coğrafya ve politika bilimini eşanlı şekilde en verimli kullananlardan biri olan Nicolas Spykman'ın geçtiğimiz yüzyılın başında bulunduğu tespitlerden de yararlanmaktadır.

SSCB ardından küresel politikadaki değişiklikleri tespit eden Huntington bunu beş ana başlık altında toplamıştır. Bu tespitlerin Ortadoğu coğrafyası için geçerliliği ve bunun yanında İran için anlamlarını irdelemek bir bakıma bölgedeki politik ortamın perde arkasının aydınlatılmasında yardımcı olabilecektir.

SSCB'nin ardından tarihte 19. Yüzyıla benzer şekilde uluslararası sistem çok kutuplu bir hal almıştır. Bunun yanında ikinci önemli faktör olarak önümüze çıkan gerçek "Batı"nın göreliliği olarak gerilediğidir. Huntington'a göre kültürel yakınlıkları paylaşan toplumlar giderek birbirlerine yakınlaşmaktadır. Bu bağlamda ülkeler kendi medeniyetlerinden olan devletlerin "çekirdek" yani önder devletleri etrafında kümelenmektedirler. Batı'nın evrenselci yaklaşımı artan tepkilere yol açmaktadır. Özellikle İran ve Çin gibi ülkelerle ABD arasında ciddi gerginliklere neden olmaktadır. Tespitlerden en çarpıcı ve son olanı ise ABD'nin kesinlikle Batılı kimliğini vurgulaması gerektiğidir. Bunun yanında Batılı kültürünü evrenselden ziyade şahsına münhasır olarak görülmesi gerektiği ve dışarıdan gelecek tehditlere karşı tüm Batılı

devletlerin ABD etrafında toplanıp bu çerçevede hareket etmesine bağlı olduğunu belirtmekte yani ABD'nin önder olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.³

Yeni dünya düzenindeki karşımıza çıkan en önemli unsurlardan birisi de iki kutuplu sistemin yarattığı buzdolabından çıkan insanoğlunun artık kültürel öğelere hiç olmadığı kadar çok önem vermeye başlamasıdır. Başta tespit ettiğimiz gibi gerçek düşmanlar olmadan gerçek dostlar olamayacağı gerçeği en geniş düzeyde medeniyet kimlikleri sayılan kültürel kimliklerin soğuk savaş sonrası uyanışı 21. Yüzyıldaki en önemli gelişmelerden birisidir. İki yüzyıldaki resimler birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu bağlamda jeopolitik resmi daha iyi okuyabilmemiz açısından bilinmeyen bir yerde kişinin yolunu bulabilmesi için her zaman bir haritaya gereksinim vardır. Bu harita bir başka deyişle kartografi, aynen bir olayı kavramamız gibi nerede bulunduğumuzu ve nereye gidebileceğimizi gösteren bir tür pusuladır. Bu basitleştirme yolumuzu daha akılcı çizmemiz için gereklidir. Soğuk Savaşın süper güçler arasındaki rekabeti bahsettiğimiz kartografiye bir örnek teşkil etmektedir. Bu jeopolitik kartografi örneği uluslararası sistemi herkesin anlayabileceği biçimde ortaya koymaktadır.⁴

Bahsettiğimiz bu resim ya da kartografi 21. Yüzyıl için geçerli değildir. Soğuk Savaş sonunda çok sayıda uluslararası sistemin nasıl olacağına dair senaryolar geliştirilmiştir. Bu senaryoların en çok üzerinde durulanlardan birkaç tanesini analiz etmek Genişletilmiş Ortadoğu projesini anlamak için yararlı olacaktır.

1.1 Tarihin Sonundaki Uyumsuzluk

Francis Fukuyama'nın yazıldıktan sonra birçok eleştiri almasına rağmen geniş kitleler tarafından tartışılan "Tarihin Sonu" tezi üzerinde durulması gereken varsayımlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş esnasında dünyada var olan iki taraflı gerilimin taraflardan "özgür dünya" olarak nitelendirilen liberal batının kazanmasının ardından tamamen sona ereceği varsayımı üzerine bir sistem tahmininde bulunulmuştur. Fukuyama buna tarihin sonuna tanıklık ediyor olduğumuzu varsaymıştır. Bu bağlamda insanoğlunun görüp görebileceği sistemin liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi olduğundan bahsetmiş ve tüm ulusların bu doğrultuya doğru evrileceğinden bahsetmiştir. Bu açıdan insanoğlunun ideolojik olarak evriminin tamamlandığından söz etmektedir.⁵ Bu bağlamda

³ Samuel P., Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, s. 23

⁴ John Lewis, Gaddis, "Toward the Post-Cold War World", **Foreign Affairs**, Vol. 70, Autumn 1991, s. 101

⁵ Francis, Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Profil Yayınları, İstanbul, 2011, s. 361-410

dünyanın en önde gelen devleti ABD başkanı SSCB ardından yeni dünya düzeninden bahsetmiştir. 1990'lı yılların ilk dönemlerinde gerçekten de gerilimin sona ereceğinden ve bundan sonra sistemin genel bir uyum ve öfori içinde ilerleyeceğinden akademi ve siyaset camiası neredeyse emin olmuştur. Fukuyama aslında dünyanın hiçbir yerinde bundan sonra her hangi bir savaşın yaşanmayacağını söylememiştir. Aslına bakıldığında bundan sonra yerel düzeyde çeşitli çatışmaların yaşanabileceğini söylemiştir. Fakat bu çatışmaların uluslar söz edilen liberal demokrasiye doğru olan evrimlerini tamamladıkça kesileceğinden bahsetmiştir.⁶ Marksist ve Leninist insanların hala düşüncelerini dile getirmeye devam etmesinin doğal olduğunu fakat bu insanların aynen yaşanma olasılığı olan yerel çatışmalar gibi yavaş yavaş ortadan kaybolacağını söylemiştir. İdeoloji üzerine yaşanan tartışmaların yerini artık teknik ve ekonomik sorunlarla ilgili tartışmaların alacağını belirtmiştir.

Fakat Fukuyama'nın tüm bu varsayımlarına karşın SSCB ardından gelen bir-iki yıl hariç beklenen bu ferah ortam hiç yakalanamamıştır. Aksine etnik temelli çatışmalar ulus devletlerin birçoğunu zora sokacak biçimde alevlenmiştir. Uluslararası sistemde bu uyumsuzluk kısa süre sonra ayyuka çıkmış, ard arda patlak veren etnik çatışmalar Bosna örneğindeki gibi diğer büyük ulusları dahi çok zor durumda bırakmıştır. Bunun yanında yeni ittifakların belirmesi Almanya örneğinde olduğu gibi neo-faşist hareketlerin tekrar canlanması uluslararası zeminin öfori bir yana kaosa doğru sürüklenmesine yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan faşizm, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu gergin ortam ve Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan etnik temelli anlaşmazlıklar, kaos ortamı tarihin kronolojisini oluştururken Fukuyama'nın bahsettiği huzur ortamı hiçbir zaman yakalanamamıştır. Berlin Duvarının yıkılmasından beş yıl sonra Soğuk Savaş dönemindekinden çok daha fazla savaş sözcüğü duyulur hale gelmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş ardından, çatışmanın bittiği ve uyumlu bir uluslararası sistemin kurulduğu bir dünya varsayımı gerçeklikten uzak olarak tanımlanabilir.⁷

Sonuç itibariyle bahsedilen bu uyumun bir yanılısamadan ibaret olduğu mevcut uluslararası sistem incelendiğinde ispat için fazla uğraşmaya gerek kalmayacak bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu manada Fukuyama'nın tezinin yalanlandığına hep birlikte dünyanın dört yanında yerellekle sınırlı olmayan çatışmalarla tanık olunmaktadır. Fakat Fukuyama'nın tezinin çok önemli bir noktasının bugün ABD tarafından kullanıldığının da gözden kaçırılmayacak derecede önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Fukuyama'nın öne

⁶ Fukuyama, **a.g.e.**, s. 399-410

⁷ Samuel P., Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, s.32-33

sürdüğü tezin en önemli noktası insanoğlunun ulaşabileceği en mükemmel ideolojinin Liberal demokrasi ve batı kapitalizmi olmasıdır. ABD dış politikasında her fırsatta bu öğelerin vazgeçilmez olduğu ve liberal demokrasinin seçilebilecek yollar arasından alternatifsiz en mükemmeli olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Bu manada ABD Irak, Afganistan, Somali, Sudan, Bosna hatta zaman zaman finansal konularda ters düştüğü Çin gibi güçlü ülkelere karşı her fırsatta liberal demokrasi söylemini dile getirmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'nun yeniden şekillendiği günümüzde ve bu şekillenmenin altyapısının hazırlandığı Genişletilmiş Ortadoğu Projesinde her fırsatta liberal demokrasi vurgusu yapılmaktadır. Buna bağlı olarak genişletilmiş Ortadoğu projesinin ideolojisini Fukuyama'nın tezi desteklemektedir. Tersten bakacak olursak ABD'nin her müdahalesindeki söylem Fukuyama'nın savunduğu tez olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Fukuyama'nın tezi sistemin gerçeklerini yansıtmamaktadır fakat ABD'nin müdahale gerekçelerinin özünü oluşturmaktadır.

1.2 Ötekileştiren Dünya

İnsanoğlunun temel anlaşmazlıklarının kökeninde kendisi gibi olmayanları kendisine benzetmeye çalışması ve onları oldukları halleriyle kabullenmemesi yatmaktadır. Bu davranışı birey düzeyinden toplumsal düzeye ve hatta uluslararası sistem düzeyine kadar götürebilmek mümkün gözükmemektedir. Çin'in tarih kayıtlarında Çinliler ve barbarlar olarak dünyayı ikili düzlemde görmeye çabalamaları, İslam dünyasının Dar-ül İslam ve Dar-ül Harp olarak dünyayı algılamaları ve Batı dünyasının çağdaş Batı ve diğerleri şeklinde algısı hep bu tespitin tezahürleri olarak görülmüştür.⁸ Bu ikili düzlemde algının en sonucusu ve moderni olan Amerikan algısı ise tarihteki örneklerinden çok farklı değildir. Soğuk Savaş sonrasında kimi Amerikan bilim adamları tarafından dünya “barış kuşağı” ve “karmaşıklık kuşağı” olarak ikiye bölünmüştür. Barış kuşağı tüm Batılı uluslar ve Japonya olarak ele alınmış, karmaşıklık kuşağı ise geriye kalan diğer tüm uluslar olarak kategorize edilmiştir.⁹

Bu tespit ekonomik bazı gerçekleri yansıtmakla birlikte bu ülkelerin açmazlarının yalnız yukarıda belirttiğimiz ideolojik “doğrular” uygulandığında çözülebileceği görüşüdür. Bu görüşün başlangıcında ise ötekileştirme başlamaktadır. Burada daha çok ekonomik zenginlik ya da fakirlikten ziyade farklılıkların arkasında yatan felsefe, toplumların yaşam biçimleri ve

⁸ Huntington, **a.g.e.**, s. 33

⁹ Keohane Robert O., Nye Joseph, “Introduction: The End of the Cold War in Europe” Keohane, Stanley Hoffmann, Nye (der.) **After the Cold War: International Institutions and State strategies in Europe 1989-1991**, Cambridge, Harvard University Press, 1993, s.6

değer yargıları önem taşımaktadır.¹⁰ Ekonomik verilerin bu bölünmeyle örtüşmediği örnekleri vermek mümkündür. Batılı her hangi bir refah ekonomisinden her hangi bir eksikliği bulunmayan hatta daha da zengin olan Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ya da Suudi Arabistan gibi ülkelerin batılı toplumlar gözündeki imajları hiçbir zaman saygın bir konumda olmamıştır. Zira bu refah ekonomilerinin değer yargıları ve yaşam tarzları Batı tarafından reddedilmiş ve yanlış, kötü olarak addedilmiştir.

Bu ikili dünyanın perde arkasındaki bir diğer gerçek ise Batı tarafından yapılan sömürgeciliktir. Batı tam dört yüz yıl boyunca sömürgecilik yapmıştır. Bu geçmişi Batıyı diğer toplumlar gözünde en hafif tabiriyle “sevimsiz” kılmış ve Batı imparatorlukları yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmiştir.¹¹ Şu an dünyada kâğıt üzerinde sömürülen ülke kalmamıştır. Bu vesile ile eski sömürülen ülkelerin artık daha hızlı biçimde ulusal bilince kavuştukları ve hem zenginlik açısından hem de siyasi önem açısından Batılı devletler ile aralarındaki farkı hızla kapattıkları görülmektedir. Burada değinilmesi gereken en önemli fark ise farkın kapanması için ötekileştirilen devletlerin kendi değer yargılarına sarılarak bunu gerçekleştirmeleridir. Bunun en önemli örnekleri ise yükselen ekonomileri ve milli bilinçleriyle Doğu Asyalı devletlerdir.

Uluslararası sistemi kurgulamanın yollarından birisi de ötekileştirme olarak görülebilir. Sezar’ın Roma’nın rakipsiz kaldığı için yıkılmaya mahkûm olduğunu söylediği gibi aynen günümüzde de ABD’nin Ortadoğu’da ötekileştirerek kendisine rakip yaratmayı hedeflediği söylenebilir. Buna bağlı olarak ötekileştirmenin aslında bir bakıma bilinçli olarak uluslararası sistemde uygulandığında, rakip oluşturmak ve kendi ideolojisine meşruiyet zemini kazandırmak açısından ulusların lehlerinde kullanabileceği bir silaha dönüşebildiği görülmektedir. Ötekileştirmeyi bilinçli bir şekilde yapmak uluslararası ilişkilerde devletlere müdahale ve manevra sahası açabildiği gibi toplumlar arasında da onarılamaz hasarlara yol açabilecektir. İslam dünyasının bir mensubunu ABD’deki sıradan bir vatandaşın “terörist” olarak algılaması, tersten bakıldığında İslam dünyasındaki bir kişinin de ABD’nin politikasını vatandaşlarından ayıramayıp Amerikalı bir kişiyle karşılaştığında şiddete başvurabileceği gerçeği toplumlar arasında aslında var olmayan sanal politik kurguların tehlikeli gerçekleri olarak önem arz etmektedir.

¹⁰ Edward W., Said, **Orientalism**, Pantheon Press, New York, 1978, s.43-44

¹¹ Said, **a.g.e.**, s. 34

Ötekileştirme ile anlaşılmaya çalışılan sistem her şeye rağmen eksiklikler içermektedir. Bu eksikliklerin bazıları da her şeye rağmen AB üyesi olmaya çabalayan Müslüman Türkiye'nin Avrupa içinden destekçilerinin bulunması, doğu Asya'daki Japonya'nın ABD'nin dünyası içinde gösterilmesine rağmen tamamen farklı kültüre ve değer yargılarına sahip olması gibi, uluslararası gerçeklerdir. Sonuç itibariyle dünyayı doğu-batı ya da kuzey-güney olarak görmek sistemi anlamak adına bize yeterli olmamaktadır.

1.3 Yeni Başlayan Ortaçağ

Yeni Dünya düzeninde bir diğer varsayım ise uluslararası ilişkilerde “gerçekçi” kuram olarak adlandırılan ve dünya işlerinde asıl aktörlerin her zaman devletler olduğunu öne süren varsayımdır. Devletler arasındaki ilişkiler anarşik bir yapıda olduğundan her devletin kendi gücünü en üst düzeye çıkarma çabasında olduğu varsayılmaktadır. Örneğin bir devlet başka bir devletin gücünü belirgin bir şekilde artırdığını görürse ve bu gücün kendisine karşı bir tehdit unsuru olduğunu düşünürse derhal başka devletlerle bu durumu dengelemek adına ittifak arayışlarına gidecektir. Soğuk Savaş sonrasındaki 200'e yakın devletin faaliyetleri bu varsayım çerçevesinde açıklanabilir.¹²

Dünya'nın reel politik konjonktürüne de bakıldığında bu varsayımların doğruluk gösterdiği noktalar yeterince fazla gözlemlenebilmektedir. Devletler uluslararası politikada bir tehdit unsuru olarak ordular bulundurmaktadırlar, diplomasiyle uğraşmaktadır ayrıca uluslararası örgütlerin ve uluslararası ticaretin de denetimini yapmaktadırlar. Fakat burada varsayımın yaklaşımındaki bir aksaklık göze çarpmaktadır. Bütün devletler benzer olaylarda aynı tepkileri vermemektedirler. Bir başka deyişle aynı olayları benzer biçimde algılamamakta ve benzer biçimde hareket etmemektedirler. Dolayısıyla devletler iktidar terimlerini yalnızca güce dayandırmamaktadırlar. Örneğin Türkiye'nin komşusu Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesine sert tepki göstermesi ele alınabilir. Türkiye Karabağ sorununda Ermenistan yerine soydaş olarak tanımlanan Azerbaycan'ı her platformda desteklemeye gayret göstermiştir. Bu tezat örneğin yanı sıra İran ise Şii felsefesiyle yönetilen, nüfusunun çoğu Şii olan bir ülke iken Azerbaycan'ı bu konuda bariz desteklememiş Ermenistan'dan yana tavır koymuştur. Zira İran Azerbaycan'ının anavatana katılma korkuları yüzünden kendi varoluş felsefesine aykırı şekilde reel politik uygulamayı tercih etmiştir.¹³ Görüldüğü üzere İran örneğindeki gibi

¹² Huntington, a.g.e., s. 35

¹³ Bal İdris, Çufalı Mustafa, **Türk-Ermeni İlişkileri**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 616

gerçekçi varsayım üzerinden hareket edilebildiği gibi, Türkiye'nin zamanında Müslüman bir ülke olmasına rağmen İsrail ile 90'lı yıllarda yakınlaşması ve Arap ülkelerinin tepkisini toplaması da bir başka reel politik örneğidir.

Reel politik dışında devletlerin aslına bakıldığında çoğu zaman birbirlerinin niyetlerine bakıp ona göre tutum sergilediklerini söyleyebiliriz. Manipülasyona çok açık olan bu tutum dış politikayı karmaşık bir seyre de sürüklemektedir. Örneğin İran'ın nükleer çalışmalarının 2010 yılından itibaren seyreden resmi buna en güzel örneklerden birisidir. İran nükleer faaliyetleriyle ilgili olarak tüm yaptıklarının barışçıl amaçlara hizmet edeceğini söylemiştir ve nükleer silah yapmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını söylemiştir. Bu çalışmalarının nükleer silaha dayalı olmadığına Şii felsefesini ve inancını bilen birisinin inanma olasılığı, İran dini lideri Ayetullah Ali Hamaney'in söylediği "nükleer silah kullanmak haramdır" sözünden sonra çok yüksektir.¹⁴ Sünni ülkelerden farklı olarak İran Şii mezhebinde velayet-i fakih anlayışı olduğundan imamın(Ali Hamaney) söylediği söz inanılması gereken bir kural halini almaktadır. Yani bir başka deyişle imanın şartı Şiilikte 5'e çıkarılmıştır. Bu da velayet-i fakih anlayışıdır. İran anayasasının 5. Maddesinde¹⁵ de değinilen, bu anlayışa göre imamet yani imamlık mevkiinin peygamberlik makamı benzeri bir şekilde ilahilik barındırdığına mezhebin İslam hukukuna göre de uygulanmakta ve inanılmaktadır. Yani velayet-i fakih yalan söyleyemez. Bu meyanda da İran'ın nükleer silah üretebileceğine dair ABD ve İsrail söylentilerine karşı Şii dünyasının bunların hepsinin birer manipülasyonundan ibaret olduğunu düşünme olasılıkları yüksektir.

Bu bağlamda devletler farklı kültürlerle sahip olan ve bu nedenle de anlamadıkları, anlayamadıkları ya da anlamak istemedikleri devletlere güven duymamaktadırlar ve bu devletleri tehdit olarak algılamaktadırlar. Dolayısıyla devletler her zaman reel politik kavramı içerisinde rasyonel kararlar vermemektedirler. Ortadoğu örneğine bir de karşı pencereden bakacak olursak bu teorinin uygulamadaki aksaklıklarını daha net görebilmemiz mümkün olabilecektir. ABD'nin her ne kadar iç politikasında çok büyük bir gücü olan Musevi lobisini barındırıyor olsa da İsrail'i Ortadoğu'da desteklemesinin Reel politik açısından rasyonel bir tutum olarak görülmesi mümkün gözükmemektedir.¹⁶ Hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak ABD'nin Ortadoğu politikasına sürekli negatif etki eden İsrail'in hala destekleniyor olması bu iki ülke arasındaki kültürel bağ ve medeniyetlerinin yakınlığından kaynaklanması

¹⁴ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1075278&CategoryID=81> (Erişim Tarihi: 05.03.2011)

¹⁵ <http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution-1.html> (Erişim Tarihi: 05.03.2011)

¹⁶ <http://www.policymic.com/articles/israel-lobby-drives-america-s-palestine-veto> (Erişim Tarihi: 05.03.2011)

olarak açıklanabilir. Zira ABD'nin imajı İsrail'i destekleyen politikalarından dolayı Ortadoğu'da hiç de iyi bir resim çizmemekte, dolayısıyla ABD bu topraklardaki politikasını sürdürebilmek için Türkiye gibi müttefik rol model ülkelere ihtiyaç duymakta ve Ortadoğu politikalarını bu ülke üzerinden gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla çoğu durumda Arap dünyasına karşı “sevimsiz” ve “inandırıcılığı olmayan ülke” konumundan kaçınmamaktadır. Aslına bakıldığında jeopolitik önemi yok denecek kadar az olan ve coğrafi açıdan çok küçük olan İsrail yerine Arapların yanında yer alması reel politığın uygulanması açısından ABD'den beklenen bir davranıştır. Fakat “gerçekçi” kuramın aksine kimi durumlarda devlet davranışları medeniyet ve kültür unsurlarıyla birlikte jeopolitik rasyonellikten uzaklaşabilmektedir.

Reel politikten uzaklaşan devlet politikalarından farklı olarak devletin egemenliğinin sınırlandığı diğer alanlar da mevcuttur. SSCB'nin ardından birçok devlette yerel, bölgesel ayrılıkçılık hareketleri, ya da özerkliğe yönelik talepler doğrultusunda zenginliklerin paylaşılabilmesi sorunları ve bununla bağlantılı olarak paranın artık devlet tarafından sağlıklı denetiminin yapılamaması gibi sorunlar baş göstermiştir. Düşüncelerin, teknolojinin ve paranın bir önceki yüzyıla nazaran daha zor denetlenebilmesi devletlerin sınırlarını daha geçirgen hale getirmekle birlikte, aynı zamanda da devletlerin mutlak egemen sıfatlarına zeval getirmiştir.¹⁷

Tüm bu gelişmeler “devlet” yapısının Westphalia'dan sonra ortaya çıkan ve Fransız Devrimi sonrasında kemikleşmeye başlayan sıkı ulus devlet yapısının başkalaşım geçirdiğini de kanıtlamaktadır.¹⁸ Dolayısıyla 21. Yüzyılda Ortaçağ sistemini andıran bir yapı ile yüzleşmekte olduğumuz şu günler, gerçekçi kuramın üzerinde durduğu masanın ayaklarının yavaş yavaş çürümeye başladığını bize hatırlatan siyasi hadiselerle gündemi meşgul etmektedir.

1.4 Topyekûn Anarşi

Gerçekçi kuramla bağlantılı olarak öne sürülen bu gelecek senaryosu ise diğerlerine nazaran daha karamsar bir tablo çizmektedir. Devlet mefhumunun zayıflamasıyla birlikte hükümet otoritesi giderek zayıflamaya mahkûm olarak görülmektedir. Bu bağlamda etnik ve dini anlaşmazlıkların yoğunlaşmasının da kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağından söz

¹⁷ Huntington, a.g.e., s. 38

¹⁸ Krasner, D. Stephen, **Compromising Westphalia**, International Security, Vol.20, No.3, Winter 1995-1996, s.151-152

edilmektedir. Devlet otoritesinin çöküşüne bağlantılı olarak terörizmin yaygınlaşması ve etnik temizliklerin çoğalması, nükleer krizlerin çok büyük bir tehdit unsuru olan terörist grupların eline geçmesi, diğer kitle imha silahlarının yaygınlaşması ve yine devlet dışı aktörlerin eline geçmesi ile oluşacak kaos ortamından bahsedilmiştir.¹⁹

Kaos paradigmasının da devletler paradigmasında bahsettiğimiz gibi reel gerçeklerle örtüştüğü durumların olduğunu söyleyebiliriz. Zira 1993 yılından itibaren dünyada vuku bulan 48 adet etnik savaş tespit edilmiştir. Bunun yanında SSCB'nin dağılmasının ardından 30 tanesinin belirli ölçülerde silahlı olarak gerçekleşen toplamda 164 adet sınırlarla ilgili etnik iddialar içeren çatışmalar yaşanmıştır.²⁰

Kaos varsayımının gerçekliğe yansımaları gibi aksini iddia eden de birçok örnek olay yaşanmaktadır. Farklı açıdan bakıldığında ise durumun bu denli karmaşa ve systemsizlik içerisinde olmadığını da rahatlıkla görebiliriz.²¹ Her şeye rağmen 21. Yüzyılda her hangi bir terörist organizasyonun eline nükleer silah geçmemiştir. Birleşmiş Milletler her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası sistemin bir kalıntısı olarak görülse de ABD ve Güvenlik Konseyi önderliğinde işlevine devam etmektedir. Devletlerin her ne kadar iktidarları sekteye uğrasa da günümüzde devletlerden daha önde olan bir aktör mevcut değildir. Dolayısıyla kaos ortamının iki kutuplu dünyanın ardından belli bir süre dillendirildiği ve anarşinin arttığı söylene bile devlet aktörünün tamamen ortadan kalktığı varsayımı gerçekçi olmayacaktır. Her ne kadar SSCB sonrası oluşan istikrarsızlık ortamı devletlerin egemenlik alanlarının sorgulanmasına yol açmış olsa da sonuç olarak devletler hala uluslararası sistemde en önemli aktörler olarak ön planda yer almaktadırlar.

1.5 Huntington'ın Dünyası

Yukarıda Samuel Huntington'a göre dört başlıkta incelediğimiz dünyaların hepsinde yadsınamayacak gerçekler barınsa da içlerinde büyük yetersizlikler, sınırlılıklar da barındırmaktadırlar. Dolayısıyla bu öngörülerden hiçbirisi yeni dünya düzenini açıklamaya yeterli olamamaktadır. Verilen öngörülerden yola çıkılarak varılan tespitlerden en önemlisi ise bu dört değerler dizisinden yola çıkılarak dünyanın aslında hem bütünleşme hem de ayrışma içerisinde olduğu söylenebilir.

¹⁹ Moynihan, Daniel Patrick, **Pandaemonium: Ethnicity in International Politics**, Oxford University Press, 1993, s.4

²⁰ Huntington, **a.g.e.**, s. 38

²¹ Huntington, **a.g.e.**, s. 39

Günümüz dünyasında ABD önderliğine alternatif olarak gösterilmeye başlanan Avrupa Birliği buna en güzel örneklerden birisidir. Avrupa Birliği ulus devletlerin kendi istekleriyle egemenliklerinden belli oranlarda feragat ettikleri ve aynı zamanda ulus üstü bir yapı oluşturdukları bir birlik olarak dünyada örneği tek olan bir örgütlenme biçimidir. Fakat Soğuk Savaş sonrası görülen etnik parçalanmalar bizzat AB'nin başkentinin bulunduğu Belçika'nın federatif yapısındaki ayrılıkçı Flaman hareketleriyle de kendisini göstermektedir. Birlik içindeki bu ayrılıkçı tutum günümüz dünyasının bir özetini oluşturmaktadır. Huntington öne sürülen varsayımlarının yetersizliklerinin giderilebileceğini öne sürdüğü tezinde bu yetersizliklerin dünyayı yedi ya da sekiz medeniyet açısından değerlendirildiğinde aşılabilirliğini söylemektedir. Medeniyetler dünyası şeklinde açıklanan bu tezin ana hatlarındaki varsayımlar Huntington'a göre diğer varsayımlardan çok daha sağlıklı olmaktadır.²²

Medeniyetler kuramına göre dünyadaki bütünleşme güçleri gerçeği yansıtmaktadır. Bu güçler kültürel söylemleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu bu kültürel söylemler kendi karşıt söylemlerini de otomatik olarak ortaya çıkarmaktadır.²³

İkinci tespite göre ise dünya bir manada iki farklı dünya olarak da algılanabilir. Son birkaç yüzyıldır egemen olan Batı kültürü ile onu yakalamak için çabalayan diğer kültürler olarak bölünmüş haldedir.²⁴

Ulus devletlerin ise bu tezde yok olmayacağını belirtmektedir. Ulus devlet dünya işlerinde en önemli aktörler olarak yollarına devam edeceklerdir fakat ulusların çıkarları, kurdukları ittifaklar ve çatışmaları daha çok kültürel faktörlerle belirlenecektir.²⁵

Dünya gerçekten de anarşik sayılabilecek bir yapıdadır yüzlerce etnik unsur arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Fakat her ne kadar bu çatışmalar yaşansa da yaşanan çatışmaların önem boyutunun ne olduğuna bakılması gereklidir. Yaşanan veya yaşanacak çatışmalar arasında Huntington'a göre en önemlisi ve kaçınılması gereken, medeniyetler arasında yaşanabilecek çatışmalardır. Belli bir medeniyet grubuna mensup ülkelerin gruplaşmasıyla yaşanabilecek çatışmaların etkisi küresel önem arz edecektir.²⁶

²² Huntington, **a.g.e.**, s. 40

²³ Huntington, **a.g.e.**, s. 40-41

²⁴ Huntington, **a.g.e.**, s.40-41

²⁵ Huntington, **a.g.e.**, s.40-41

²⁶ Huntington, **a.g.e.**, s.41

Kültür ve medeniyet unsurunun uluslararası ilişkiler açısından Soğuk Savaş sonrası artan önemini vurgulayan çok sayıda olay yaşanmıştır. SSCB ardından eski Yugoslavya’da etnik çatışmalar kültürel bir eksen etrafında cereyan etmiştir. Bosna’lı Müslümanlarla Sırp ve Hırvatların verdiği savaşta bu üç unsurun destekçileri de kendilerine kültürel anlamda yakın olan devletler olmuştur. Örneğin Rusya’nın Sırp alenen desteklemesi ve bu bağlamda Sırpın Hırvatlarla barış yapmasına sıcak bakmaması, bu tutumunu uluslararası camiaya BM Güvenlik Konseyindeki tutumuyla göstermesidir. Ayrıca kültürel yakınlıkları kullanarak Bosnalı Müslümanlara İran’ın ve Türkiye’nin aralarında bulunduğu Müslüman ülkelerin toplam 18000 asker gönderme teklifleri de bu konuya örnek olarak verilebilir.

Çin’in İran’a askeri teknoloji satmasına karşılık ABD’nin tepkisi ve İran odaklı bu nüfuz çatışmasında ABD Savunma Bakanlığının Kuzey Kore, İran ve Irak’a karşı temel bölgesel çatışma stratejisi hazırlığı içinde olduğunu ilan etmeleri ve Ortadoğu’daki Müslüman coğrafyada giderek artan bir ABD karşıtlığının yayılması medeniyetler arasındaki gerginliğe belirgin örnekler olarak verilebilir.²⁷

George W. Bush’un Irak savaşından önce yaptığı açıklamalardan en önemlisi ve Müslüman dünyada çok tepki uyandıran konuşmalarından birisi de ortaçağ Batılı Hıristiyan kültürü lüğatinin en bilindik söylemlerinden birisi olan “Haçlı Seferleri”²⁸ söylemini de dillendirmiş olmasıdır. Bu ortaçağ Hıristiyan Batılı retoriğinin kullanılması Ortadoğu’daki bu savaşın medeniyetlerin çatışması üzerine kurgulandığı düşüncesinde Huntington ve onun gibi düşünen teorisyenleri büyük oranda haklı çıkarmaktadır.

Huntington ve onun gibilerinin tezinin ne kadar tutarlı olup olmadığı farklı parametreler kullanılarak değerlendirildiğinde değişik sonuçlar elde edilebilir. Örneğin ABD’de Neo-Con’ların iktidarındaki söylemler genelde medeniyetler çatışması temeline uygun görünse de demokratların, yani günümüzdeki Obama’nın başkanlığındaki ABD’nin dış politikadaki söylemleri daha nazik, dolayısıyla kültürler arasında gerginlik çıkaracak türden söylemler içermemektedir. Fakat her şeye rağmen ABD’nin Ortadoğu politikasında her hangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Obama liderliğindeki ABD Ortadoğu’daki klasik Genişletilmiş Ortadoğu Projesini uygulamaya devam etmektedir. Yalnızca söylemleri yumuşayan ABD Huntington’ın ideolojisini kurguladığı Genişletilmiş Ortadoğu Projesini günümüzde de sürdürmektedir. Bu ideolojinin artık en önemli sorunların aynı medeniyetler içindeki ulusların

²⁷ Huntington, *a.g.e.*, s.42-44

²⁸ <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html> (Erişim Tarihi 25.04.2011)

aralarında yaşanmayacağı, bundan böyle farklı medeniyetler arasındaki uluslar arasında bu tarz çatışmaların sıklıkla görüleceği varsayımıyla tamamen örtüşmektedir.²⁹

1.6 Medeniyetler Dünyası

1.6.1.Yedi Farklı Dünya

Medeniyet kavramı genellikle kültür ile eşdeğer şekilde algılanmıştır. Bir toplumun ahlaki nitelikleri ve onun üst düzey entelektüel görünüşü, idealleri ve toplumun kimliğini belirleyen değerler toplamına verilen genel ad olarak kültür ve medeniyet eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

*“Braudel’e göre medeniyet bir kültürel bölge bir alan, kültürel özelliklerin ve olguların bir toplamını oluşturan kavram olarak tanımlanmıştır. Wallerstein ise medeniyeti belirli bir biçimde tarihsel bir bütün oluşturan ve bu olgunun diğer biçimleriyle birlikte var olan dünya görüşü, gelenekler, yapılar ve kültürün belirli bir biçimde sıralanması olarak tanımlamıştır. Dawson’a göre ise medeniyet belirli bir halkın ürünü olan kültürel yaratıcılığın belirli orijinal sürecidir. Durkheim ve Maus için ise her ulusal kültürü, bütünü yalnızca belirli bir süreci olarak düşünülüp, belli sayıda ulusları kapsayan bir çeşit ahlaki ortam olarak tanımlamıştır. Spengler’a göre medeniyet kültürün kaçınılmaz yazgısı, gelişmiş medeniyet türlerinin en harici ve en yapay halleri, bir sonuç, olan bir şeyin olmakta olan bir şeyin ardından gelmesidir”.*³⁰

Dolayısıyla kültür hemen her medeniyet tanımında ortak tema olmaktadır. Sonuç olarak medeniyet en geniş anlamda kültürel bir varlık olarak da tanımlanabilir.

Huntington dünya üzerinde günümüzde yedi farklı medeniyetin bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan biri Sinik yani Çin, Vietnam, Kore’yi kapsayan doğu Asya’da bulunan ulusların oluşturduğu milattan 1500 yıl kadar öncesine dayanan bir medeniyettir. İkinci olarak her ne kadar Çin ile etkileşimi çok fazla olsa da milattan sonra 100 yılından sonra Çin’den kopmasıyla beraber kendine özgü bir medeniyet olarak kabul edilen Japon medeniyetidir. Yine milattan önce 1500’lü yıllara kadar geçmişi bulunan Hindu medeniyeti de Asya’da bulunan en önemli medeniyetlerdendir. İçerisinde Türkî, Arap, Malay, Farsî gibi alt medeniyetler barındıran İslam medeniyeti de dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış durumdadır. Bunların dışında Batı kültürü Atlas Okyanusunun kuzeyinin iki kıyısında bulunmaktadır. Çoğu tarihçi tarafından Batı kültürünün dışında kabul edilen Ortodoks Kültür, doğu Avrupalı Rusya, Yunanistan ve Sırbistan gibi ülkeleri kapsayan, Bizans imparatorluğunun varislerinden oluşmaktadır. Bunların dışında bilim adamlarının

²⁹ Pearson, Lester B., **Democracy in World Politics**, Princeton University Press, Princeton, 1995, s. 82-83

³⁰ Huntington, a.g.e., s.48

mutabık olmadığı ve günümüz dünyasında ve tarihsel olarak güçlü bir etkisi bulunmayan Latin Amerika ve Afrika kültürleri de medeniyetler arasında sayılmaktadır.³¹

Tarihten ders alınabileceği üzere her kültürün kendini diğerlerinden üstün görme eğilimi içinde olduğu aşikârdır. Son iki yüzyıldır egemen kültür olan Batı kültürünün de kendisini bu yönde gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Aslına bakıldığında bu egosantrik görüş her medeniyetin çöküşünü de beraberinde getiren bir çıkmaz sokak gibidir. Bu küstah tutum söz konusu medeniyetin “dışarıdaki dünya” ya giderek yabancılaşmasına yol açmakta ve bir nevi “çürümesine” engel olamamaktadır. Bilhassa yirminci yüzyılda Batı medeniyetinin mevcut dünya medeniyeti ile eşdeğer görülmeye başlanması da bu tespitte bir işaret olarak görülebilir. Dolayısıyla bu Batı evrenselciliği üzerinden medeniyetler dünyasını anlamaya çalışmak Huntington’ın resmini daha net görmemizi sağlayacaktır.

1.6.2. Hangi Evrensellik?

Günümüz dünyasında küreselleşme terimi en çok kullanılan kelimelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme ile birlikte insanlığı ilgilendiren ortak konularda “evrensel” tanımı yapılmaktadır. Örneğin hukukun evrenselliği, insan haklarının evrenselliği, uluslararası alanda ticaret, diplomasi gibi konularda birtakım kavramlara evrensellik kıyafeti giydirilmeye çalışılmaktadır. Bu kavramın Huntington’ın tespitiyle ayırdığı yedi farklı temel medeniyet unsurlarının hepsi için aynı anda geçerli olup olmadığı, bir başka deyişle, hakim Batı kültürü için geçerli olan kimi anlayışların diğer kültürler için ne ifade edip etmediği de ele alınması gereken konuların başında gelmektedir. Zira bu “algı” meselesinden kaynaklanan bir çok anlaşmazlık temelde ülkeler arasında diplomatik anlaşmazlıklara ve bunun da ötesinde karşılıklı güvensizlik ortamına doğru sürüklenen bir gerginlik ortamına zemin hazırlamaktadır. İran ile ABD arasındaki temel gerginlik nedenleri, ABD’nin evrensel olarak tanımladığı kimi kavramların İran açısından pek fazla şey ifade etmemesidir. ABD’nin evrensel “zannettiği” hukuk İran açısından fazla bir değer ifade etmemektedir zira İran anayasasında da belirtildiği üzere İslam hukukunu kendisine temel edinmiştir.

Bu bağlamda ilk olarak bütün toplumlarda bazı ortak noktalar bulunmaktadır. İnsan öldürmenin kötü olması, aile kurmak, yardımlaşmak gibi temel noktalarda insanoğlu benzer biçimde hareket etmektedir. Fakat Batı’nın tanımladığı evrensel medeniyet bu denli geniş bir kavram değildir. Batı’nın kültürel kodlarından gelen özel alanları tüm dünyaya atfetmek Batının içerisinde olduğu en büyük yanlışlardan birisidir.

³¹ Huntington, a.g.e., s. 53-58

21. yüzyılda giderek tektipleşen bir dünyadan bahsedilmektedir. Tüm dünyada bir Amerikan tesiri hüküm sürmektedir. Hemen herkes blue jean giymekte, herkes fastfood tüketmekte, televizyon izlemektedir. Fakat Amerikan kültürünün bu denli tektipleştirdiğine inanılan dünya aslına bakıldığında pek de öyle görünmemektedir. Bu durum tıpkı paketleri benzer iki ambalajın içerisinden çok farklı ürünlerin çıkmasına benzemektedir. Özde farklı olmanın nedenlerinin başında dil ve din en önemli faktörleri oynamaktadır. Aynı televizyonu kullanan ve aynı kanalları izleyen iki farklı insanın birisi ABD’de Bağdat’a bomba yağarken alkış tutarken Ortadoğu’daki diğeri beddualar eşliğinde televizyonunu izlemektedir. Aynı şeyler yapılırken farklı tepkiler verilmektedir.³²

Huntington’a göre kültürler arasındaki farklılıkları tanımlamadaki en önemli parametrelerden ikisi dil ve dindir. 20. yüzyılda ve halen linguafranca olarak kullanılan İngilizcenin dünya nüfusunda konuşulma oranı giderek azalmaktadır. Bunun yanında İngilizcenin kültürlerarası iletişimde kullanılması genel itibariyle ülkelerdeki elit kesimlerin diğer kültürlerle diyalog amaçlı kullanmasına dayanmaktadır. Huntington’a göre bu durum kültürlerin Batılılaşmasına her hangi bir katkıda bulunmamaktadır.³³

Din ise dilden çok daha fazla etkin ve evrensel olabilme kapasitesine sahiptir. SSCB’nin çökmesinin ardından dinsel bilinç belirgin bir oranda yoğunlaşmıştır. Örneğin Müslümanlığın yayılma hızı 21. yüzyılda rakipsiz biçimdedir. Muhtemelen 2025 yılında Batılı Hıristiyanlar dünya nüfusunun yaklaşık %25’ini oluşturacaklar, Müslümanlar ise o yıllarda %30’unu oluşturacaklar ve Hıristiyan çoğunluğu geride bırakacaklardır. Bu bağlamda Batı Hıristiyanlarının evrensel olduğunu iddia ettiği çoğu şey giderek evrensel olmaktan uzaklaşacaktır.³⁴

Batı Kültürü şahsına münhasır özellikler barındırmaktadır. Onun bu özellikleri de diğer kültürler açısından kabul edilemeyecek kimi değerler içermektedir. Batı kültürünün temel taşları incelendiğinde dünyanın “evrensel” olmaktan ne kadar uzak olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Batı medeniyetini özel kılan en önemli etken tartışma götürmeyecek biçimde Katoliklik ve Protestanlıktır. Günümüzde Batı medeniyeti olarak bilinen kavram bundan çok uzun zaman geçmeden evvel Batı Hıristiyanlığı olarak adlandırılmaktaydı. Bu bağlamda gerçekleşen Haçlı

³² Huntington, a.g.e., s.75

³³ Huntington, a.g.e., s. 79

³⁴ Huntington, a.g.e., s. 85

seferleri de Batı Hıristiyanlığını tek parça olarak birleştiren ve kendilerini diğer kültürlerden ayıran en önemli özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır.³⁵ Batılı devletler coğrafi seferlerle başlayan dünyayı sömürgeleştirme dönemlerinde ekonomik kazanımlarının yanı sıra en önemli amaçları “Tanrı” adına bu fetihleri gerçekleştirmeleri, din unsurunun Batı kültüründe ne denli önemli olduğunun göstergesidir.³⁶ Ekonomik zenginlik ve bununla bağlantılı olarak dini fetih yine Batı Hıristiyanlığının ruhunda olan Kalvenist ve Protestan düşünce biçimlerinin bir tezahürüdür.

İkinci olarak Avrupa'nın dil unsuru Batı Kültürünün belirleyici olması konusunda çok önemli bir noktada bulunmaktadır. Latince geçmişte bu kültürün en önemli sacayaklarından birisini oluşturmuş, fakat daha sonra ulus kavramının ardından Latincenin alt kollarına ayrılan diğer Avrupa dilleri ortaya çıkmıştır.

Bahsedilen özelliklerin arasında Batı'yı diğer medeniyetlerden ayıran en önemli özelliklerden bir diğeri ise dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden ayrılması geleneğidir. Bu diğer medeniyetlerle karşılaştırıldığında kayda değer farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Huntington'ın tespiti bu konu hakkında şöyledir:

“Batı tarihinin bütününde ilk olarak Kilise olmuş, daha sonra da devletten ayrı bir çok kilise var olmuştur. Tanrı ve Sezar, kilise ve devlet, dinsel otorite ve dünyevi otorite Batı kültüründe egemen düalizm olmuştur. Yalnızca Hint medeniyetinde din ve politika birbirinden bu denli belirgin bir şekilde ayrıydı. İslamiyet'te Tanrı Sezar'dır; Çin ve Japonya'da Sezar Tanrı'dır; Ortodokslukta ise Tanrı Sezar'ın ikinci derecedeki ortağıdır. Batı Medeniyeti'nin tipik belirtisi olan kilise ve devletin birbirinden ayrılığı ve yinelenen çatışmalarına başka medeniyetlerde rastlanmaz. Otoritenin bu biçimde bölünmesi Batı'da özgürlüğün gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.”³⁷

Bu bağlamda laiklik ilkesinin Türkiye örneğinde olduğu gibi toplumun büyük çoğunluğu tarafından sindirilememiş olması, ya da İran gibi İslam Cumhuriyetlerinde velayet-i fakih gibi kavramların bulunup bu kişinin devlette son sözü söyleyen kişi konumunda bulunması Huntington'ı bu tespitinde belli derecede haklı konuma getirmektedir.

Batı kültüründe davranışın ve düşüncenin biçimlenmesinde en önemli etkenlerden bir diğeri de hukuktur. Roma Hukuku Batı kültürünü şahsına münhasır yapan özelliklerin başında gelmektedir.³⁸ Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılmasından sonra Roma hukuku Batı Hıristiyanlığının (Katoliklik ve Protestanlık) düalist felsefesinden beslenen bir hal almıştır.

³⁵ Riley-Smith, Jonathan, **The Oxford History of the Crusades**, New York, Oxford University Press, 1999, s.35-47

³⁶ Huntington, a.g.e., s. 92

³⁷ Huntington, a.g.e., s. 92-93

³⁸ Huntington, a.g.e., s. 93

Aslında Batı Hıristiyanlığı da Roma hukukundan beslenerek Batı kültürüne göre şekillenmiştir. Dolayısıyla hukuk ve din Batı kültürünü özel kılan en önemli etkenlerdir.

Batılıları kendilerine has özellikler taşıyan bir medeniyet yapan faktörlerin bir sonucu olarak “bireycilik” ön plana çıkmaktadır. Bireycilik aslına bakıldığında kolektivizmin zıt anlamı olması hasebiyle İslam ve Uzak Doğu medeniyetlerinde ahlaki açıdan zayıf bir özellik olarak algılanmaktadır. Avrupa’daki Kalvenist-Kapitalist oluşumun bir neticesi olarak 14 ve 15. Yüzyıllarda ortaya çıkıp kuvvetlenen bireycilik, günümüz dünyasının ekonomik prensiplerinin en önemlilerinden birisini oluşturmaktadır.

Bireyciliğin Avrupa ve Batı toplumunun ilerlemesindeki en önemli parametre olduğu Avrupalılar tarafından da sıklıkla diler getirilmektedir. Doğu toplumları merkezi imparatorlukların hakimiyeti altındayken (Osmanlı-Türk İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu gibi) tek merkezden yönetilmekteydiler. Bireyciliğin yerildiği bu imparatorluk toplumlarında kolektivist anlayış yüceltilmekteydi. Fakat Avrupalılarda ise bunun tam aksine feodal sistem altında küçük devletçiklerde yaşayan ve rekabet halinde bulunan bir siyasi yapı bulunmaktaydı. Bu rekabetçi yapı hem bireyciliğin Avrupa toplumlarında gelişmesine önayak olmuş, hem de ekonomik refah ve sorgulamaya daha açık toplumlar inşa edilmesini sağlamıştır.*

Sonuç olarak Batı modernleşmesi yukarıda bahsedilen etkenlerin bileşiminden oluşmuş ve bütün dünya üzerinde etkisini göstermiştir. Dolayısıyla Batının evrensel olup olmadığı diğer tüm medeniyetlerin referans noktalarının aynı olup olmadığına bakılarak görülebilir. Siyasi gücü dünya üzerinde elinde bulunduran medeniyetin ya da medeniyete önderlik eden ABD’nin söz konusu kültürün evrensel olma iddiasında bulunması kadar doğal bir şey olamayacağından, diğer kültürlerin Batının evrensel olma iddiası karşısında verdikleri tepki önem arz etmektedir. Bu bağlamda evrensel olarak değil baskın medeniyetten söz etmek mümkündür. Baskın medeniyet ise en az iki yüz yıldır Batı medeniyetidir.

1.6.3 Batı’ya Tepkiler

Batılı olmayan dünyanın son yüzyıllardaki karşı konulamaz Batı istilasına tepkileri olmuştur. Bu tepkileri birkaç başlık altında incelenebilir. Fakat bu büyük tesirin iki yönlü olması tepkilerdeki çeşitliliği de artırmıştır. “Batılılaşmak” ve “Modernleşmek” birbirinden

*Belçika, Brüksel, Facultes Universitaires Saint Louis, Politika Bilimi bölümü öğretim üyesi Jacobus Delwaide’in görüşlerindedir. (Mart-2011)

ayırt edilmesi gereken kavramlardır. Batılılaşmak Batılı yaşam tarzını benimsemek, Avrupa'nın daha önce belirttiğimiz ahlak anlayışlarına, felsefesine uyum sağlamak olarak anlaşılmalı, modernleşmek ise batılıların bilim ve teknik alanında gerçekleştirdiği ilerlemeden istifade etmek olarak anlaşılmalıdır.

Huntington'a göre Batı'nın bu ilerlemesine toplumların tepkisi üç farklı şekilde olmuştur. Bunlardan ilki hem modernleşmenin hem de batılılaşmanın reddedilmesi olarak gerçekleşmiş, ikincisi hem modernleşme hem de batılılaşma benimsenmiştir, son olarak da modernleşme benimsenip batılılaşma reddedilmiştir.³⁹

Batının tüm dünyaya yayılmasını gerçekleştirdiği 16 ve 17. Yüzyıllarda genellikle diğer medeniyetler tarafından toptan reddetme politikası güdülmüştür. Bu tepki en etkili biçimde ilk olarak Uzak Doğu'da görülmüştür. Japonya ve Çin Müslüman coğrafyadan farklı olarak Avrupalılar ile doğrudan temas halinde olmayan bu kültürler Batılılara fazla mesafeli yaklaşmayı tercih etmişlerdir. İlk olarak 1542 yılında Avrupalılar ile temasa geçen Japonya'nın 1854 yılındaki Kagava antlaşmasına kadar batıyla herhangi bir ilişkisi olmamıştır.⁴⁰ Batıdan gelen Hıristiyan elçileri sürekli reddetmişler fakat Kagava'yı takip eden yıllardan sonra Meiji restorasyonu olarak da bilinen modernleşme hareketine başlamışlardır. Çin ise Japonya'dan farklı bir anlayışa sahip kültür olduğundan kendilerini "Orta Krallık" olarak görmekteydiler. Yani dünyanın merkezinin ve en ulaşılmaz medeniyetinin kendileri olduğuna inanmaktaydılar. Fakat 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Batıların askeri teknolojisine yenik düşmekten kurtulamamış ve büyük bir sömürge haline gelmişlerdir. 1842 yılındaki Nanking antlaşması da Çin için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Birleşik Krallığın sömürgeleştirdiği Hindistan bir afyon üretim merkezi haline gelmişti ve üretilen afyon Çin pazarına satılmaktaydı. Fakat Çin ülkeye afyon girişini yasaklamasıyla birlikte Kanton şehrinde de Hindistan afyon üretiminin 1/6'sını denize dökünce Birleşik Krallık ile büyük bir savaşa girip kaybetmiştir. Neticede Batıların silah teknolojisine dayanamayıp Nanking antlaşmasını imzalamış ve Avrupalılara kapısını açmıştır.⁴¹ Daha sonra Çin ve Japonya ile birlikte Uzak Doğunun tamamı modernleşmeye istekli bir biçimde kendilerini uluslararası rekabete hazırlamışlardır.

³⁹ Huntington, a.g.e., s. 96

⁴⁰ <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=980DE2D9113CE13BBC4052DFB667838E649FDE> (Erişim Tarihi: 04.04.2011)

⁴¹ Hoe, Susanna, Roebuck, Derek, **The Taking of Hong Kong: Charles and Clara Elliot in China Waters**, Routledge Press, London, 1999, s. 203

Yirminci yüzyılla birlikte iletişimde ulaşımda ve diğer teknolojilerde ilerleyen gelişmelerden uzaklaşmanın maliyeti göze alınması mümkün olmayan bir hal almıştır. Bir başka deyişle Batıdan tecrit olmanın maliyeti çok yükselmiş, karşı konulamaz duruma gelmiştir. Dolayısıyla hem modernleşmeyi hem de Batılılaşmayı reddetmek, yalnızca etkileri gelip geçici olabilecek birkaç radikal grup dışında tesirli olamamış bir tepki biçimi olarak kalmıştır. Arnold Toynbee'nin söylediği üzere bağınazlık her ne kadar uygulanabilir olsa da, kabul edilebilir bir seçenek olmaktan uzaktır.⁴²

Bir diğer tepki biçimi ise başlangıcının Türkiye'de görüldüğü Kemalizm'dir. Huntington Batı medeniyetine karşı bu tepkinin batılılaşmak ve modernleşmenin birbirlerinin besleyen iki kavram olduğunu savunduğundan bahsetmektedir.⁴³ Arnold Toynbee ise bunu Herodianizm⁴⁴ olarak adlandırmıştır.⁴⁵ Aslına bakıldığında bu yaklaşım 19. Yüzyılda Çin ve Japon entelektüellerin de yaklaşım biçimini oluşturmasına rağmen daha sonra Kemalizm yolunu seçmemişlerdir. Bu görüş doğal olarak batılılar tarafından diğer medeniyetler tarafından kabul edilmesi gereken bir görüş olarak sürekli dile getirilmiştir. Batılılara ve Kemalizm'e göre başarılı olmanın tek yolu endüstrileşmekten geçmektedir ve bu yol için yerel kültürel ve ahlaki değerler fazlasıyla uyumsuzdur. Bu yüzden yerel kültürel değerlerin olabildiğince terk edilmesi ve kültürel anlamda da batılılaşmak adeta bir zorunluluktur. Endüstrileşmenin getireceği ekonomik gelişme ve refah toplumu oluşturmak da bu yoldan geçmektedir.⁴⁶

Batılı entelektüellerin bu konu hakkında bir çok tavsiyesi bulunmaktadır fakat Türkiye ve İran gibi Müslüman toplumlardan beklenenler Pipes'in şu söyledikleriyle de özetlenebilir:

“Anomiden kaçabilmek için Müslümanların tek bir seçeneği vardır; çünkü modernleşme batılılaşmayı gerektirir. İslamiyet ise modernleşmeye alternatif bir yol getirmemektedir. Laikleşme kaçınılmazdır. Modern bilim ve teknoloji bunlara eşlik eden düşünce sürecinin ve bununla birlikte siyasal kurumların kabul edilmesini gerektirir. İçeriğin biçimden daha az önemli olduğu söylenemeyeceğine göre, Batı medeniyetinin egemenliği ve üstünlüğü kabul edilmeli ve ondan öğrenilebilecek şeyler öğrenilmelidir. Avrupa dilleri ve Batı eğitim kurumları kaçınılmazdır. İkincisi her ne kadar özgür düşüncüyü ve serbest yaşamı teşvik etse de Müslümanlar ancak batı modelini açıkça kabul ettikten sonra teknolojiye ayak uydurup gelişmek konumuna kavuşabilirler.”⁴⁷

Pipes'in bu söyleminden yaklaşık 60 yıl önce Atatürk benzer bir yol izlemiştir. Harf inkılâbı, şapka inkılâbı, Türk müziğinin yasaklanması ve yerine klasik batı müziğinin teşvik

⁴² Huntington, a.g.e., s. 97

⁴³ Huntington, a.g.e., s. 97

⁴⁴ http://www.sciea.org/data-j01/04_Articles2_Hirano.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2011)

⁴⁵ <http://www.scribd.com/doc/63485091/Garp-Meselesi-Bedri-Gencer> (Erişim Tarihi: 16.04.2011)

⁴⁶ Huntington, a.g.e., s. 98

⁴⁷ Pipes, Daniel, *In the Path of God, Islam and Political Power*, Basic Books, New York, 1983, s. 197-198

edilmesi gibi uygulamalar, toplumun kültürel altyapısının da değiştirilmesine yönelik yapılmıştır. Türkiye haricinde diğer Ortadoğu ülkeleri ise bunun tam tersi biçimde kültürel anlamda böyle bir değişim süreci yaşamamışlardır.

1979 İslam devriminden sonra başta İran olmak üzere Ortadoğu'daki diğer Müslüman devletlerde batılılaşmanın şiddetli biçimde reddedilmesi görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye belli ölçüde diğer Ortadoğulu ülkelere göre demokrasisi daha gelişmiş, modern teknolojiye sahip, ekonomisi düzgün bir ülkedir. Modernleşmeyi diğer Ortadoğulu ülkelere nazaran daha iyi başarabilen Türkiye başka bir sorunla baş başa kalmıştır. Türkiye toplumu bölünmüş bir toplum haline gelmiş adeta bir kültürel şizofreni yaşamaktadır. Laik, anti-laik başlığı altında görülebilen bu savaş toplumu neredeyse 70 yıldır meşgul etmektedir. Atatürk'ün kurucu partisi ve onun jakoben taraftarları ile kırsal kesimin göreceli olarak daha fazla destek verdiği Demokrat Parti ekolü* arasında toplum adeta ikiye bölünmüştür. Türkiye'nin siyasi hayatında görülen bu ikilem Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde rastlanılan bir vaka değildir.

Batı karşısındaki tepkilerin sonuncusunu reformculuk başlığı altında incelemek mümkündür. Reddetmecilik ve Kemalizm dışında bilhassa Batılı olmayan entelektüeller tarafından benimsenen yöntem ise reformculuktur. Reformculuk ne reddetmecilik gibi toplumu bilim ve teknolojik açıdan tamamen karanlık dehlizlere itmekte ve bağınazlaştırmaktadır, ne de Kemalizm gibi bölünmüş toplumlar yaratmaktadır. Reformculuğun temel felsefesi toplumun temel değerlerini ve kültürünü koruyarak modernleşirmeyi gerçekleştirmeye çabalamak olarak tanımlanabilir. Bu Kemalizm gibi yüzyıllar süren kültürel birikimlerin bir çırpıda silinip atılması gibi toplumu kökten sarsan bir uygulama olmadığı için daha kolay atlatılabilen bir yöntem olarak görülmektedir.⁴⁸

Reformculuğun en belirgin örnekleri öncelikle toplumun geleneksel dinamiklerinin daha az merkezîyetçi ve fazlaca araçsal yeteneklere sahip olan Japonya ve Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Daha sonra hemen tüm Doğu Asya ülkelerinde bu yol izlenmeye başlanmıştır. 20. Yüzyılda her ne kadar Avrupa temelli bir ideoloji olan Marksizm'i benimseyen büyük bir güç olmasına rağmen Çin, bu ideolojiyi bile kendi toplumsal normlarına uyarlamayı Mao önderliğinde başarmıştır.

* Demokrat Parti Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 yılında seçimlere katılan ilk muhalefet partisidir. Daha sonra bu ekolü temsil eden Anavatan Partisi ve günümüzde iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisidir. Halk tabanında cumhuriyetin kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisine nazaran bariz biçimde daha fazla destek bulan bu demokrat parti ekolü Türkiye toplumunun Atatürk'ün gerçekleştirdiği batı kültürünü özendirici inkılâplarla barışık olmadığının göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

⁴⁸ Huntington, a.g.e., s. 99-100

Reformculuğun Çin’de Ching hükümdarlığı zamanında iki kelime ile söylemi “Ti-Yong” idi. Bu söylem, Çinceyi öğrenmenin temel ilkeleri öğrenmek için bir zorunluluk olduğunu, Batı’yı öğrenmenin ise pratik amaçları öğrenmek için gerekli olduğunu belirten bir slogan halini almıştır. Çin’de genel bir söylem halini alan Ti-Yong’un bir benzeri de Japonya’da motto haline gelmiştir. Wakon ve Yosei ise Japon ruhu, Batı tekniği manasına gelmekteydi. Anlaşılmaktadır ki Asyalı ülkeler kendi kültürel birikimlerinden sıfır tavizle Batı tekniğine sahip olmak gibi bir felsefe edinmeye çalışmışlardır. Bu da Kemalizm’in tam tersine bir şekilde toplumun her kesiminin de benimsediği bir doktrin yaratarak sosyal travmalara da yol açmamıştır.⁴⁹

Reddetmecilik, Kemalizm ve reformculuğu takip eden ülkelerin dışında yalnızca Batılılaşmayı tercih eden ülkeler de istisna şekilde sahra altı Afrika’da görülmüştür. Modernleşme Huntington’un belirttiği gibi aynı zamanda milliyetçiliğin ve milli bilincin de gelişmesine ön ayak olan bir faktördür. Fakat geçmişlerinde yüzyıllar boyunca sömürdüklerinden dolayı ulusal birliktelik kurmakta çok zorlanan bu ülkeler, sömürge geçmişlerinin bir getirisi olarak çok kolay Batılılaşmışlardır. Bu Batılılaşma Afrika toplumlarının sömürdüklerinden dolayı doğal bir sonuç olarak da görülebilir. Fakat modernleşme ayağı gerçekleştirilemediği için bu toplumlar Huntington’ın tezini onaylamışçasına ulusal bilinçlerini de kazanamamışlardır.⁵⁰

Modernleşmenin kültürel canlanmayı sağladığı günümüzdeki örnekleriyle somutlaşmıştır. Türkiye örneğinde öncelikli olarak gerçekleştirilen inkılâplarla birlikte Batılılaşma hayata geçirilmiştir. Batılılaşma beraberinde modernleşmeyi de getirmiştir. Fakat 20. Yüzyılda Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere Batılılaşma sonrasında ilk sanayileşme hamleleri görülmeye başlanmış, askeri ve ekonomik yönlerden Batı’yı örnek alan çalışmalar başlatılmış ve bu yolla bir modernleşme takip edilmiştir. SSCB dağılana dek Türkiye her zaman Batının bir ileri karakolu gibi hareket etmiş ve her zaman için Batının kendisine verdiğiyle yetinmek yoluna gitmiş adeta bir “yan sanayi” merkezi olmaktan, Batı’da üretilmekten vazgeçilen ya da Batı için külfet addedilen sanayi mallarını üreten bir ülke olmaktan öteye gidememiştir. Bu Batının üvey evladı, kendi kültüründen olan Ortadoğulular için ise “hain” ve “İslam’a ihanet eden zındık” durumundan kurtulamamıştır. Ortadoğu’nun yani bir zamanlar Türkiye’nin hükmettiği halklar gözündeki durumunun devrimlerden sonra tam tersi biçimde seyrettiği 1955 yılında Bandung konferansında Batılı olmayan tarafsız ülkeler tarafından kınanması ve

⁴⁹ Huntington, a.g.e., s. 99-101

⁵⁰ Huntington, a.g.e., s. 100-102

İslam ülkeleri tarafından acımasızca eleştirilmesi somut bir örnektir.⁵¹ Kendi kültürüne mensup ülkeler karşısındaki imajı açısından en zayıf dönemlerini yaşadığı Soğuk Savaş yılları Türkiye açısından sancılı geçmiştir. Batı açısından ise Türkiye SSCB'ye karşı jeopolitik önemi olan bir sınır karakolu olmanın ötesine ise kültürel kimliği yüzünden geçememiştir. Zira Türkiye Batı için İslam toplumlarının önderi olan Osmanlı'nın devamı olarak algılandığından dolayı yabancı bir kültürü temsil etmekte idi. Dolayısıyla hiçbir zaman için Türkiye Batı tarafından tamamen benimsenebilecek bir ülke olmamıştır.

Soğuk Savaş boyunca Batının jeopolitik çıkarlarına hizmet eden Türkiye, SSCB'nin ardından ise Batılılaşma ile modernleşme konusunda büyük değişimler yaşamaya başlamıştır. Batılılaşmanın eninde sonunda modernleşmeyi getireceği, modernleşmenin de belli bir zaman sonra Batılılaşmayı reddedeceği tezinden yola çıkarak Türkiye'nin de 21. Yüzyılla birlikte temkinli fakat hızlı sayılabilecek bir oranda ulusal bilince kavuşup Batılılaşmayı reddetme yoluna girdiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin kendi öz kültürüne dönüş süreci 2002 yılında İslamcı, muhafazakâr bir parti olan Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle daha da hız kazanmıştır. Toplumsal düzeyde modernleşme bir bütün halinde toplumdaki ekonomik, askeri ve siyasal iktidarın gücünü artırmakta ve dolayısıyla o toplumun kendine olan güvenini kazanmasına yol açmaktadır. Cesaretlenen toplum kültürüne daha da bağlanarak dünya arenasında daha da atılgan bir tutum sergilemektedir. Bunun yanında modernleşmenin getirdiği bireyselleşme de geleneksel bağlar ve sosyal ilişkilere darbe vurmaktadır. Bu bireyselleşmenin neticesinde artan ümitsizleşme ve yabancılaşma duygularının cevabını ise din vermekte, zehirlenen birey panzehirini dinde bulmaktadır. Türkiye açısından bu tez geçerlilik göstermektedir. Ekonomik olarak 21. yüzyılda istikrarlı bir şekilde gelişme gösteren Türkiye satın alma paritesine göre dünyanın en zengin 16. Ekonomisi⁵² durumuna gelmiştir. Askeri ve teknolojik açıdan ülke gelişme gösterip modernleştikçe, askeri stratejik araçları, kendi yerli üretim yelpazesini sürekli geliştirmeye yönelik bir atılım sergilemektedir.

Bunun yanında siyaset alanında özellikle dış politika alanında da Davos Krizi⁵³ sonunda somut biçimde görüldüğü üzere bu güne kadar hiçbir İslam ülkesi başkanının yapamadığı

⁵¹ Sezer Bazoğlu, Duygu, Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma, **International Spectator**, Sayı.27 (Ocak-Mart) 1992, s. 33.

⁵² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html?countryName=Turkey&countryCode=tu®ionCode=mde&rank=17#tu> (Erişim Tarihi: 18.04.2011)

⁵³ Davos Ekonomik Forumunda Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İsrail başkanı Şimon Peres'e karşı çok sert ifadeler kullanmıştır. Kendisine Peres ile eşit sürede söz hakkı verilmesi gerektiğini moderatöre sert ifadelerle belirtmiş, ardından Peres'e dönüp İsrail'in Filistin halkına karşı zulüm ettiğini yine sert ifadeler kullanarak belirtmiş ardından toplantı sonlanmadan İsrail'i protesto ederek konuşmayı terk etmiştir. 29 Ocak

çıkışı yaparak İslam dünyası karşısında büyük sevgi gösterilerine mazhar olmuş ve prestij kazanmıştır. Bu bağlamda yeni Osmanlılık olarak da adlandırılan dış politika felsefesine geçiş yaparak komşuları ile sıfır sorun politikası yürütmeye başlamış, tarihi bağları olan coğrafyalara özel ilgi göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin dış politika anlayışının değişmesi aslına bakılırsa bir tesadüf değildir. Türkiye halkının Batı karşısında yıllar süren ezilmişlik duygusunun artık sonlanmaya başlaması ve bunun yanında İslam ülkelerine liderlik etme isteği bu görüşü destekleyen partinin cumhuriyet tarihinde görülmemiş seçim başarılarına imza atmasına yol açmıştır. Ak Parti halkın dini duygularına da hitap etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere günümüz toplumlarının darbe alan sosyal ilişkiler ve zayıflayan geleneksel bağlar neticesinde ümitsizleşmeleri ve yalnızlaşmaları neticesinde dine sarılmaktadırlar. Laik söylemin yerine Ak Partinin dini nosyonları çok iyi kullanması da halktaki bu beklentiyi karşılamaktadır. Buna rağmen Türkiye, Kemalizm'den kalan bölünmüş toplum özelliğini de sürdürmektedir. Muhalefet partisinin öncülük ettiği, Türkiye'nin eskisi gibi daha pasif ve içe dönük halini hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak Batı ile bağların koparılmaması gerektiğini belirten, Batı tipi laikliği (katı Fransız laisizmi) benimsemiş⁵⁴, Batılılaşmaktan uzaklaşmaması gerektiğini savunan bir kesim(azınlık olsa da) de mevcuttur.

İran ise 20. Yüzyılın başlarında yeni çağa ayak uydurmak için Şah döneminde Kemalizm olarak bahsettiğimiz hem Batılılaşmayı hem de modernleşmeyi tercih etmiştir. Fakat bu tercih halk tarafından da bir nevi kesintiye uğratarak sonuç itibariyle reformculuk yolunda gitmeyi tercih etmiştir. Türkiye ile yolları bu manada tamamen ayrılan İran'ın reddetme değil de neden reformculuk yolunda ilerlemiş olabileceği sorusu akıllara geldiğinde ise İslam felsefesinin modernleşmeye engel teşkil etmiş olamayacağı cevabı kendiliğinden gelmektedir. Günümüzde modern teknolojinin kullanımı konusunda atılımlar yapmak için çabalayan İran bilindiği üzere askeri teknolojisine ve enerji alanındaki ilerlemelerine hızla devam etmektedir. Uluslararası anlaşmazlık konusu haline gelen İran'ın nükleer teknoloji alanında kendisini geliştirmek istemesi ve aynı zamanda nükleer faaliyetler alanında Batı'dan ve diğer tüm devletlerden bağımsız şekilde hareket etmek istemesi İran toplumunun da Modernleşmek ile herhangi bir sorununun bulunmadığını bize göstermektedir.

Müslüman toplumların günümüz sisteminde büyük problemleri olmuştur. Örneğin global ekonomik sistemin vazgeçilmezleri arasında görülen faiz konusu, bunun yanında gündelik

2009'daki Dünya Ekonomik Forumunda yaşanan diyaloglar için daha detaylı bilgi: <http://www.weforum.org/sessions/summary/gaza-case-middle-east-peace> (Erişim Tarihi: 25.04.2011)

⁵⁴ http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/8870/RSCAS_2008_20.pdf;jsessionid=5D20C02AEDA990D0AF10DE82ACD82D0F?sequence=1 (Erişim Tarihi: 25.04.2011)

çalışma saatleriyle oruç tutmak, namaz kılmak gibi kimi ibadetlerin uyumsuzluk göstermesi modernleşmek karşısında bir engel teşkil etmemiştir. Pipes İslam'ın modernleşmeye engel teşkil etmeyeceğini de şu sözleriyle belirtmiştir:

“Dindar Müslümanların da toplumda bilimi yerleştirebileceği, fabrikalarda randımanlı bir şekilde çalışacakları veya gelişmiş silahları kullanabilecekleri söylenebilir. Modernleşme tek bir siyasal ideoloji veya bir dizi kurumlar gerektirmemektedir. Batı yaşamının alâmetifarikası olan seçimler, ulusal sınırlar, dernekler gibi hususlar ekonomik büyüme açısından zorunlu değildir. İslam bir inanç olarak hem işletme danışmanlarını hem de köylüleri tatmin eder. Şeriat modernleşmeye eşlik eden değişiklikler hakkında bir şey söylememektedir: ne sosyal istikrardan sosyal acıcılık, kırdan kente göç veya tarımdan endüstriye geçiş hakkında ne de kitle eğitimi, hızlı haberleşme, yeni ulaşım biçimleri veya sağlık hakkı konusunda İslam dininde bir hüküm bulunmamaktadır.”⁵⁵

Görüldüğü üzere İslam yaşantısının temel prensipleriyle temelde bir tezat içinde bulunmayan modernleşme İran tarafından kolayca geçiş yapılabilen bir faktör olmuştur. Türkiye gibi hem Batılılaşan hem de modernleşen İslam toplumlarında ise günlük yaşamda kimi sıkıntılar yaşansa da bu ara yollar bulunarak aşılacak basit sorunlar olarak kalmıştır.

Sonuç itibarıyla Batılılaşmak, Modernleşmek ile eş anlamlı değildir. Batılı olmayan ve farklı kültürlerle mensup olan toplumlar modernleşebilir. Günümüzde İran dahil olmak üzere çok sayıda ülke Batının temel değerlerini, kurumlarını ve uygulamalarını benimsemeden kendi kültürlerini terk etmeden modernleşmeyi başaramışlardır. Braudel'in de bahsettiği üzere günümüzde Batının önderlik ettiği modernleşmenin, yani ayrımını yaptığımız Batılılaşmak ile modernleşmeyi eş anlamlı düşündüğümüzde Fukuyama'nın bahsettiği Batı Medeniyeti'nin zaferinin, dünyanın diğer medeniyetlerinin yüzyıllar boyunca ürettiği değerleri ortadan kaldıracağına inanmak çocukluk olacaktır.⁵⁶

1.7 Medeniyetler ve Merkez Devletler

Soğuk Savaş ardından ortaya çıkan yedi medeniyetin hemen hepsinde bir çekirdek yani merkez devlet bulunmaktadır. Bu devletler Soğuk Savaş dönemindeki iki devletin yerini almışlardır. Huntington'a göre bu gruplaşmaları belirgin biçimde Batı medeniyetinde*, Çin ve Ortodoks medeniyetinde gözlemleyebilmekteyiz.⁵⁷

⁵⁵ Pipes, **a.g.e.**, s. 107-190

⁵⁶ Braudel, **a.g.e.**, s.212-213

□ Huntington Batı medeniyetinin merkez yani çekirdek devletinin Amerika Birleşik Devletleri olduğunu iddia etmektedir. Fakat Huntington'ın bu çalışması yazıldıktan sonra Avrupa Birliği içerisinde ABD'nin desteklenmesi konusunda belli ülkeler arasında ciddi görüş ayrılıklarının yaşandığı da bir gerçektir. Örneğin ABD'nin 2003'teki Irak müdahalesinde geleneksel müttefiki Birleşik Krallık tarafından desteklenmesine rağmen kıta Avrupa'sının dinamikleri Almanya ve Fransa tarafından destek bulamamıştır. Hatta bu iki ülke Irak'taki

Küresel bir toplumun bir ütopyadan ibaret olduğunu daha önce de belirttiğimiz için medeniyetlerin çevresinde oluşabilecek bir dengeden genel itibariyle bahsedebiliriz. Fakat bu medeniyetler ve onların merkezlerinde bulunan ülkelerin çeperlerindeki devletlerle aralarındaki ilişkiler bakımından bazı istisnalar bulunduğunu da belirtmek gereklidir. Genelde çekirdek devletlerin gücü kendi kültürlerinden olan görece daha güçsüz ülkeleri etrafında toplarken diğer kültürden olanları da itmektedir. Örneğin Rusya, Ortodoks kültürün çekirdek devleti olması hasebiyle Belarus, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna gibi ülkeleri kendisine çekmektedir. Fakat Tataristan, Çeçenistan gibi kendi kültüründen olmayan ülkeleri de aynı oranda itmektedir. Fakat Rusya örneğinde olduğu gibi bazı istisnalar da mevcuttur. Örneğin Gürcistan tarih boyunca Ortodoks medeniyetinin bir parçası olmasına rağmen Rusya ile araları hiçbir zaman iyi olmamıştır. Fakat Huntington burada aynen yüzyıllar boyunca birbirleriyle savaşan Avrupalıların günümüzde aynı eksen etrafında toplanmaya başlamaları gibi aynı kültüre mensup ve geçimsiz kimi ülkelerin bu sorunlarını hallederek ileride aynı kampta toplanmalarını olası görmektedir.⁵⁸

Burada değinilmeden geçilmemesi elzem olan konulardan birisi de Huntington'ın iddia ettiği üzere her hangi bir medeniyet eğer kendi çekirdek devletinden yoksun durumda ise bu büyük bir istikrarsızlık kaynağı yaratacaktır. Günümüzde çekirdek devletten yoksun olan ve bu istikrarsızlık kaynağının tüm dünya ölçeğinde en belirgin şekilde hissedildiği tek medeniyet İslam medeniyetidir. ABD'nin Genişletilmiş Ortadoğu olarak tanımladığı Orta Asya ve Asya'nın güney bölgesi ve Kuzey Afrika'yı bilinen Ortadoğu coğrafyasına dâhil ettiğimizde genel itibariyle dünyadaki istikrarsızlık ortamının coğrafyasını tanımlamış olmaktadır. Ne getireceği daha çok sürprizlere dayalı istikrarsızlık ortamındansa yakın ilişkilerde bulunduğu bir çekirdek devlet günümüz ABD hegemonyasının da istikrarına katkıda bulunabileceği için İslam dünyasının böyle bir önder devlete sahip olması ABD'nin çıkarına olacaktır. Bu açıdan uygun ortam ve koşulların oluşması için bunun ideolojik ve psikolojik altyapısının oluşturulması ABD açısından da uzun soluklu fakat kendisine yarar sağlayacak bir proje olacaktır.

petrole dayalı çıkarları doğrultusunda ABD ile ters düştükleri için hiçbir surette Irak müdahalesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda Almanya ve Fransa'nın Irak savaşındaki politika daha çok Huntington'ın ayrı medeniyetler ve onların çekirdek ülkeleri olarak belirttiği Çin ve Rusya ile paralel şekilde seyretmiştir.

⁵⁷ Huntington, **a.g.e.**, s.225-226

⁵⁸ Huntington, **a.g.e.**, s. 226

1.7.1 Çekirdek Devlet Oluşturma Projesi

1648 Westphalia devletler düzenini takip eden Fransız devrimiyle birlikte günümüze değin süren ve zaman içinde de pekişen ulus bilinci⁵⁹ bir Batı medeniyeti ürünüdür. Fakat yine Batı medeniyeti gibi kadim bir medeniyet olan İslam medeniyetinde ise Batıda görülen siyasal yapılanmanın tersi şekilde seyretmiştir. Batı’da aidiyetlik duygusu öncelikle ulus devlete karşı hissedilir. Daha sonra dilsel ya da dinsel gruplara bağlılık vardır. İslam’da ise bu tam tersi biçimde öncelikle aile, kabile, klan’a karşı hissedilen bir aidiyetlik duygusunu oluşturmaktadır. Daha geniş ölçekte İslam toplumunun hissettiği aidiyetlik duygusu ise kültür, din ve buna bağlı olarak İmparatorluğa karşı olmuştur. Günümüzde dahi Batılı önce kendisini kimliğini taşıdığı ulus devletiyle tanımlamakta iken İslam medeniyetine mensup birisi önce kendisini “Müslüman” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Arap ve Müslüman toplumların siyasal sistemlerinde kabilecilik ve din çok önemli rol oynamaktadır.⁶⁰ Irksal açıdan kabileciliğin öneminin Müslüman toplumlarda farklılık göstermediğini çeşitli coğrafyalardaki örnekleriyle gözlemleyebilmek mümkündür. Suudi Arabistan’ın oluşmasında Sudaire’ler ve Shammar kabileleri, evlilikler yoluyla kabileleri kaynaştırarak büyük rol oynamışlardır. Benzer şekilde Libya’nın ortaya çıkmasında en azından 18 kabile rol oynamaktadır. Yine Sudan’ın birleşmesinde de içlerinde en büyük nüfusa sahip olan ve ülkenin yaklaşık %12’sini oluşturan kabile ve onun arkasından 500’e yakın kabile bulunmaktadır.⁶¹ Araplarla benzer şekilde Orta Asya’da Türkler arasında ve Kafkasya’da Müslüman toplumlar arasında da kabilecilik anlayışı bulunmaktadır. Bu coğrafyalarda da bağlılık devlete karşı değil öncelikli olarak kabileye karşı olmuştur. Temel olarak İslam ümmeti her zaman ön planda olmuştur. Bu bağlamda İslam ümmeti arasında ne zaman kopukluk yaşansa Orta Asya’yı Ruslar kolaylıkla ele geçirmiş, Arap coğrafyasında da Batılılar sömürgeci güç olarak konuşlanmışlardır.

Yeni Dünya düzeninde ulus devletlerin tartışmaya açıldığı, bunun yerine kültürel gruplaşmaların, yakınlaşmaların arttığı bir gerçektir. 70’ler ve 80’lerde İslami uyanışı Metcalf aracılığıyla tanımlamak kültürlerin nasıl kenetlendiğine dair bir gözlem olarak yararlı olacaktır.

“Müslüman kimliğine ve birliğine duyulan ilgi dekolonizasyon, demografik büyüme, sanayileşme, kentleşme ve uluslararası ekonomik düzenin Müslüman topraklarının altında yatan petrol zenginliğiyle ilintili olarak geçirdiği değişim tarafından daha da kıskırtıldı. Modern iletişim sistemleri Müslümanlar arasındaki bağları güçlendirip geliştirdi. Mekke’ye hacca gelenlerin sayısında büyük bir

⁵⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 20-62

⁶⁰ Lapidus, M. Ira, **History of Islamic Societies**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s.3

⁶¹ Huntington, **a.g.e.**, s.257

artış oldu, bu da Çin, Senegal, Yemen ve Bangladeş gibi engin bir alanda Müslümanlar arasında daha yoğun bir ortak kimlik duygusunun oluşmasını sağladı. Gitgide artan sayıda Endonezyalı, Malezyalı, Güney Filipinli ve Afrikalı öğrenciler Ortadoğu ülkelerinde öğrenim görüyor, ulusal sınırları aşan bağlantılar kurarak düşüncelerini yayıyor. Müslüman entelektüeller ile ulema arasında görüş ve bilgi alış verişi yapılıyor. Sesli ve görüntü kasetleri cami vaazlarını uluslararası bir kitleye ulaştırıyor, böylelikle etkili vaizler kendi yerel topluluklarının çok ötesindeki kitlelere seslenme olanağı buluyor.”⁶²

İslam'ı Hıristiyanlığın Katolik mezhebiyle birlikte diğer dinlerden farklı kılan özelliği, siyasal örgütlenmeyi, birleşmeyi teşvik eden bir başka din olmasıdır. 1969 yılında Suudi Arabistan'ın başkentinde Pakistan, İran, Türkiye, Fas ve Tunus liderleriyle bir İslam konferansı düzenlemişlerdir. Daha sonra 1972 yılında merkezi Cidde olan İslam Konferansı Örgütü'nü kurmuşlardır. Diğer medeniyet mensuplarında, örneğin Budizm, Hinduizm veya Konfüçyüs inanışındaki gibi böyle bir örgütlenme bulunmamaktadır.⁶³

Son kırk yıl içerisinde bir kenetlenme ihtiyacı içerisinde olan İslam medeniyetinin en büyük problemi ise diğer medeniyetlerin çekirdek devletlerinin karşısına kendi medeniyetlerinin savunucusu güçlü bir çekirdek devlet çıkaramamalarıdır. Böyle bir çekirdek devletin yoksunluğu İslam topraklarında meydana gelen çatışmalara katkıda bulunmuştur. İslami bir çekirdek devlet aynen geçtiğimiz yüzyılda Osmanlı Devletinin gerçekleştirdiği üzere, ekonomik kaynaklara, askeri güce, güçlü bir örgütlenmeye vakıf olmak durumundadır. Bunun yanında daha da önemli olarak, İslam ümmetine hem siyasal hem de dini açıdan önderlik etmek durumundadır. Böyle bir devletin varlığı medeniyetler düzeninde, diğer medeniyetlerin karşılarında bir muhatap bulmasının avantajını getirecek, bunun ötesinde dünyanın her hangi bir köşesinde sıkıntı yaşayan devletlerin çekirdek devlet tarafından başta siyasi anlamda sahip çıkmasının yolunu açacaktır. Böyle bir sahip çıkma Müslümanları sürekli ezilen topluluk olma kompleksinden kurtaracak ve bu doğrultuda olası istikrarsızlık ortamı yaratma potansiyeli olan terör, şiddet olaylarının önüne geçebilecektir.

İslam medeniyetinin çekirdek devletinin olası adayları arasında Türkiye, İran, Pakistan, Endonezya, Suudi Arabistan ve Mısır gösterilebilir.⁶⁴ Diğer Müslüman toplumlar barındıran ülkelere nazaran daha büyük ülkeler olarak değerlendirilebilecek bu ülkelerin merkez konumda olup olamayacaklarını da birçok faktör etkileyecektir.

⁶² Metcalf, Barbara Daly, **The Comparative Study of Muslim Societies**, Items, Vol. 40, March 1986, s. 3

⁶³ Huntington, **a.g.e.**, s. 259

⁶⁴ Huntington, **a.g.e.**, s.261-264

Endonezya nüfus ve karasuları da dâhil edildiğinde kapladığı alan bakımından en büyük Müslüman ülkedir. 248 milyonluk nüfusunun yaklaşık %86'sı Müslüman'dır.⁶⁵ Denizden komşusu ve başka bir medeniyeti çekirdek devleti olan Çin ile gergin ilişkileri bulunmaktadır. Jeopolitik açıdan Malakka boğazını kendisi gibi Müslüman bir ülke olan Malezya ile paylaşan ülke Asya'nın güneyinde önemli bir konuma sahiptir ve Hint Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında stratejik bir bölgede bulunmaktadır. 1945 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından ulusal birliktelik için çok çabalamışlardır. Çin ile gerilen ilişkilerin kökeninde ülkede komünizm propagandası yapan Çinlilerle onlara destek veren Endonezyalı komünistlerin ülkede komünist devrim yapıp Çin'e bağlanmayı planlaması yatmaktadır. Bu hadisenin üzerine ise içlerinde Çinliler, komünist Endonezyalılar ve topraksız köylülerin bulunduğu yaklaşık 1 milyon kişiyi katletmişlerdir.⁶⁶

Endonezya'nın İslam'ın çekirdek ülkesi olabilmesi için yeterli derecede ekonomik gelişmişliği bulunmaktadır. Bunun yanında büyük bir nüfusa da sahip olması bir avantajdır. Fakat Endonezya'nın çekirdek devlet olmasını engelleyecek önemli parametreler bulunmaktadır. Bunlardan en önemli olanı ülkede gevşek bir İslami kültür bulunmaktadır. Ülke genel itibariyle çok fazla Hint kültüründen etkilenmiştir. İnsanların günlük yaşayışlarında davranışlarında bunu gözlemleyebilmek mümkündür. Çoğu popüler dini gelenek Hint kültüründen esintiler taşımaktadır. Bunun nedeni Endonezya'da diğer Müslüman ülkelerin aksine İslam farklı biçimde yayılmıştır. Diğer ülkelerde fetih yoluyla yayılan İslam, Endonezya'da ise ticaret yoluyla yayılma fırsatı bulmuştur.⁶⁷ Bu nedendir ki İslam medeniyetinin çekirdek devleti olması mümkün gözükmemektedir. Bir farklı etken ise Endonezya'nın jeopolitik konumunun -her ne kadar önemli olsa da- merkez Müslüman coğrafyadan çok uzak olmasının dezavantajıdır. Bu bağlamda Endonezya, İslam medeniyetinin çekirdek devleti olmak için uygun bir seçenek olmaktan uzaktır.⁶⁸

Ortadoğu coğrafyasının merkezi olarak nitelendirilebilecek bir noktada bulunan Mısır da bir diğer çekirdek devlet olasılığı taşıyan ülkedir. 83 milyondan fazla nüfusa⁶⁹ sahip ülke, demografik yönden merkez devlet olmaya uygundur. Ayrıca Müslüman dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Müslümanlık ülkede hâkim mezhep durumundadır. Bu bağlamda, İslam dünyasında en prestijli, teoloji alanında en iddialı üniversitelerden birisi olan

⁶⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html> (Erişim Tarihi: 27.04.2011)

⁶⁶ Pappé İlan, **Büyük Oyunu Anlamak: Jeopolitik Bugünün Uzun Tarihi**, Ntv Yayınları, İstanbul, 2007, Çev: Akça İsmet, s.187-191

⁶⁷ İlan, **a.g.e.**, s.187-191

⁶⁸ Huntington, **a.g.e.**, s.128

⁶⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (Erişim Tarihi: 27.04.2011)

El-Ezher Üniversitesi Mısır'da bulunmaktadır. Fakat tüm bu avantajlarına rağmen Mısır'ın ekonomik alanda yetersizlikleri çok büyüktür.⁷⁰ Yaygın şekilde az gelişmişliğin ve fakirliğin görüldüğü ülkede ABD ve Batı'nın da desteklediği dönüşüm olayları 2011 itibariyle yeni yaşanmıştır. Mübarek diktatörlüğüne karşı yapılan bu halk uyanışının neticesinde ülkede siyasal istikrarsızlık da doğal olarak beklenen bir gelişmedir.

Olası çekirdek devletlerden bir diğeri de Pakistan'dır. Sahip olduğu nükleer silahlarıyla yeterli askeri kapasiteye sahip olduğu ortadadır. Pakistan liderleri de bilhassa nükleer kapasiteye sahip olduktan sonra İslam devletleri arasındaki işbirliklerini desteklemiştir. Ayrıca bu güce sahip olduktan sonra İslam dünyasında öncü rolü üstlenebileceğini her platformda belirtmiştir. Fakat bu avantajlarına rağmen Pakistan ciddi etnik sorunlar barındırmaktadır. Bunun ötesinde aynen Mısır'da olduğu gibi ciddi ekonomik sorunları olan bir ülkedir.⁷¹ Ayrıca Pakistan, komşusu Hindistan ile Keşmir bölgesinden kaynaklanan gerginlik yaşamaktadır. Büyük bir ülke ile yaşadığı bu sorun neticesinde Pakistan, Çin gibi diğer büyük kuvvetler ile sıkı işbirliği arayışlarına girmiştir. Büyük problemleri nedeniyle denge politikası gütmekle yükümlü hale gelen ve ekonomik olarak yetersiz olan Pakistan'ın çekirdek devlet olma olasılığı çok düşük bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam'ın doğduğu coğrafya olan Mekke ve Medine'ye, bir başka deyişle yaklaşık 1,3 milyar Müslüman için kutsal olan toprakların sahibi Suudi Arabistan çekirdek devlet olasılığı taşımaktadır. Kutsal topraklara sahip olmasının dışında dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerden birisi olması ekonomik açıdan zengin bir ülke olmasını da beraberinde getirmektedir. Suudi Arabistan bu zenginliğini 1970'li yıllardan günümüze değin Müslümanlık davasını desteklemek için kullanmaktadır. Camiler yaptırmak, Kuran-ı Kerim'i ücretsiz olarak dağıtılmasını sağlamak⁷² kimi siyasi hareketlere destekte bulunmak gibi faaliyetlerin arkasında olmuştur.⁷³ Fakat bu avantajlarının yanında Suudi Arabistan'ın dezavantajları daha fazladır. Jeopolitik olarak, Basra körfezinde hâkim konumda olmaması, güneyinde Yemen ve Umman ile çevrelenmesi, zayıf kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca 26 milyon nüfusu,⁷⁴ muadili devletlere göre zayıf kalmasına neden olmaktadır. Jeopolitik

⁷⁰ Huntington, **a.g.e.**, s.263

⁷¹ Huntington, **a.g.e.**, s.262

⁷² Suudi Arabistan finansmanı ile Almanya'da 25 milyon Kuran dağıtımının organizasyonunu Nisan 2012'den itibaren başlatmıştır. Seleflerinin bu girişiminin önü Almanya hükümeti tarafından kesilmek istenmektedir. Detaylı bilgi için bkz: <http://english.alarabiya.net/articles/2012/04/12/207289.html> (Erişim Tarihi: 22.04.2012)

⁷³ Huntington, **a.g.e.**, s.263

⁷⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (Erişim Tarihi: 22.04.2012)

zafiyetlerinin yanı sıra Suudi Arabistan'ın mezhebi de* Müslüman coğrafyada pek rastlanılmayan ancak Suudilerin ekonomik zenginliklerini kullanarak taraftar toplamaya çalıştığı bir akım olarak yetersiz etki alanına sahiptir. Selefilik, nüfus ve jeopolitik dezavantajlarından dolayı Suudi Arabistan da İslam Medeniyetinin çekirdek devleti olmak için yeterliliğe sahip değildir.

İran, resmi adından da anlaşılacağı üzere bir İslam devletidir. Ülkenin kendisini açıkça Müslüman ülke olarak tanımlaması doğal olarak “ümmete” karşı sorumluluk sahibi olma durumunu atfetmiştir. İran İslam'ın her zaman siyasal olduğunu savunmuş, bunu her fırsatta dile getirmiştir. İslam'ın insanın 24 saatini düzenleyen bir kurallar bütünü olduğunu devlet düzenindeki uygulamalarıyla da görebilmemiz mümkündür. İslam'ın siyasal tarafına Afganistan'daki direnişçilerle kurduğu diyaloglar, Lübnan'da desteklediği gruplar, Suriye'yi sürekli Musevi İsrail'e karşı desteklemesi vurgu yapan temel öğeler olmuştur. Bunun yanında İran çekirdek devlet olabilecek orta düzeyde bir ekonomiye de sahiptir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir ve bu kaynakları Irak gibi ülkelerin aksine kendisine bir avantaj olarak kullanmayı başarmıştır. Çekirdek devlet olmak için İran yeterli tarihsel geleneklere de sahip bir devlettir.⁷⁵ İran diplomasisi eski Yunan'a kadar bilinen gelenek haline gelmiş ve iyi işleyen bir mekanizmadır. Jeopolitik yönden ülke İslam coğrafyasında merkezi bir konumda yer almaktadır. Basra körfezine, Hint Okyanusuna ve Hazar Denizine kıyısı bulunmaktadır. Ayrıca İslami geleneklerin şekillenmesinde Farsça, Arapçadan sonra en önemli dil olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla geniş kitlelere ulaşabilmek açısından İran sorun yaşamayacaktır. Fakat tüm bu pozitif özelliklerinin dışında İran'ın İslam'a çekirdek devlet olmasına karşı çok ciddi bir engeli bulunmaktadır. Dünya'daki toplam Müslüman nüfusun %90'ı Sünni %10'u Şii'dir. İran Sünni Müslümanlar için bir lider olmaktan çok bir

* Selefiyye, ya da bugünkü Suudi Arabistan'ın Vehhabilik mezhebinin, peygamber zamanından Beri uygulanmakta olan itikadın ta kendisi olduğu yine kendileri tarafından savunulmaktadır. Özü itibarıyla peygamber Hz. Muhammed zamanındaki, bir başka deyişle asr-ı saadet zamanındaki İslam anlayışını benimser/benimsediklerini iddia ederler. Katı bir itikad anlayışına sahiptirler. Maturidilik ve Eş'arilik kurulana dek Selefiyye'nin İslam âleminde hüküm sürdüğünü belirtmektedirler. Sünni çoğunluk tarafından genellikle sapkın bir mezhep olarak görülmektedirler. Zira Maturidilik akımının bugünkü Irak'ta başlayıp kurumsallaşmasının önderi Ebu-Hanife'nin aklı ve bilimi önceleyen tavrının tam zıddını savunur, katı nakilcidir ve aklın öncelenmesini kesinlikle reddeder. Asıl olarak Hanbelî mezhebinin -ki 4 hak mezhepten sayılır- bir kolu olarak geliştiği tarihsel olarak sabittir. Fakat 18. Yüzyılda Suudi Arabistan'da Muhammed Bin Abdulvahhab'ın öğretileriyle şekillenen Selefiyye genelde bu adla bilinmez, Sünni çoğunluk tarafından sapkınlık olarak nitelendirildiklerinden Vehhabilik ya da Vahhabilik olarak nitelendirilir. Kuran ayetlerinde tevil yolunu hiç kullanmazlar, doğrudan kelimenin anlamına bakarlar. Açıklanamayacak anlamları dahi teville gitmemektedirler. İtikad olarak İbn-i Teymiyye'yi imamları olarak görmektedirler. Aslına bakıldığında Vehhabiliği ya da Selefiyye'yi Sünni grup içinde sayanlar –gayrimüslim dünya- çoğunluktadır. Fakat katı Vehhabizm, kendilerinden farklı şekilde İslam'ı yorumlayan mezheplerin hepsini sapkın olarak nitelendirmektedirler. Bu da doğrudan kendilerine İslam âleminde bir tepki duyulmasına neden olmaktadır.

⁷⁵ Huntington, a.g.e., s.262

yabancı ya da rakip olarak algılanması çok daha olasıdır. Sünni çoğunluğa liderlik edebilmesi imkânsız olan İran hali hazırda Şii hilalini sağlamlaştırma çabaları içerisindedir. Bu bağlamda İran Ortadoğu coğrafyasında öncelikli olarak Şii nüfusu desteklemektedir. İran İslam Cumhuriyetinin kurucu unsurunun başında Şia felsefesi bulunmaktadır. Bu bağlamda Araplar ile arasındaki gerginlik Muaviye zamanına kadar giden ve düzelmesi olanaksız bir olgudur. Şiiliğin önderi İran'ın Sünni çoğunluğa çekirdek devlet olup onları dünya arenasında temsil etmesi ihtimal dâhilinde bir seçenek olarak görülmemelidir.

İslam Medeniyetinin olası çekirdek devlet adaylarından son olarak Türkiye'yi ele almak gerekirse, hem ABD hem de Ortadoğu açısından en makul seçenek olarak görülebilir. Türkiye İslam dünyasına önderlik etmek için gerekli tarih birikimine ve tecrübesine diğer ülkelerin olmadığı kadar sahip bir ülkedir. 1924 yılına kadar son İslam halifesi Abdülmecit Efendi İstanbul'da İslam dünyasının sembolik imamıydı. Osmanlı Devleti ile Türkler İran ve onun Şii nüfusu hariç tüm Sünni İslam dünyasının otoritesi konumundaydı. Bu konuda herhangi bir tecrübe sıkıntısı yaşayabilecekleri olasılık dışındadır. Bunun yanında Türkiye 2002 yılında İslamcı olarak nitelendirilebilecek bir partinin başa geçmesiyle birlikte ekonomik olarak son derece hızlı bir gelişme göstermiştir. Hem kişi başına düşen milli gelir açısından, hem de toplam ekonomik büyüklük açısından saydığımız çekirdek devlet adaylarından en gelişmiş ülkedir. Dünyanın en büyük 16. Ekonomisi⁷⁶ olan ülke yeni hükümetiyle beraber yüzünü Avrupa'dan daha çok kendi mirasının bulunduğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu ile Orta Asya hinterlandına çevirmiştir. Kimi çevreler tarafından yeni Osmanlılık olarak da nitelendirilen bu dış politika ülkeyi İslam aleminde daha saygıdeğer kılmaya başlamıştır.

Türkiye'nin çekirdek devlet olabilmesinin önündeki en büyük engelin daha önce belirttiğimiz, ülkenin bölünmüş bir ülke olmaktan kurtulmasıyla gerçekleşebileceğini Huntington tezinde ısrarla belirtmiştir. Bu bölünmüşlükten kurtulmanın yolunu aynen şu şekilde ifade etmektedir:

“Güney Afrika, Hıristiyanlıkta Batı'nın iyi ve kötü yanlarını ve ırk ayrımcılığını gördükten sonra Afrika'ya liderlik etme vasfını özellikle kazandı. Laiklik ve demokraside Batı'nın iyi ve kötü yanlarını yaşayıp görmüş olan Türkiye de en az onun kadar, İslam'a liderlik etme vasfını kazanmış olabilir. Ama bunu yapabilmek için Atatürk'ün mirasını, Rusya'nın Lenin'in mirasını reddedişinden eksiksiz bir şekilde reddetmek zorunda kalacaktır. Böyle bir hamle aynı zamanda, Atatürk kalibresinde bir lideri, Türkiye'yi bölünmüş bir ülke olmaktan çıkarıp çekirdek bir devlet haline getirmek için gerekli siyasal ve dinsel meşruluğu kendisinde toplamış olan bir lideri gerektirir.”⁷⁷

⁷⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (Erişim Tarihi: 22.04.2012)

⁷⁷ Huntington, a.g.e., s.264

Huntington'ın Türkiye'ye dair olması gerekenleri söylediği tarihten yaklaşık 10 yıl kadar sonra Ak parti iktidarıyla birlikte katı laiklikten ve Kemalizm'den uzaklaşmaya başladığı tartışmaları, hatta Atatürk'ün mirasının reddedilmeye başlandığına dair tartışmalar Türkiye'nin iç siyasetinde gündemi meşgul eden en önemli unsurlardır. Huntington'ın söylemleriyle günümüzde yaşananlar arasındaki bu paralellik Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajına da yansımaktadır. Ak parti iktidarıyla birlikte, Türkiye yıllardır müttefiklik ilişkileri içerisinde olduğu İsrail'e karşı gergin ve mesafeli hatta zaman zaman agresif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politika otomatikman Arap devletlerini ve diğer Müslüman grupların Türkiye'ye sempati ile bakmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye artık Bandung konferansındaki “zındık” değil, sempatik bir ağabey gibi görülmeye başlanmıştır. Son olarak söyleyebiliriz ki; Türkiye'nin hızlı bir şekilde olmasa da dış politika anlayışında yaptığı değişiklikler, ekonomik olarak istikrarlı bir şekilde gelişmesi, daha fazla tarihine sahip çıkan ve cumhuriyetin reddetmeye kalkıştığı imparatorluk mirasına sahip çıkan tutumu dikkate değerdir. Buna bağlı olarak Türkiye'nin hinterlandına özel ilgi göstermesi ve neticesinde bu ülkelerle cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar yaklaşması, İslam medeniyetinin çekirdek devleti olma yolunda ilerlediğini bize göstermektedir.

İslam medeniyeti kavramı ve bu medeniyetin çekirdek yani önder devleti olarak Türkiye'nin görülmesi Ortadoğulu devletler için bir değişim sürecini ve birbirleriyle yaklaşmasını da ifade etmektedir. Türkiye'nin tarihinden de kolayca esinlenebileceği söz konusu yaklaşma bölgede istikrar oluşturmak için bir inşa sürecinin habercisi olarak görülebilir. Ortadoğu'da istikrarlı bir bölgenin anlamı ABD için başta Avrasya güvenliğini kendisiyle barışık bir “demokrasi” ve serbest “piyasa ekonomisi” kavramlarını benimseyen ülkelerle sağlamaktır. Bunun için bir asırdır diktatörlerce yönetilen halklara demokrasi söylemi cazip gelmektedir. Bunun yanında ekonomik sıkıntılarla uğraşan Ortadoğululara serbest piyasa ekonomisi ve beraberinde geleceği söylenen refah da cazibeyi artıran bir diğer söylemdir. Bu bağlamda kendilerine örnek alabilecekleri Müslüman bir ülke olan Türkiye de karşılıklıdır. Serbest piyasa ekonomisi, demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi söylemler SSCB dağıldığından bu yana Ortadoğu'da daha fazla dillendirilmiştir. Bu söylemlerin ve İki Kutuplu düzenin yıkılmasının ardından şekillenmeye başlayan Ortadoğu bilhassa bir kırılma noktası olarak görülebilecek 11 Eylül saldırılarından sonra oluşan dünyayı daha yakından inceleyerek anlaşılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

11 EYLÜL SONRASI ORTADOĞU

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından dünyada sistem düzeyinde radikal bir değişimin gerçekleşmesiyle birlikte adım atılan yer, sistem düzeyinde "kaos" olarak tanımlanabilir. 1648'den bu yana bilindiği üzere egemen devlet düzeyinde tarihte çok defa sistem kurulmuş ve yıkılmıştır. Tarih nezdinde şahit olunan en açık gerçeklerin başında gelen ise hiçbir sistemin sonsuza dek yaşamadığı gerçeğidir. Bu veri bize bundan sonra da şartların değişmesiyle birlikte her sistemin bir ömrü olduğu gerçeğini öğretmektedir.

Avrupa'da 1648'de kurulan sistem 1789 Fransız ihtilali ile yerini yenisine bırakmıştır. Daha sonra 1815 yılında Viyana Kongresi ile bu restorasyon geçirmiş ve 100 yıl kadar bir ömür sürdükten sonra 1914 Birinci Dünya Savaşı ile son bulmuştur. Her sistemin sonunda uluslararası düzeyde mutlaka kaos dönemleri yaşanmıştır. Örneğin 1914 senesinde 1919 Paris barış konferansıya yeni bir düzen yaratılmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamış, üzerine bir dünya savaşı daha yaşanmış 1945 yılında ABD öncülüğünde yeni bir sisteme adım atılmıştır. Değişiklik öncesi Almanya tasfiye edilmiş, İngiltere Dünya'nın başat gücü olma pozisyonunu ABD ve SSCB'ye bırakmış ve iki kutuplu bir sistem yaratılmıştır.

Her sistem kurgulanırken bunun siyasi, askeri, ekonomik boyutlarıyla düşünülmesi ve kurumların buna göre oluşturulması, sistemin başat gücü tarafından inşası kadar tabii bir durum yoktur. Örneğin Birleşmiş Milletler siyasi, NATO askeri, IMF ve Dünya Bankası da ekonomik ayakları olarak bu iki kutuplu sisteme hizmet eden organlar olarak oluşturulmuşlardır. Fakat günümüzde bu organlar da eskime noktasına gelmişlerdir. Netice de iki kutuplu sistemde oluşturulan bu kurumların altyapılarını hazırlayan gerekçelerin çoğu 21. Yüzyılda değişmiştir. Örneğin Almanya ve Japonya'nın BM Güvenlik Konseyinin dışında olması, ya da İslam dünyasının Güvenlik Konseyinde her hangi bir temsilcisinin bulunmaması yaşanan en güncel tartışmalar olarak gösterilebilir.

SSCB'nin tasfiyesinin ardından dünyada nasıl bir düzen kurulacağı tartışmaları 21.yüzyılda hala devam etmektedir. Buna mukabil 1991 senesinin ardından ABD kendisinin tek süper güç olduğunu da her fırsatta dile getirmiştir. Kimi görüşlere göre bu beyan doğru olsa da kimilerine göre de kabul görmemiştir ancak yerine de herhangi bir tez net bir şekilde sunulamamıştır. 90'lı yıllarda ABD'nin "komünizme karşı galibiyetiyle" birlikte serbest piyasa fırtınası esen dünyada kısa bir süre sonra ekonomik krizler fırtınası yaşanmıştır. Bu

ekonomik istikrarsızlık dalgasını siyasi istikrarsızlıklar da izlemiştir. Ekonomik küreselleşme her cenahta duyulan bir söz iken Asya’da Çin, Avrupa’da Fransa ve Almanya önderliği ve işbirliğindeki Avrupa Birliği yeni küresel aktörler olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

90’lı yıllarda yaşanan bu belirsizliğin yerini 21. Yüzyılın ilk senesinde 11 Eylül 2001 tarihinde somut bir olay almaya başlamıştır. ABD’nin en büyük kenti olan New York’taki Dünya Ticaret Merkezine sivil uçaklarla gerçekleştirilen saldırıda ikiz kuleler yerle bir olmuş, bunun yanında eşgüdümlü olarak aynı şekilde dünyanın en korunaklı olarak kabul edilen binası “Pentagon”un bir kısmı da hasar görmüştür. Bütün dünyayı hayretler içerisinde bırakan bu saldırılar neticesinde ABD gereken şekilde cevap vermekte geç kalmamış aynı zamanda dış politikasında bu meseleyi en iyi şekilde kendi yararına kullanma fırsatını da yakalamıştır. 20 Eylül 2001 yılında ABD Kongresindeki konuşmasında Başkan George W. Bush’un açıklamaları Dünya’yı taraf olmaya zorlar nitelikte gerçekleşmiştir: “Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle.”⁷⁸ Başkan Bush bu açıklamasının yanında da ABD için şer odaklarını deklare etmiştir, bu ülkeler de: Irak, İran ve Kuzey Kore’dir. Bu açıklamanın ardından tüm dünya terörü kınama mesajlarını duyurmuşlardır. Bu kınama mesajlarının bir tanesi de İran’dan gelmiştir. Bahsedildiği üzere bu aşamalardan sonra ABD kendi tek taraflı düzenini kurgulamak için yakaladığı fırsatı değerlendirmek üzere adımlarını hızlı bir şekilde atmaya başlamıştır. Bunun için saldırıları düzenleyen terör örgütüyle sıkı ilişkiler içerisinde olan Taliban yönetimindeki Afganistan hedef tahtasına konmuştur.

1995 yılında ABD Dışişleri Bakanlığıyla yakın işbirliği içerisinde olan RAND Corporation’da Genişletilmiş Ortadoğu adında bir departman oluşturulmuştur.⁷⁹ Buna göre bu coğrafyanın tanımı yapılırken Hazar denizinin doğusundan başlayan alanı kapsayarak, Afganistan ve Pakistan’la birlikte, bilinen Ortadoğu coğrafyasını içine alıp Kuzey Afrika’nın da dâhil olduğu bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda sistem düzeyinde değişikliğin ilk adımını, başına gelen felaketten kazançlı çıkmak adına ABD, seçtiği en zayıf halka olan Afganistan üzerinden atmıştır. Afganistan belirlenen coğrafyada sadece en zayıf halka değil aynı zamanda da en stratejik noktalardan birisi olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda SSCB’nin son döneminden günümüze radikal değişikliğe uğrayan Afganistan ve paralel olarak çağrışım yapan El-Kaide terör örgütü üzerinde durulması gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁸ <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (Erişim Tarihi: 24.04.2012)

⁷⁹ Gürses Emin, Kaynak Mahir, **Geleceğin Türkiyesi**, Profil Yayınları, İstanbul, 2011, s.115

2.1 El-Kaide Terör Örgütü

11 Eylül 2001 olayları yüzyıllardır Batı karşısında sürekli savunmada kalmış olan İslam Dünyası için farklı bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda 1683 Viyana Kuşatmasından günümüze Batı'nın evine yapılan doğrudan ilk şiddet hareketidir.⁸⁰ Söz konusu saldırı İslam dünyasının tasvip edip etmediği meçhul bir radikal örgütten geliyor olsa da, El Kaide'nin bu saldırıyı İslam adına yaptığı söylemini değiştirmemektedir. Bunun yanında İslam ülkelerinin çoğunluğu da saldırıyı kınamışlardır. Üzerinde durulması gereken nokta örgütün yapısı ve geçirdiği evrimdir.

El-Kaide aslı itibariyle 1988 Yılı'nın Ağustos ayında SSCB'ye karşı Afganistan'ı savunma amaçlı ABD destekli olarak kurulmuş bir örgüttür.⁸¹ SSCB'nin Afganistan işgali karşısında bilhassa ekonomik ve askeri teçhizat yardımlarında bulunulmuş, ABD tarafından sürekli destek görmüşlerdir. İki kutuplu sistemde bu köktenci Sünni İslam hareketin hedefindeki düşman komünizmken daha sonraları dünya konjonktürü değişip ABD tek başına kaldığında hedefine zamanında kendisine destek veren bu yapılanmayı koymuştur.⁸² El-Kaide'nin klasik terör örgütlerinden farklı olan birçok özelliği yaptıkları eylemlerle ses getirmelerini sağlamıştır. En önemli özellikleri küresel bir örgüt olmalarında yatmaktadır.⁸³ 21. Yüzyılda örgütün hedefinde İslam Halifeliğini tekrar canlandırmak ve tüm dünyada İslam'ı tek çatı altında toplamak gibi başlıklar bulunmaktadır. Bunu da fikir birliğini sağlayıp, eylem sahasını olabildiğince geniş tutarak başarıya ulaşmak felsefesiyle gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.⁸⁴

El-Kaide'nin felsefesi, öncelikli olarak kendi amaçlarının karşısında konumlandığı ABD'nin dünya üzerindeki tüm hedeflerine zarar vermek ve yok etmektir. Bu amaca ulaşabilmek adına yapabileceklerini de 11 Eylül saldırısıyla göstermişlerdir.

Dünya Ticaret Merkezine gerçekleştirilen saldırılar ve örgütün karakteristiğini yansıtan intihar saldırıları El-Kaide'nin şiddet kullanımında her hangi bir ölçüye sahip olmadığını bize göstermektedir. Bu bağlamda bir terör örgütünün yıldırma politikasını insanlar üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda gayet iyi uyguladığı ve sansasyonel olabildiği gerçeği yadsınamaz. Bununla ilgili olarak örgütün ele geçirme olasılığı olan Kitle İmha Silahlarını kullanma

⁸⁰ Aras Bülent, Bacık Gökhan, **11 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007, s.50

⁸¹ Bergen, Peter, **The Osama bin Laden I Know: An Oral History of al Qaeda's Leader (2nd ed.)**, New York: Free Press, 2006, [ISBN 0743278925](https://www.amazon.com/dp/0743278925).s.21

⁸² ["The Future of Terrorism: What al-Qaida Really Wants – SPIEGEL ONLINE – News – International"](http://www.spiegel.de/international/0,1518,369448,00.html). *Der Spiegel*. September 11, 2001. <http://www.spiegel.de/international/0,1518,369448,00.html>. (Erişim Tarihi: 18.10.2011)

⁸³ [Naim, Moisés](http://www.foreignpolicy.com/story.asp?storyid=11111), "The Five Wars of Globalization". *Foreign Policy*, Vol. 134, (January/February 2003), s. 28–37

⁸⁴ al-Hammadi, Khalid, "The Inside Story of al-Qa'ida," part 4, **Al-Quds al-Arabi**, March 22, 2005

olasılığı gözden kaçırılmamalıdır. Bu varsayım üzerine de ABD kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda Ortadoğu coğrafyasında müdahalelerde bulunmaktan kaçınmamaktadır. Bir manada El-Kaide'nin potansiyel tehlike yaratabileceği konular baş düşmanı tarafından kendi yararına çok iyi bir şekilde kullanılmaktadır.

ABD ve müttefiklerinin El-Kaide ile baş etme konusunda en çok zorlandıkları konulardan biri ise örgütün organizasyon açısından gevşek bir yapıya sahip olmasıdır. Örgüt eylemlerini direktifler veren finansman sağlayan ve aynı zamanda dünyanın herhangi bir yerinde eğitim veren bir yönetim yapısı altında gerçekleştirmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla örgüt de facto bir devletmişçesine tepkiler verebilmektedir, merkezden kontrol edilebilen bir organizasyon yapısına, bir bütçeye, savunma ve finans gibi bakanlık yapısına benzeyen kurumlara, belli bir toprak parçasını savunmuyor olsa da organize olmuş ve eğitilmiş bir askeri personele de sahip oldukları görülmektedir. Bu çapta olan bir örgüt bununla da yetinmeyip kendi ideolojisine yakın olan başka İslami hareketlerle de sınırları son derece belirsiz olan işbirliklerine gitmektedir. Örneğin Filipinlerdeki, Mısır'daki ya da Tanzanya'daki örgütlerle operasyonel ve finansal birliktelikler yapabilmektedir.⁸⁶ Bu vesile ile örgüt yaygın ve korkutucu ağı ile dünya siyasetine 21. yüzyılda damgasını vurmuştur. Örgütün ses getirdiği yıllar 11 Eylül 2001 'den 1 Mayıs 2011 yılında El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'in öldürülmesine kadar olarak gösterilebilir. Fakat üzüm salkımı olarak adlandırılan yönetim biçimi ve kolay bir şekilde son verilemeyecek dinle temellendirilmiş bir ideolojiye sahip olmalarından dolayı örgütün dağılması ya da etkisinin aza inmesi kısa vadede beyhude umuttan öteye geçmesi zor bir temennidir.

El-Kaide'nin bahsettiğimiz evriminden sonraki dönemi, bir başka deyişle 11 Eylül ve sonrasındaki dönem uluslararası siyasette ve sistem düzeyinde yeni ve önemli bir gelişme olduğunu bize göstermektedir.

İlk kez bir terörist örgüt küresel iddialarla ortaya çıkmış, dünyanın birinci sıradaki gücüne ve onun müttefiklerine karşı durabileceğini göstermiştir. 1 Mayıs 2011'de örgüt lideri Ladin'in öldürülmesiyle ABD'nin hedefindeki "canavarın başı" kesilmiştir. Fakat günümüzde Afganistan ve Pakistan'da El-Kaide'nin giderek güç kazanması ve örgütün sahadaki faaliyetlerinin devam etmesi söz konusu "canavarın" tek başlı olmadığını yukarıda

⁸⁵ Aug 13, 2004 (August 13, 2004). "[Evolution of the al-Qaeda brand name](http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/FH13Ak05.html)". Atimes.com. http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/FH13Ak05.html. Retrieved March 22, 2010.

⁸⁶ [Al-Shishani, Murad Batal](#) , "Al-Zarqawi's Rise to Power: Analyzing Tactics and Targets". **Jamestown Foundation Terrorism Monitor**, (November 17, 2005) Vol. 3, sayı. 22

bahsedildiği üzere, örgüt organizasyon yapısından kaynaklanan binlerce başlı bir canavarla karşı karşıya olduğunu somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Sonuç itibariyle İslam coğrafyasında ve buna ek olarak üçüncü dünyada ABD ve Batı'ya karşı muazzam bir öfke duyulmaktadır. Buna ek olarak duyulan bu öfke Batı tarafından yanlış çıkarımlara da sürekli gebe kalmıştır.⁸⁷ Söz konusu coğrafya çoğunlukla adaletsizlikten ve kendilerine uygulanan çifte standartlardan muzdaripken, Batı tarafından bu genelde demokrasi ve refaha özlem olarak algılanan gelmiştir. Örneğin Ortadoğu'nun kadim sorunlarından olan İsrail sorununda ABD ve Batı'nın tamamen İsrail lehine çifte standart uygulayan ve hiçbir zaman Müslüman ülkelerin yanında olamayacak bir güç olarak görülmesinin etkileri zaman zaman radikal tepkilerle karşılık bulmuştur. 1979 İran İslam Devrimi ya da 1990 yılında Afganistan'da Taliban rejiminin kurulması köktenci İslam lehine taraftar toplandığının kanıtı olarak yorumlanabilir. Jeopolitik olarak önemli noktalarda bulunan bu ülkelerdeki siyasi değişiklikler hissedilen adaletsizliğe karşı siyasi somut göstergeler olarak yorumlanabilir. Kötü senaryoya göre İran, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerdeki siyasi gelişmelerin İslam coğrafyasına hızlı bir şekilde yayılma riski de mevcuttur. Bilhassa Ortadoğu'da on yıllarca süren İsrail gerginliğinin tohumları "Arap Baharı" ile beraber bölgede siyasi ve sosyal alanlarda patlama yaşatabilir. Mısır, Tunus, Libya, Yemen gibi ülkelerde, halkın çabalarıyla ABD kontrolündeki diktatörlerden kurtulup yıllarca maruz kaldığına inanılan haksızlıklara bir tepki olarak radikalleşip daha keskin İslami görüşlere sahip olan "Müslüman Kardeşler" gibi gruplar siyasi iktidarları ele geçirebilmeleri ihtimal dâhilindedir. Ortadoğu'da tamamen politize olmuş Radikal İslam'ın Batı ile İslam arasındaki gerginliği artırma⁸⁸ ve Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezini gerçekleştirme ihtimali de bulunmaktadır. Bu sebeple ABD ortamı yumuşatmak ve El-Kaide gibi terör örgütlerini Ortadoğu halkları nezdinde antipatik kılmak için, refahı ve demokrasiyi yücelttiği bölge ülkelerine coğrafi ve manevi olarak yakın olan müttefiki Türkiye'ye rol model olarak ihtiyaç duyacaktır.

El Kaide'nin sahip olduğu ideolojinin günümüzde yaşanan Arap Baharı ile birlikte artık Ortadoğu'da taraftar yitirdiği söylemleri de artmaktadır. Demokrasi, şeffaf yönetim, özgürlük gibi söylemlerin El-kaide'nin ideolojisiyle uyumsuzluk içinde olduğu açıktır. Fakat bir yandan radikalleşen bir kesimin de bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda El-Kaide'nin ABD açısından -Bin Ladin'in öldürülmesine rağmen- orta vadede Genişletilmiş

⁸⁷ Aras Bülent, Bacık Gökhan, **11 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007, s.58

⁸⁸ Lawrence Freedman, "This is the Third World War-and The Stakes Are High," **The Independent**, 23 Ekim 2001, <http://argument.independent.co.uk/commentary/story.jsp?story=100457>. (Erişim Tarihi: 27.04.2012)

Ortadoğu'nun şekillendirilmesi için meşruiyet araçlarından biri olmaya devam etmesi kaçınılmazdır.

2.2 Afganistan Müdahalesi

650.000 kilometrekarelik yüzölçümüyle, Güney Asya'da bulunan Afganistan Büyük Ortadoğu projesinin başlangıç noktasını ve coğrafi konumu nedeniyle en stratejik adımlarından birisini oluşturmaktadır. Farklı etnik grupları barındıran bu Müslüman ülkede hâkim etnik grup toplam nüfusa %42'lik oranla Peştunlardır. Genel olarak ülkenin merkezi ve Güneyinde yaşamaktadırlar. Taliban'ın kadrosunun hemen tamamı da Peştunlardan oluşmaktadır. Yaklaşık 30 milyonluk nüfusa sahip ülkede Kuzey İttifakını oluşturan Batı yanlısı Türkî gruplar da Özbekler ve Türkmenlerden oluşmaktadır.⁸⁹

SSCB'nin 24 Aralık 1979 yılında Afganistan'ın Marksist hükümetinin daveti üzerine ülkeye girmesinden sonra ülkede İslamcı grupların da temeli atılmıştır. Afgan hükümetine muhalefet eden "Mücahitler" SSCB'ye karşı Soğuk Savaş döneminde ABD'den büyük destek görmüşlerdir. Yaklaşık 9 yıl süren Sovyet-Afgan savaşı, sonunda SSCB'nin büyük kayıplar vermesi neticesinde 1989 yılında "mücahitler" lehine sona ermiştir.⁹⁰

Sovyet-Afgan savaşının ardından Afganistan'da 90'lı yılların başında siyasi istikrarsızlık yılları baş göstermiştir. Bu yıllardan itibaren Taliban* ülkede iktidarı ele geçirmeye başlamıştır. 1996 yılında Afganistan'ın başkenti Kabil'i ele geçirmeyi başaran Taliban bu tarihten sonra ülkenin kuzeyindeki kesim hariç iktidarı kontrolü altına almayı başarabilmiştir. Büyük bölümü Özbek ve Türkmen azınlıkların bulunduğu Kuzey ittifakı ile Taliban 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren iç savaşın baş aktörleri olmuşlardır. 1996'da iktidarı ele geçirdikten sonra yalnızca Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından tanınan Taliban hükümetinin yönettiği Afganistan 2001 yılına kadar Molla Muhammed Ömer başkanlığı tarafından yönetilmiştir.⁹¹ Katı bir İslami Felsefeden beslenen yönetim anlayışları Sünni İslam'a dayandığından Şii İran tarafından hiçbir zaman sempati görmemişlerdir, hatta tarihi olarak İran ile hasımlıkları Taliban'ın 1998 yılında 10 İran diplomatını öldürmesiyle Afganistan, İran ilişkileri gerginliğin doruk noktasını yaşamıştır.⁹²

⁸⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html> (Erişim Tarihi: 27.04.2012)

⁹⁰ Emadi, Hafizullah, **Culture and Customs of Afghanistan**, Greenwood Press, Connecticut, 2005, s. 45

⁹¹ Crews Robert D, Amin Tarzi, **The Taliban and the Crisis of Afghanistan.**, Harvard University Press, Cambridge, 2009, s. 278.

⁹² [Rashid, Ahmed, Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia](#), Yale University Press, New Haven, 2000, s. 42

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından bütün dünyanın gözleri El-Kaide ile bağlantısı bulunan Taliban yönetimindeki Afganistan'a çevrilmiştir. İkiz kulelere saldırılardan önce aslında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1999'da 1267⁹³ ve 2002de 1333⁹⁴ sayılı kararlarında özetle Taliban'ın El-Kaide'ye finansal ve askeri desteklerinin kesilmesi söylenmektedir. Bu bağlamda saldırılardan hemen sonra 20 Eylül 2001'de ABD Başkanı George W.Bush Taliban yönetimine bir ultiatom göndermiştir. Saldırılardan hemen sonra gelen bu kesin uyarıda El-Kaide militanlarının derhal ABD'ye teslim edilmesi, Afganistan'daki yabancı gazeteciler ve diplomatların koruma altına alınması, Afganistan sınırları içinde tüm El-Kaide kamplarının kapatılması ve teröristlerle destekçilerinin otoritelere derhal teslim edilmesi, ayrıca bu eğitim kamplarının kapatılmasının ardından ABD tarafından denetime açılması ve ABD'liler de dâhil tüm tutuklu ve yabancıların serbest bırakılmaları söylenmiştir.⁹⁵

Bu gerginliğin üzerine Taliban, Müslüman olmadığı gerekçesi ile Bush ile görüşmeyi reddetmiştir. Bunun yerine görüşmeyi Taliban ile ABD arasında köprü rolü oynayabilecek Pakistan diplomatik kanalları ile yürütmüşlerdir. Taliban başlangıçta 11 Eylül olaylarıyla El-Kaide'nin kesin bir bağlantısını gösteren deliller bulunmadığını söyleyerek istekleri reddetmiştir. Taliban'ın bu tavrını açıkladığı 21 Eylül 2001'den bir gün sonra Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Taliban'ı tanımayı bırakmışlardır. Bu aşamada Pakistan aracılığıyla, ABD sert tepkilerini Taliban'a iletmeyi sürdürmüştür. ABD'nin politikası sertleştikçe süreç içerisinde Taliban'da ılımlılar Molla Ömer'e Usame Bin Ladin'i teslim etmesi konusunda baskı yaptılarsa da Taliban bunu kesin kanıtların bulunmadığı gerekçesini tekrar öne sürerek geri çevirmiştir. Son olarak Taliban ABD'ye Usame Bin Ladin'i Afganistan'da bir İslami mahkemede yargılamayı teklif etmiştir. Bu teklif de Bush yönetimindeki ABD tarafından samimiyetsiz ve yetersiz olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. 14 Ekim 2001'de savaş başladıktan tam bir hafta sonra Taliban, Usame Bin Ladin'in üçüncü bir ülkenin denetiminde yargılanmasını teklif etse de hala kesin kanıtların bulunmasında ısrar etmiştir. Sürmekte olan tartışmalar sonuç itibariyle Afganistan'a ve Taliban'a bir yarar

⁹³ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/300/44/PDF/N9930044.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

⁹⁴ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/806/62/PDF/N0080662.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

⁹⁵ http://articles.cnn.com/2001-09-20/us/gen.bush.transcript_1_joint-session-national-anthem-citizens?_s=PM:US (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

sağlamamış ve sonunda BM güvenlik Konseyinden sözleşmenin 51. Maddesine dayanılarak Afganistan’da NATO liderliğinde askeri operasyonlara da onay çıkmıştır.⁹⁶

Diplomatik çabaların ardından 7 Ekim 2007’de ABD ve Birleşik Krallık uçakları Afganistan’ı bombalamaya başlamışlardır. Savaş hava saldırılarıyla başladıktan sonra Taliban başkent Kabil’in bombalanmasıyla büyük yara almıştır. Hava saldırısının ardından Taliban bu saldırının İslam’a karşı yapılan bir harekât olduğunu vurgulamış ve tüm İslam Dünyasının ABD’ye karşı savaşması gerektiğini duyurmuştur. Taliban’la birlikte benzer açıklamaları Usame Bin Ladin de gerçekleştirmiştir.⁹⁷ ABD ve Birleşik Krallık askeri birlikleri savaşın başlangıcıyla birlikte yapılan açıklamalarda, teröristlerin üslerinin hedef alındığını açıklamışlardır. Ayrıca yapılan açıklamalarda sivil kayıplarının ve mağduriyetlerin yaşanmaması için insani yardımların da hava yoluyla sıklıkla yapılacağını dile getirmişlerdir.⁹⁸

Aralık 2001 sonunda ABD ve Birleşik Krallık kuvvetleri ve NATO Afganistan’ın büyük bölümünde hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. 7 Ekimden itibaren tam 43 gün sonra ortak kuvvetler başkent Kabil’i ele geçirmiş, Taliban güçlerini dağlık bölgelere ve Pakistan* sınırına doğru dağıtmayı başarmışlardır. Hava bombardımanları esnasında başkent Kabil, Üsame Bin Ladin’in merkezi konumunda olan Kandahar ve ülkenin güneybatı bölgeleri Celalabad ve Herat yoğun bombardıman altında tutulmuş, El-Kaide ve Taliban’ın direnci böylelikle kırılmıştır. Taliban’ın ani bir şekilde geri çekilmesiyle birlikte NATO destekli sürdürülen operasyonlarda Taliban hükümeti yerine geçici olarak Batı koalisyonu yanlısı Hamid Karzai başkanlığındaki hükümet başa geçmiştir.⁹⁹ Taliban yönetimine karşı olan grupların hepsi Bonn Antlaşmasını imzalamışlardır. Ardından Afganistan’da yeniden yapılanmanın sağlanması amacıyla UNAMA(Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Gücü) kurulmuştur. Bunun yanı sıra bölgede NATO’nun kontrol ettiği Uluslararası yardım gücü ISAF da görev yapmakta ve bahsettiğimiz kırsala ve dağlık bölgeye çekilen Taliban ile mücadeleye devam etmektedir.

⁹⁶ http://www.ejil.org/forum_WTC/ny-stahn-01.html (Erişim Tarihi: 20.02.2010)

⁹⁷ http://articles.cnn.com/2001-10-07/us/ret.attack.pentagon_1_taliban-command-and-control-defense-secretary-donald-rumsfeld-rumsfeld-and-joint-chiefs?_s=PM:US (Erişim Tarihi: 20.02.12)

*Pakistan’da Cia factbook verilerine göre %15,42 Peştun nüfusu yaşamaktadır. Bu nüfus genellikle Taliban’ın ideolojisinde ya da yakın İslami görüşlerdeki medreselerde eğitim gören nüfusu da içermektedir. Ayrıca Pakistan’ın Kuzey sınırı bilindiği üzere Afganistan ile paylaşıldığından, Afganistan’daki Peştunlar ile Pakistan’dakiler arasında sınırda geçiş çok kolay olmaktadır. İki ülke arasındaki bu flu sınırlar hem söz konusu terörist yapılanmaları tespit etmekte ve takip etmekte koalisyon güçlerine büyük zorluklar yaşatmaktadır.

⁹⁹ Ahmet, H. Topal, **Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı**, Beta Yayınları, Ankara, 2004, s.231

Savaşın ilk yıllarında ağır kayıplar vermesine ve yönetimi kısa bir süre içerisinde kaybetmesine karşın Taliban daha sonra mücadelesini gerilla savaşına devşirerek koalisyon güçlerine karşı tutunmayı başarmıştır. Bu meyanda ittifak, on yılı aşkın süredir Afganistan’da her hangi bir siyasi istikrarı tesis etmekten uzak kalmıştır.

2002 yılının sonunda Taliban başkenti ve ülkenin genelinde kontrolü kaybetmesinin şokunu atlattıya başlamıştır. Bundan sonra strateji değiştirmeye başlayan Taliban artık gerilla stratejisine geçiş yapmaya ve koalisyon güçlerini böylelikle yıpratmaya çalışmıştır. Pakistan’ın kuzeyinde ve Afganistan’ın güney ve doğusunda dağlık alanlarda kendilerine askeri kamplar kuran Taliban birlikleri bundan sonra El-Kaide ile daha sıkı işbirlikleri içerisinde olmuştur.¹⁰⁰ Taliban elli kişilik timler oluşturup Afgan ve koalisyon güvenlik güçlerine kayıp verilmeye bu tarihten itibaren başlamıştır. 2006 yılına kadar süren bu Taliban isyanı ülke çapında huzursuzluğu had safhaya çıkarmıştır. Koalisyon güçlerinin müdahalesinin ardından günümüze kadar ülkedeki istikrarsızlık artış gösterdikçe de Taliban taraftar toplamakta o denli başarılı olmuştur. Tarihinde ilk defa kara kuvvetlerini kullanıp kitlesel bir operasyona katılan NATO güçleri 2006 yılında Afganistan’ın güneyine doğru harekete geçip Taliban’dan bölgeyi temizlemek için gerillalara karşı bir savaş vermeye başlamıştır. NATO ile Afgan ordusu 2008 yılında Taliban’a kaybedilen 10 köyü tekrar ele geçirmek için operasyonlar da düzenlemiştir. Günümüzde çatışmalar hala devam etmektedir ve Bush’un müdahale başlangıcında Afganistan için vaat ettiği “istikrara kavuşmuş ülkenin” kısa ve orta vadede gerçekleşmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Ülkenin kuzey kesimi ve belli NATO kontrol noktaları yani bazı şehir merkezleri hariç büyük bir kesimde Taliban’ın sürdürdüğü gerilla savaşı devam etmektedir. Bush’tan sonra Obama’nın daha ılımlı görünen dış politikası Afganistan’dan geri çekilmeyi olanaklı kılmamıştır.

Afganistan savaşı şahsına münhasır özellikleri barındıran, savaşın ardındaki jeopolitik gerekliliklerin incelenmesi gereken, 21. Yüzyılın uluslararası sisteminde değişen dengeleri vurgulayan bir fenomen olarak gösterilebilir. Hem NATO gibi uluslararası askeri ittifakların evrilmesi açısından hem de klasik devlet-devlet savaşından öte, devlet-mekânsız örgüt savaşına tanık olması bakımından üzerinde durulması gereklidir. Örneğin 1940’ların sonundaki jeopolitik duruma bakıldığında NATO ittifakının var oluş sebebi olarak komünizme ve kuzeyden gelebilecek bir işgale karşı oluşturulduğu aşikârdır. Güvenlik ve tehdit algılamalarının düşman devletlerin silahlı kuvvetleri tarafından gelebileceği düşüncesine karşı oluşturulmasına karşın, günümüzde bu terörizme karşı mücadeleye

¹⁰⁰ <http://www.csmonitor.com/2003/0627/p06s01-wosc.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2012)

dönüşmüştür. Daha önce bahsedildiği üzere uluslararası sistemin değişmesinden kaynaklanan, küresel güçlerin jeopolitik ihtiraslarına uygun zemin hazırlayan terörist faaliyetler,¹⁰¹ başta ABD tarafından değerlendirilmiştir. Afganistan savaşından sonra terörist faaliyet olarak değerlendirilen ya da bahane edilen birçok bağımsızlık mücadelesi de kanlı şekilde bastırılmıştır. Aslında Afganistan savaşı bir bakıma Rusya'da bağımsızlık mücadelesi veren Çeçenya'ya karşı, Çin Halk Cumhuriyetinde bağımsızlık mücadelesi veren Sincan Uygur Özerk Bölgesine karşı bu ülkelerin aşırı şiddet uygulamalarına yol açan bir meşruiyet zemini de hazırlamıştır. Bir başka deyişle Afganistan savaşı teröristle bağımsızlık mücadelesi verenin, haklı ise haksızın, masum ile zalimin, jeopolitik ihtiraslar neticesinde kasten birbirine karıştırılmasının başlangıcı olmuştur.

Jeopolitik ihtiraslardan bahsetmeden sonucu görülemeyecek olan Afganistan savaşı, Genişletilmiş Ortadoğu Projesine açılan zorlu bir kapı olarak da tanımlanabilir. Uzun ve sancılı bir dönemden geçecek Ortadoğu coğrafyası Kabil'den Marakeş'e kadar uzanan geniş coğrafyada küresel güçlerin yeniden tanımlayacağı zorlu bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan'ın Orta Asya'nın güneyindeki, Ortadoğu'ya Uzakdoğu'ya ve Hint Okyanusuna açılan jeostratejik konumu itibariyle tarih boyunca büyük güçlerin her zaman ilgi odağında olmuş bir ülke olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, stratejik bir koridorda bulunan ülkeye, doğuda büyüyen güç Çin'in ilgisi de 90'lı yıllardan itibaren giderek artan bir grafikte olmuştur. İran ve Orta Asya üzerinden gelebilecek enerji nakil hatlarının üzerinde bulunan Afganistan'ın kontrolü Ortadoğu'nun doğusunu kontrol edebilmek ve Orta Asya'da var olabilmek açısından da elzemdir. Orta Asya'daki enerji kaynakları da göz önünde bulundurulduğunda, enerji nakli için Afganistan'ın konumu çok kritiktir. Ülke hem Orta Asya ile Hint okyanusu bağlantısını sağlayabilecek noktada bulunmakta hem de İran Çin bağlantısının ortasında yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ironik olarak Çin ve Rusya'nın esasen ABD'nin Afganistan müdahalesine 11 Eylül'ün şokuyla her hangi bir tepkisi olmamıştır. Fakat bu tepkisizliğin ardında yatan sebeplerden bir kaçı da yukarıda bahsedilen bu iki bölgesel gücün bu savaşı kendi iç sorunlarını halletmede kullanması olarak düşünülebilir. Bir başka deyişle tercihlerini bölgesel jeopolitik çıkarlar yerine konjonktürü iç problemlerini çözmekten yana kullanmışlardır. Afganistan'daki süregelen istikrarsızlık netice itibariyle günümüzde ABD'yi Asya'da var etmektedir. İstikrarsızlık devam ettikçe ABD'nin bölgede var olması bir bakıma meşrulaşmış da olmaktadır. Bu bağlamda ABD Ortadoğu'nun kapısını tutmakta, Orta Asya'yı da kontrolü altında tutmasını kolaylaştırmaktadır.

¹⁰¹ Laçiner Sedat, Ekinci Celalifer Arzu, **11 Eylül Sonrası Ortadoğu**, Usak Yayınları, Ankara, 2011, s.35-47

Afganistan savaşının ardından gelen diğer Ortadoğu müdahaleleri jeopolitik resmin aydınlanması açısından atılacak bir başka önemli adımdır.

2.3 Irak Müdahalesi

Ortadoğu bölgesinin adeta minyatürü olan Irak, 1919 Paris barış konferansının ardından esasen tartışmalara konu olmuş bir bölge olmuştur.¹⁰² Irak'ın toprak bütünlüğü yaklaşık bir asırdır üzerinde mutabakat sağlanamamış bir husustur. Savaş esnasında 1916 yılında meşhur Sykes-Picot antlaşmasıyla dönemin İngiltere ve Fransa'sı arasında yapılan antlaşmalarla yalnızca iki ülkenin bölgedeki jeopolitik çıkarları göz önünde bulundurularak yapılmış haritalarla yapay devletler oluşturulmasından kaynaklı sorunlar günümüze kadar böylelikle taşınmıştır.¹⁰³ Birinci Dünya Savaşının ardından Türkiye ile Birleşik Krallık arasında Musul anlaşmazlığı, barış konferansının ardından üç ayrı devlet olması gerektiği teklifleri¹⁰⁴ sonuçsuz kalmıştır. Neticede çok mezhepli, çok etnisite barındıran bir “yapay” devlet olarak Irak, Birinci Dünya Savaşı'nın yetim çocuğu olarak sorunlarıyla günümüze kadar gelmiştir.

Modern Irak tarihi İngilizlere karşı Şii grupların isyan hareketleriyle başlamaktadır. 1920'lerde bu isyancı grupları kontrol etmek adına İngilizler Kral Faysal'ı Irak'ın başına getirmişlerdir. Bu devirde Irak'ın bölgede güçlü bir devlet olması gerektiğini düşünen Sati El Hüstri gibi Arap milliyetçiliğinin fikir babalarıyla çalışan Irak yönetiminde günümüzdeki sorunların benzerleri daha o dönemde yaşanmıştır.¹⁰⁵ 1932 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Irak'ta dönemin büyük güçleri ülkedeki Sünni Arap etnik grubunun*

¹⁰² Macmillan Margaret, **Paris 1919**, Odtü Yayıncılık, Çev: Belkıs Dışbudak, Ankara, 2004, s.341-360

¹⁰³ http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement (Erişim Tarihi: 25.02.2012)

¹⁰⁴ Dönemin en büyük gücü olan Britanya İmparatorluğu'nun Mezopotamya Bölgesi sorumlusu olan Arnold Wilson'ın Bölgenin haritasının bugünkü şeklini almasındaki rolü büyüktür. Britanya ordularında I. Dünya savaşı sırasında Türklere karşı komuta görevini sürdürmüştür. Bunun yanında Arapların Türklere karşı birleşmesini savunmuştur. Arnold Wilson aslında Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan'ın olduğu bölgede birleşik ve büyük bir Arabistan kurmayı tasarlamaktaydı. Fakat o dönem Fransızlar ve İngilizler arasında Sykes-Picot arasındaki gizli antlaşmadan kaynaklanan sıkıntılar yüzünden Wilson Suriye ve Lübnan'ın kontrolünü Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Wilson Irak'ın tek parça ve olabildiğince Türkleirni karşısında güçlü ve büyük bir ülke olmasını arzu etmekteydi. Bunun yanında savaş esnası ve sonrasındaki harita mücadelelerinde Wilson'a karşı çıkan ünlü İngiliz ajan Gertrude Bell, İngiliz Kraliyeti tarafından bölgede görevlendirilmiştir, ayrıca kendisi 1919 Paris Barış Konferansında da İngiliz hükümetiyle görüşmelere katılmıştır. Gertrude Bell, Wilson'ın, aksine Irak diye bir ülkenin kurulmasına karşı çıkmaktaydı. Bu çok etnik ve birden çok mezhep içeren ülkenin kendilerine ileride çok fazla problem yaratacağına inanmaktaydı. Bu yüzden Irak'ın en az 3 parçadan oluşmasını istemekteydi. Fakat Arnold Wilson ise böyle bir parçalanmanın Türkiye'nin işine yarayacağına inanmasıyla reddedilmiştir. Günümüzde Irak'ın siyasi istikrarsızlığı ve konuşulan bölünme olasılıkları'nın Gertrude Bell'in zamanında yapmış olduğu tespit ile paralellik içerisinde olduğu ortadadır. Daha fazla bilgi için bkz: Macmillan Margaret, **Paris 1919**, Odtü Yayıncılık, Çev: Belkıs Dışbudak, Ankara, 2004

¹⁰⁵ Tripp, Charles, **A History of Iraq**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.35

*Yaklaşık 31 milyon nüfusu bulunan Irak'ta 2011 cia factbook verilerine göre nüfusun %60-65'i şii, %32-37'si Sünnilerden oluşmaktadır. Kuzeydeki kürt nüfusunun tamamına yakını Sünni, güneydeki Basra bölgesindeki Arapların yine tamamına yakınının mezhebi şii'dir.

azınlıkta olmasına rağmen iktidarda tutulmasını gerekli görmüştür. Bilhassa İngiltere ile arası hiçbir zaman iyi olmayan Şii grupların tutumunun İngiltere'ye Irak üzerinde böyle bir politika izlemesinin yolunu açtığını söyleyebiliriz. 1945 yılında Arap Birliği'nin kurulmasıyla birlikte Arap dünyasında milliyetçilik dalgası yayılmaya başlamıştır. Bu akımdan etkilenmeye başlayan Irak'ta Baas rejiminin kökenleri oluşmaya başlamıştır. 1958 yılında Irak'ta yaşanan kanlı bir darbe neticesinde Krallık devrilmiştir ve yerine Cumhuriyet kurulmuştur. Cumhurbaşkanı olarak da Abdülkerim Kasım gelmiştir. Yaşanan devrimin beş yıl ardından Baas partisi mensupları ve onların ordudaki uzantıları darbe girişiminde bulunmuşlar, fakat bu ilk girişimden başarısızlıklar ayrılmışlardır.

Irak'ın siyasi ve sosyal dinamiklerini ve bugünkü çıkmazlarını anlamak için Baasçılık hareketini iyi anlamak gerekmektedir. Baas hareketi Aslen Suriyeli bir Hıristiyan olan Mişel Eflak ile Suriye Hama'lı bir siyaset adamı Ekrem Havrani'nin kurmuş olduğu 20. Yüzyılda Ortadoğu Arap dünyasında etkili olmuş siyasi harekettir. Temelde Arap ulusunun tek bir sosyalist Arap devletinin çatısı altında birleşmesi ideolojisini benimsemektedir.

Irak'ta Baas egemenliği 1968 yılında başlamıştır. Bu yılda tüm Irak kurumlarına kısa sürede egemen olan parti "birlik-özgürlük-sosyalizm"¹⁰⁶ mottosunun gereğini hâkim olduğu Arap ülkelerde pek yerine getirememiştir. Irak'ta Sünni azınlığın partisi iken Suriye'de tam tersi biçimde Alevi azınlığın partisi olagelmıştır. 1979 yılında iktidara gelen Saddam Hüseyin ile Baas partisinin saldırgan tutumu kendisini daha ilk yılında göstermiş ve İran ile savaşa girmiştir. Saddam Hüseyin ülkesinin kuzeyindeki Kürt sorununu İran ile işbirliği yaparak aşmak isterken, iktidara geldikten birkaç ay sonra İran'da İslam Devrimi'nin olmasını fırsat bilerek İran'a savaş açmıştır. Neticede hem kendi ülkesindeki sorunları çözememiş, hem de ülkesi adına birçok insan kaybına ve ekonomik kayba uğramıştır.

İçerisinde barındırdığı prensip itibariyle Baasçılık Arap olan tüm unsurların tek çatı altına alınmasını vurgulayan bir ideoloji olması hasebiyle bölge coğrafyasında bu ideolojiyi benimseyen ülkeler adına kendi içinde tezatlar da barındırmıştır. Örneğin Irak'ta Kürt, Arap ve Türkmen azınlıkların bulunması tüm ülkeyi kapsayan bir ideoloji olmasını kesinlikle

¹⁰⁶ Hamel, Ernest , **Histoire de Saint-Just Député de la Convention Nationale**, Impr. et Librairie Poulet-Malassis et Broise, Paris, 1859, s. 40

engellemiş, ayrıca barındırdığı dışlayıcı ideolojiyle ülkenin siyasi olarak bölünmesine de fırsat yaratmıştır.¹⁰⁷

İktidara geldikten hemen sonra İran ile savaşan Saddam Hüseyin, Bu savaş sona erdikten hemen sonra da dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %7'sine sahip olan Basra Körfezinin küçük ülkesi Kuveyt'e saldırmıştır. Aslında Irak ile Kuveyt arasında sorunun kökenleri tarihsel nitelik taşımaktadır.¹⁰⁸ 1932 ve 1961 yıllarında yoğun olarak Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğu gündeme gelmiştir. 1961* yılında Irak burayı ilhak ettiğini açıklamış fakat İngiltere araya girip buna karşı çıkınca Irak geri adım atmıştır. 1988 yılında İran savaşından sonra Saddam Hüseyin Kuveyt'in fazla petrol arzında bulunduğunu iddia etmesi gündeme oturmuştur. Saddam Kuveyt'in petrol üretimini bilerek yüksek tuttuğunu, böylece dünya petrol fiyatlarını aşağıya çektiğini ve Irak'ın bu vesile ile zarara uğratıldığını söylemiştir. Irak iddia ettiği bu zararından dolayı Kuveyt'ten 50-60 milyar dolar civarında bir para talep etmiştir. Yapılan diplomatik görüşmeler de bir sonuç vermeyince Kuveyt bu parayı Irak'a ödememiş ve Saddam yönetimindeki Irak Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırmıştır. Uluslararası toplum Saddam'ın bu işgaline karşı tek bir elden çağrılar yapmayı sürdürse de Irak, Kuveyt'i 19. İli olarak Ağustos sonunda dünyaya ilan etmiştir.¹⁰⁹

Söz konusu bu ilhaktan sonra uluslararası kamuoyu Baasçı bu hareketin dünya petrol rezervlerinde tekeliçi olmasından daha fazla endişe duymaya başlamıştır. Suudi Arabistan'ın da Irak tarafından işgal edilme olasılığı dünya petrol rezervlerin yarıya yakınına Irak tekelinde toplamak anlamına gelmekteydi. Bu ihtimal karşısında ABD ve uluslararası koalisyon Suudi Arabistan'a asker yığmaya başlamıştır. Birkaç ay içerisinde çoğunluğu ABD'li olmak üzere, Birleşik Krallık, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye askerlerinin katılımıyla birlikler Kuveyt sınırında savaş pozisyonlarını almışlardır. Saddam Hüseyin Ocak 1991 itibariyle Kuveyt'ten çekilmezse Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına dayanılarak müdahalede bulunulacağı uyarısı yapılmıştır. Buna rağmen Saddam Hüseyin ordularını Kuveyt'ten çekmemiştir.

Yapılan uyarılardan sonra 16 Ocak 1991 gece yarısından itibaren ünlü Çöl Fırtınası Harekâtı ile müttefikler Kuveyt'i Irak'lılardan arındırmak için harekâta başlamışlardır. Savaş

¹⁰⁷ Hazem Zaki Nuseibeh, **The Ideas of Arab Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca, 1956 s. 76; Youssef M. Choueiri, **Arab Nationalism: A History: Nation and State in the Arab World**, Blackwell Publishers, Malden, 2000, s. 123

¹⁰⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html> (Erişim Tarihi: 20.02.2012)

* Kuveyt'in İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı yıldır. Irak bu bağımsızlığı fırsat bilerek Kuveyt'in kendi sınırlarının doğal uzantısı olduğunu ileri sürmüştür.

¹⁰⁹ http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2007/MR629.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2012)

döneminde dünyanın en büyük 5. Kara ordusuna sahip olmasına karşın Irak 27 Şubat 1991 günü Kuveyt'ten çekilme kararı alarak hızlı bir şekilde mağlup olmuştur. Irak'ın yenilme nedenleri arasında sayılabilecek birçok faktör olmasına karşın en belirgin olarak üzerinde durulması gereken asker sayısının fazla olmasına karşın nitelik olarak zayıf olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Irak toplamda 20000 ile 35000 arasında kayıp verirken, koalisyon güçleri yalnızca 392 kayıpla savaştan galip ayrılmıştır.¹¹⁰

Savaş sonunda başlangıçta Irak tarihindeki etnik ve dini yapılanmaların daha belirginleştiği söylenebilir. Savaştan sonra koalisyon güçlerinin ultimatom'u doğrultusunda Irak güçleri 32. Paralelin kuzeyindeki bölgede uçuşları yasaklanmış, askeri savunma sistemlerini bu bölgede hemen hiç kullanamamıştır.¹¹¹ Bu nedenle kuzeyde Saddam'ın iktidarı boyunca hiç barışık olmadığı Kürtler de facto özerkliğe doğru ilk adımı atmışlardır.*

11 Eylül saldırılarının ardından ise Ortadoğu'nun en stratejik bölgelerinin başında gelen Irak üzerinde ABD ilgisi tekrar yoğunlaşmaya başlamıştır. ABD terör saldırılarından sonra saldırgan küresel politikasının ikinci ayağını Irak'ta yine uluslararası toplumun desteğini arkasına alarak gerçekleştirmek istemiştir. ABD 2002 yılından itibaren Irak'ın elinde Kitle İmha Silahları bulunduğunu söyleyerek, bunların derhal Irak yönetimi tarafından imha edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹² Fakat bu kez uluslararası toplumun desteğini Afganistan müdahalesinde olduğu gibi bulamayan ABD Birleşmiş Milletler kanalıyla destek arayışlarına girişmiştir. Yaşananlar üzerine Saddam yönetimindeki Irak, silahlarının denetlenmesi için Birleşmiş Milletler İzleme, Tespit ve Denetleme Komisyonu'na(BMİTDK) 2002 yılında kapılarını açmıştır. BMİTDK müdahale başlangıcına kadar Irak'ta hiçbir zaman Kitle İmha Silahlarının varlığına rastlamamıştır.¹¹³ Hatta dönemin komisyon şefi İsveçli Hans Blix Irak'ta Kitle İmha Silahlarına hiçbir şekilde rastlanmadığını defalarca her platformda belirtmiş ve ABD müdahalesine kesinlikle karşı olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak uluslararası toplum nezdinde ABD Irak'a müdahale konusunda birkaç müttefiki dışında 1.

¹¹⁰ 2010 World Almanac and Book of Facts, Pg. 176, Published 2009, Published by World Almanac Books; ISBN 1-60057-105-0

¹¹¹ http://www.globalsecurity.org/military/ops/southern_watch.htm (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

□ T. Körfez savaşının ardından ülkenin kuzeyinde isyan eden Kürtlere karşı Saddam ordularının sert müdahalesiyle birlikte Türkiye sınırına doğru yoğun Kürt kökenli Irak'lı mülteci akımı oluşmuştur. Bundan endişelenen Türkiye, koalisyon güçleriyle anlaşarak bu göçmenlerin ülkeye sızmamaları için tampon bir bölge oluşturulmasını ve buraya içinde koalisyon güçlerinin de bulunduğu bir askeri kuvvetle sınır korumasını sağlamak istemiştir. Konuşlandırılan bu güce "çekiç güç" adı verilmiştir. İlerleyen süreçte Türkiye'nin bu bölgede terör örgütü PKK'nın kendi aleyhinde çok sayıda operasyon yapmasına karşın "çekiç güç" gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Türkiye'deki yaygın kanılardan birisi de "çekiç gücün" Türkiye aleyhinde Irak topraklarında terör örgütünü kollaması yönünde olmuştur.

¹¹² http://www.fas.org/irp/congress/2004_cr/s012804b.html (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹¹³ http://www.newyorker.com/archive/2003/05/12/030512fa_fact (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

Körfez Savaşındaki gibi bir destek bulamamıştır ve Irak Savaşının meşruiyeti her zaman sorgulanmıştır.¹¹⁴ Bunun yanında ABD tarafından ileri sürülen ama asla kanıtlanamayan bir başka iddia da, Saddam Hüseyin'in El-Kaide ile bağlantısının bulunması ve terör örgütüne Irak Hükümetinin sağladığı destek olmuştur. ABD buna rağmen 1991 yılından önce üretilmiş ve artık kullanım dışı olan kimyasal silahların bulunduğunu söylemiştir ve bu üretim kapasitesinin Irak'ta hala mevcut olduğunu iddia etmiştir, müdahalenin meşruiyetini de buna dayandırmıştır.¹¹⁵

Uluslararası toplumun müdahalenin meşruiyetine karşı çıkmalarına karşın ABD daha fazla hukuki yolları zorlayıp, beklemeden 20 Mart 2003 tarihinde Irak Müdahalesine başlamıştır. Müdahale'nin başlangıcında Fransa, Almanya Rusya ve Çin'i operasyona karşı saf tutan küresel sistemde kayda değer ülkeler olarak sıralayabiliriz. Operasyon "Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu" olarak kamuoyuna duyurulmuştur.¹¹⁶ ABD'ye en fazla desteği başta Birleşik Krallık vermiştir. Daha sonra 40'a yakın ülke ufak çapta da olsa operasyona destek vermiştir.

Operasyonun belirlenen amaçlarının başında Saddam Hüseyin rejimini sonlandırmak, desteklenen terörist grupları tasfiye etmek, petrol kaynaklarını güvence altına almak, Irak'ı demokratikleştirip siyasi anlamda Ortadoğu'nun örnek ülkesi haline getirmek gibi amaçlar belirlenmiştir. İşgal başlangıcında 248.000 ABD, 45.000 Birleşik Krallık, 2000 Avustralya ve Irak'ın Kuzeyinden de 70.000 Peşmerge operasyona katılmıştır.¹¹⁷ Kuzeyden Türkiye'nin topraklarının kullanılmasını isteyen ABD, TBMM'de konuyla ilgili fezlekenin reddedilmesinden sonra bu bölgeyi tamamen Kürt Peşmerge gruplarının yardımıyla ve hava bombardımanı ile idare etmiş, Bağdat'a asıl ilerleyişini Kuveyt üzerinden güneyden gerçekleştirmiştir. ABD ordusu Bağdat'a ilerleyişi sırasında aynen 1. Körfez Savaşında olduğu gibi fazla bir dirençle karşılaşmamıştır. 30 Nisan 2003'te Bağdat'ın düşmesine kadar Irak ordusu 9000'den fazla kayıp vermiştir. Sivil kayıplar ise 7000'den fazla olmuştur. ABD ordusu ile Birleşik Krallık ordusu ise toplamda 150 civarı bir kayıp vererek savaşın ilk bölümünü tamamlamıştır.¹¹⁸

¹¹⁴ http://articles.cnn.com/2003-03-07/us/sprj.irq.un.transcript.blix_1_inspection-effort-unmovic-unscom?s=PM:US (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹¹⁵ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/22/AR2006062201475.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹¹⁶ <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030324-4.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹¹⁷ <http://www.defence.gov.au/publications/lessons.pdf> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹¹⁸ <http://www.comw.org/pda/0310rm8.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

1 Mayıs 2003'te ABD Başkanı G.W. Bush Abraham Lincoln uçak gemisinde verdiği basın demecinde Irak konvansiyonel ordusunun mağlup edildiğini duyurmuştur. Bu tarihten sonra artık bazı Sünni gruplar Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit, Selahaddin ve Bağdat üçgeninde gerilla savaşı başlatmışlardır. Daha sonra 13 Kasım 2003 yılında Saddam Hüseyin Tikrit yakınlarında Ed Duar kasabasında bir inşaat çukurunda yakalanmıştır. Daha sonra savaş mahkemesi kurulmuş ve idam edilmiştir.¹¹⁹ Söz konusu tarihten günümüze kadar neredeyse Irak'ta her hangi birisinin ölmediği gün yaşanmamıştır. Şiddetin artık normalleştiği ülkede başta ABD'nin bahsetmiş olduğu, demokratikleşme ve özgürlük anlamında ilerleme bir yana, kesinlikle geriye gidiş yaşanmıştır.

Irak'ın Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra Arnold Wilson önderliğindeki Birleşik Krallık kurmayları tarafından tasarlanan yapay bir ülke olduğundan bahsetmek ABD'nin son Irak savaşının sonuçları açısından elzemdir. 20. Yüzyılın başında kurgulanan Ortadoğu coğrafyası günümüz dünyasının siyasi ve sosyal sahnesinde artık köhneleşmiştir. Zamanında çizilen Ortadoğu haritası, Arap devletlerinin ne etnik ne dini ne de sosyal yapılar açısından tutarlılıklar yansıtamadığını ortaya koymakta, bölgenin koca bir istikrarsızlık sahasına dönüştüğü yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda başlangıçta belirttiğimiz iki büyük İslam mezhebine ve çok çeşitli etnik farklılıklara sahne olan Irak bölünmenin eşiğine gelmiştir. Kuruluşundan bu yana Sünni Arapların iktidarda bulunduğu ülkede zamanında eziyet ve çifte standart gören Şiiiler ve Kürtler ülkenin iktidarında söz sahibi olmak ve baskın duruma geçmek için büyük çaba vermektedirler. Sünniler ise ABD'nin bu operasyonu neticesinde kendilerini en fazla yalnız hisseden azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu vesile ile savaşın başlangıcında aslında El-Kaide ile aralarında herhangi bir bağlantı tespit edilemeyen Iraklı Sünniler ABD kuvvetlerine karşı direniş yöntemleri olarak tamamen terörist yapılanmalarinkine benzeyen “intihar saldırısı” “bomba yüklü araç” gibi yöntemlerle eylemler gerçekleştirmişlerdir. Yani bir başka deyişle ABD, El-Kaidesi olmayan Irak'ı El-Kaide sahibi yapmış (en azından belli bir grubu) demokratikleşme ve özgürleşme adına bir arpa boyu yol kat edilememiştir. Aslında El-Kaide'nin Irak'ta temel hedef olmadığı buradaki işgalin asıl amacının Büyük Ortadoğu Projesinin ikinci ve en önemli ayaklarından birisi olduğu bu nüanstın da anlaşılabilir. Bundan çıkarımla ABD'nin aslında hem dünya kamuoyunda imajı bu savaşla sarsılmıştır hem de uluslararası sistemde tek süper güç rolünü oynamaya kalkıp daha fazla saldırganlaşmış ve uluslararası hukuk normlarını gerektiğinde hiçe sayabileceğini göstermiştir.

¹¹⁹ http://articles.cnn.com/2004-01-09/world/sprj.nirq.saddam_1_enemy-prisoner-iraqi-leader-international-committee?_s=PM:WORLD (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

G.W. Bush'un Irak politikası yukarıda bahsedilen eleştiriler nedeniyle ABD imajını zedeleyen önemli bir defo barındırmıştır. Dünya kamuoyundaki bu zedelenen imajı tekrar düzeltme adına Bush'tan sonra ABD başkanı seçilen Barack Obama Ocak 2009 yılında Bush'tan devraldığı başkanlık göreviyle daha önce vaat ettiği Irak ve Afganistan'dan çekilme stratejisinin en azından Irak ayağını gerçekleştirmiştir.

Fakat bunun yanında belirtilmelidir ki "Status of Forces Agreement" SOFA antlaşması Haziran 2008 yılında imzalanmıştır ve bu antlaşmaya göre ABD tüm birliklerini Irak'tan beş yıl içerisinde geri çekmeyi taahhüt etmiştir. ABD birlikleri 30 Haziran 2009'da* Irak şehir merkezlerinden çekilmiş, ¹²⁰ 15 Aralık 2011'de ise ülke genelini tamamen boşaltmaya başlamış, ¹²¹ 2012 başında ise son birlikler ABD'ye dönmüşlerdir.¹²² Fakat SOFA antlaşması gereği –ki bazı çevrelerce utanç antlaşması olarak adlandırılmıştır- savunma bakanlığı ve içişleri bakanlığı ABD gözetimine bırakılmıştır. Ayrıca Irak istihbaratı da bahsedilen bakanlıklar gibi 10 yıl süre ile ABD gözetimine bırakılmıştır. Bu yaptırımların yanı sıra antlaşmaya göre Irak mahkemeleri ABD askerini ve personelini yargılayamayacak, bunun yanında ABD ordusuna çalışan özel sektör çalışanlarını da yargılayamayacağı belirtilmiştir. Bunun yanında ABD'nin Irak'ta özel nitelikli cezaevleri kurulmasına izin veren antlaşma, ABD gerekli gördüğünde herhangi bir terörist faaliyet içinde bulunan Irak komşu ülkelerine de buradan operasyon düzenleme olasılığı sağlamaktadır.¹²³

Savaşın sonu olarak Irak'ın etnik dengeleri alt üst olmuştur. Sünni Arap baskın iktidarından kurtulan çoğunluk nüfusa sahip Şii kesim ülkenin güneyindeki Basra'dan Bağdat'a kadar uzanan bölgede hâkim duruma gelmiştir. Şii halk üzerinde nüfusunun çoğunun Şii olduğu ve 11 Eylül'den sonra ABD tarafından şer ülkelerinin arasında gösterilen İran'ın etkisi giderek artmıştır. Günümüzde cumhurbaşkanı olarak Celal Talabani, Başbakan olarak ise Nuri El Maliki görev yapmaktadır. Ülkenin kuzeyindeki Kürt bölgesinden bir isim olan Talabani ile Şii nüfusun temsilcisi gibi davranan El-Maliki arasında Sünnilerin varlığı görmezden gelinmektedir. Bu durum da Sünni nüfus üzerinde dışlanmışlık duygusu

* Söz konusu tarihte ABD askerleri şehir merkezlerinden çekildikten sonra Irak genelinde 30 Haziran resmi tatil ilan edilmiştir.

¹²⁰ <http://www.theatlanticwire.com/national/2011/12/iraq-war-officially-over/46234/> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹²¹ <http://www.usatoday.com/news/world/iraq/story/2011-12-15/Iraq-war/51945028/1?loc=interstitialskip> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹²² http://www.nytimes.com/2011/12/15/us/at-fort-bragg-obama-showers-praise-on-troops-back-from-iraq.html?_r=1&ref=middleeast (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

¹²³ <http://stuff.mit.edu/afs/sipb/contrib/wikileaks-crs/wikileaks-crs-reports/RL34531.pdf> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

yaratmakta ve ülke içindeki şiddeti tetiklemektedir. El Maliki'nin İran ile yakın ilişkileri İran'ın da savaştan sonra bölgede en karlı çıkan ülkelerden biri olduğunu bize göstermektedir.

ABD Genişletilmiş Ortadoğu sürecinin ikinci ayağı olan Irak'ta enerji güvenliğini kontrolü altına almıştır. Kendisine muhalefet olabilecek durumu ortadan kaldırmıştır. Bunu yukarıda bahsettiğimiz SOFA antlaşması ile güvence altına da alarak gerçekleştirmiştir. Aslında Irak'ın demokratikleşmesi söyleminin planın zahiri görüntüsü olduğu açıktır. Bölgede ABD kendisine muhalif, petrol arzında istikrarsızlık oluşturabilecek, ya da daha kötüsü diğer petrol ülkelerini kendi topraklarına katıp petrol arzında payını yükseltip, küresel rakiplerle daha sıkı işbirliği içerisinde girebilecek hükümetlerden kurtulmuştur. ABD işgalinden önce Kasım 2000 yılında petrol ihracatını Avro üzerinden yapmak isteyen Saddam rejimi, yine bu tarihlerde Fransız Total Fina Elf gibi Avrupalı devlerle anlaşma yapmıştır. Bu bağlamda Afganistan savaşına her ne kadar destek verse de Fransa ve Almanya'nın ABD'nin bu müdahalesine karşı çıkmasının etikten ziyade farklı gerekçelerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Almanya, Rusya'nın enerji alanında doğalgaz üzerinden gerçekleştirdikleri karşılıklı ortaklıklar, Çin gibi küresel aktörlük yolundaki bir ülkenin ABD tekelinden kurtulmak istemesi de Irak müdahalesine karşı çıkmalarındaki temel sebeplerden olarak sıralanabilir. Sonuçta ABD'nin enerji koridorlarını, kontrolünde olan, parçalanmış küçük Ortadoğulu devletler aracılığıyla kontrol altına alması ABD'nin son sözü söyleyen konumunu sürdürmesinin gerekliliklerinden birisidir. Resme daha yukarıdan bakabilmek adına Ortadoğu coğrafyasındaki uyanış hareketlerinin de analizi gereklilik arz etmektedir.

2.4 Arap Uyanışı

Bazen büyük bir yangının çıkması küçük bir kıvılcımın ateşlemesine bağlıdır. Örneğin 20. yüzyılın başında tüm Avrupa'yı kasıp kavuran Birinci Dünya Savaşı'nın büyük bir yangına dönüşmesi gibi. Bilindiği üzere Avusturya veliaht prensinin bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi neticesinde patlak veren savaş tüm Avrupa'yı sarmış ve sonunda imparatorluklar yıkılmış, bir sistem son çırpınışlarını da tüketmiş, haritalar kökten bir değişiklik göstermiştir. Bunun nedeni elbette bir Sırp'ın bir veliaht prensi öldürmesi değildir. Bazen toplumlar ve ülkeler aynen haddinden fazla şişirilen balonlar gibi patlayabilirler. Geçtiğimiz yüzyılın başında bu olayların cereyan etmesinin asıl nedeni de bir milliyetçinin bir veliaht prensi öldürmesinden ziyade, kabaca, artık ulus devlet yapısının dünyaya egemen olmaya başlaması ve bunun karşısında son birkaç imparatorluğun buna direnmesidir.

Başta söz ettiğimiz bir sistem karmaşasının hâkim olduğu 21. yüzyılın başında tüm dünya için ne derecede önemli olduğu hala tartışılabilir olsa da Ortadoğu için tartışmasız bir değişim rüzgârının estiği aşikârdır. Bu değişim rüzgârı da aynen geçtiğimiz yüzyılın başında olduğu gibi bir kıvılcımın ateşlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kıvılcımı ateşleyen kişi Tunuslu bir seyyar satıcı olan Muhammed Bouazizi'dir. Söz konusu kişi 21. yüzyılın Ortadoğu'sunun değişimini başlatan kişi olarak tarihteki yerini almıştır.

2.4.1 Tunus

Muhammed Bouazizi 17 Kasım 2010'da satış yapmasına izin vermeyen zabıta görevlilerinin baskısından ötürü kendini ateşe vermiştir. Bouazizi'nin yaktığı kıvılcım tüm Tunus halkını harekete geçirmiş ve ülkedeki kökleşmiş, yolsuzluk, fakirlik, adaletsiz gelir dağılımı ve antidemokratik otokratik yönetime karşı durmaya başlamıştır.¹²⁴ Halk gösterileri yoğunluğunu artırarak devam etmiştir ve Temmuz 2011 tarihinde ülkenin başındaki Zeynel Abidin Bin Ali halk isyanının ardından ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Tunus'ta söz konusu devrimden sonra halk derhal yeni bir anayasa ve daha demokratik ve şeffaf bir yönetim için 23 Ekim 2011'de yeni anayasa komisyonu oluşturulması için seçime gitmiştir.¹²⁵

Tunus'ta yaşanan halk ayaklanması neticesinde otokrasinin alaşağı edilmesi hemen tüm Ortadoğu coğrafyasındaki halkları da harekete geçirmiştir. Birkaç istisnayı göz ardı edersek tüm Ortadoğu coğrafyasında hüküm süren otokrasi, fakirlik, gelir adaletsizliği, yolsuzluğun yaygın olması, belli bir azınlığın ülke yönetiminde bulunması, yüksek işsizlik gibi halkı huzursuz eden faktörler ile içten içe kaynaklı kalabalıkların harekete geçmek için bir nedene ihtiyaç duymakta olduğu Tunus'ta ortaya çıkmıştır. Tunus'tan sonra adeta domino taşı misali diğer Ortadoğu ülkeleri de önemli değişimler yaşamışlardır.

2.4.2. Mısır

Ortadoğu'nun en önemli devletlerinden olan Mısır da gösterilerden nasibini almıştır. Yaklaşık 30 yıldır başkanlık görevini sürdüren Hüsnü Mübarek'e karşı halkı huzursuz eden bahsettiğimiz faktörlerin hemen hepsi büyük protestolar şeklinde 25 Ocak 2011 tarihinden itibaren kendisini göstermeye başlamıştır.¹²⁶ Gösterilerin başlangıcından birkaç gün sonra Mübarek yönetimi halkın protestolar için kendi aralarında gruplandıkları sosyal medya

¹²⁴ http://www.nytimes.com/2011/01/23/weekinreview/23worth.html?_r=1&src=twrhp (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹²⁵ <http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/middle-east/111021/tunisia-vote-tunisia-election-campaign-arab-spring-test> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹²⁶ <http://www.theage.com.au/world/warning-egypt-could-follow-tunisia-20110119-19wly.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

üzerinden örgütlenmelerini bitirmek amacıyla sosyal ağlara ulaşımı ülke genelinde yasaklamıştır. Örgütlü protestolar açısından yeni bir dönemin de başlangıcı bu yasaklamalardan sonra giderek gün yüzüne çıkmıştır. İnternet yasağından sonra protestolar şiddetlenmiş daha sonra bu yasaklar kaldırılmıştır. Örgütlü halk hareketlerinde sosyal ağlar ilk defa Mısır halk ayaklanmasında aktif bir rol oynamıştır.¹²⁷ Ayaklanmanın şiddetlenmesinden sonra Mübarek bir açıklama yapmış ve başkanlık görevini geçici olarak yardımcısı Ömer Süleyman'a devredebileceğini açıklamış ardından da görev süresinin dolmasından sonra gelecek seçimlerde aday olmayacağı vaadinde bulunmuştur.¹²⁸ Fakat bu açıklamalara rağmen Mübarek karşıtı protestolar şiddetini giderek artırmış 11 Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek görev ve yetkisini Mısır Yüksek Askeri Konsey'ine devretmiştir. Mayıs 2011'de Hüsnü Mübarek'in yargılanmasına karar verilmiştir. Yargı süreci hala devam etmektedir. Halk Mısır Yüksek Askeri Konseyin hala etkin bir şekilde görev almasından rahatsızlık duyduğu için gösteriler Mısır'ın büyük şehirlerinde devam etmektedir. Gösterilere katılan toplam sayı başkent Kahire için 2 milyonun üzerinde olmuş, tüm ülke genelinde ise 8 ila 12 milyon arasında bir katılım gerçekleşmiştir.¹²⁹

Arap dünyasının önderi rolünü oynayabilecek tarihi potansiyele ve jeopolitik yeterliliğe sahip olan Mısır'daki protestoların etkisinin Tunus'tan daha fazla ses getirmesi, doğal olarak görülmelidir. 80 milyonluk nüfusuyla Kuzey Afrika ve Arap yarımadasına hâkim konumuyla Mısır hem iki kıta arasında jeostratejik bir öneme sahiptir hem de Arap ülkeleri arasında daha fazla söz sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABD tarafından Mısır'daki protestolar hakkında öncelikle itidalli davranılmıştır. Daha sonra Mübarek'in geri çekilmesi çağrıları yapılmıştır. ABD'nin söz konusu protestoları bekleyip beklemediği konusunda spekülasyonlar bulunsa da sonuç itibariyle Hüsnü Mübarek'in İsrail ile iyi olan ilişkileri ve Mısır ile sınır bulunan Gazze şeridinin Mısır tarafından kapalı tutulması gibi politikalar zaten Mısır halkını yeterince rahatsız etmekte olan konuların başında gelmekteydi. Genişletilmiş Ortadoğu Projesi kapsamında sürekli demokrasi vurgusu yapan ABD her ne kadar İsrail ile iyi ilişkiler içinde olsa da bu hareketin önlenemez olduğunu görmüş ve neticesinde desteklemiştir. Bir diğer ihtimal ise daha demokratik bir

¹²⁷ <http://pomed.org/blog/2011/01/egypt-ap-confirms-government-has-disrupted-internet-service.html/#.T1Phnpkipkg> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹²⁸ <http://apnews.myway.com/article/20110211/D9LA9H180.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹²⁹ <http://www.cnewsworld.com/tr/world-news/middle-east-world-news/estimated-2-million-people-protest-in-around-tahrir-square-in-cairo-egypt-mp4/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

toplumun* ülkede tesis edilmesi İsrail tarafına daha mesafeli, Araplar ve Filistin tarafına daha yakın bir Mısır'ın oluşmasıdır. ABD tarafından orta-uzun vadede tesis edilecek bir Ortadoğu'nun artık İsrail Arap gerginliği üzerine inşa edilmemiş, bu sorunun çözüldüğü, enerji arzının ve genel siyasetin istikrara kavuştuğu yeni bir düzen kurgulama isteği olduğu da ihtimal dâhilinde olarak görülebilir. Bu nedendir ki ABD Mısır'da sonuç itibariyle halk ayaklanmalarını desteklemiştir.

Ortadoğu'nun bir başka önemli aktörü İran ise Mısır'da yaşanan hareketleri kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak istemiştir. İran sürekli Mısır'da yaşanan olayları 1979 İran İslam devriminin bir eşdeğeri olduğunu söylemiştir. Bu konuda Mısır halkının yanında olduğunu dile getiren İran İslam Cumhuriyeti, artık ABD yanlısı diktatörlerin Mısır'ı terk etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu bağlamda İran'ın politikasını analiz edecek olursak; ayaklanma hareketlerinin bir boyutuyla halkın ABD politikaları yanlısı bir hükümetin değil bunun yerine Müslüman Kardeşlerin iktidarında daha fazla muhafazakârlaşacağı ve aynen İran gibi İsrail karşıtı bir politika benimseyebileceği öngörüsünde bulunulabilir. Fakat Mısır'ın ve İran'ın devrim dinamikleri büyük farklılıklar arz etmektedir. En büyük farklılıkların başında Mısır halk hareketinin demokrasi özlemi, yolsuzluğun önlenmesi, refahın artırılması gibi temel başlıklar içermektedir. İçeriğinde temel olarak İslami bir ideolojik referans bulunmamaktadır. Her ne kadar Müslüman Kardeşlerin iktidar olasılığı bulursa da buradan yapılan açıklamalarda da iktidar olunduğu takdirde hiçbir zaman ülkenin bilhassa Hıristiyan azınlık Kıptiler gibi farklı unsurlarına dışlayıcı davranılmayacağı, refahın artırılacağı, Mısır'ın değerlerine sahip çıkılacağı gibi muhafazakâr demokrat anlamlar içeren açıklamalar yapılmaktadır. Bu meyanda Mısır hareketinin önderlerinden gençlik gruplarının da yaptığı açıklamalara dayanarak İran'dan ziyade Türkiye'ye benzer bir demokrasi hedeflerinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de son 9 yılın iktidarı Ak Parti'nin uyguladığı dış politikanın Ortadoğu'da artan popülaritesi Mısır'da da hissedilmiş ve rol model olarak seçilmiştir.

2.4.3. Libya

Kuzey Afrika'nın diğer önemli ülkesi olan Libya'da ise Arap uyanışının diğer ülkelerde görülen etkisinin daha farklı ve şiddetlisi görülmüştür. Libya'yı Mısır ve Tunus'tan ayrı

* Her ne kadar demokrasi vurgusu Mısır devriminden sonra yapılsa da ülkede eskiden İslam şeriatı getireceğinden korkulan Müslüman kardeşlerin yoklamalardan en yüksek oyu alacak parti olarak gözükmesi olayın resmini değiştirmektedir. Görülen odur ki Mısır halkı ne olursa olsun İsrail'e daha mesafeli davranan politikalar gütmeye hazırlanmaktadır.

kılan özelliklerinden birisi ülkenin 1.5 trilyon metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervinin bulunması, ayrıca günlük yaklaşık 1.8 milyon varil petrol çıkaran bir ülke olmasıdır.¹³⁰

Libya'nın Avrupa kıtasına yakınlığından ve Akdeniz'e kıyısının bulunmasından kaynaklanan stratejik öneminin yanı sıra hidrokarbon bakımından zenginliği ve potansiyel güneş enerjisi üretimi için en uygun merkezlerden birisi olması¹³¹ ülkenin uluslararası arenadaki cazibesini artırmıştır. Libya'da halk ayaklanmalarının perde arkası incelenecek olursa Almanya önderliğinde görünürde kar amacı olmayan bir vakıf olarak kurulan Desertec'e bakmamız gereklidir.

Birkaç Alman şirketin kurduğu Desertec vakfı,¹³² Avrupa'da müsait olmayan iklimin ve coğrafyanın uygun olduğu Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında en yüksek potansiyeli barındıran güneş enerjisinden yararlanmayı düşünerek Avrupalılar tarafından kurgulanan bir projedir. Libya topraklarının Desertec vakfı haritalarından da görülebileceği üzere çok müsait olmasından kaynaklı çalışmalar 2003 yılından itibaren başlatılmıştır.¹³³ Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin de desteklediği bu proje kapsamında Kuzey Afrika çöllerinde çok büyük çaplı modern güneş panellerinin kurulup Akdeniz'in güneyinde bir enerji ağı oluşturulup bunu Avrupa'ya aktarma projesi 2012 yılında Fas'ta hayata geçirilmeye başlanacaktır. Söz konusu projenin 2050 yılına kadar toplam maliyeti 400 milyar dolar civarında öngörülmektedir. Fakat getirisi çok daha fazla olacaktır. Bir örnek vermek gerekirse Desertec yetkililerinin mottosu haline gelen; "6 saatte, çöllerde insanlığın bir yıllık enerji ihtiyacına cevap verebilecek kadar güneş enerjisi depolanmaktadır" açıklaması projenin stratejik değerini ortaya koymaktadır.¹³⁴

Libya bahsettiğimiz bu ortamda hidrokarbon enerjisinin ve güneş enerjisinin zenginliğiyle birlikte bu iki taraflı avantajının yalnızca Muammer Kaddafi gibi bir diktatörün eline bırakılamayacağı için müdahaleye söz konusu olmuştur. 7 milyona yakın nüfusu olan ülke aslında tarihsel, kültürel ve sosyolojik olarak üç ayrı kesimden oluşmaktadır. Batıda Trablus bölgesi, doğuda Sirenayka bölgesi ve güneyde görece daha az nüfuslu Fizan bölgesi olarak bir dağılım mevcuttur.

¹³⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹³¹ El-Kihya Mansur Ömer, **Libya'nın Kaddafi'si**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011, s. 121-158

¹³² <http://www.desertec.org/en/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹³³ <http://www.theepochtimes.com/n2/technology/solar-energy-desertec-project-electric-18824.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹³⁴ <http://www.desertec.org/en/global-mission/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

İlk olarak 14 Ocak 2011 yılında ülkenin doğusundaki Bayda kentinde yönetim muhalifi gösteriler başlamıştır. Ülkenin lideri Muammer Kaddafi karşıtı protestolar daha sonra ikinci büyük kent ve bahsettiğimiz Sirenayka bölgesinin de en büyük kenti olan direnişin sembolü haline gelen Bingazi'ye sıçramıştır. Kaddafi'nin uyguladığı sosyalist İslam modeline karşı diğer halk hareketlerinde olduğu gibi benzer gerekçelerle, yani işsizlik yoksulluk yolsuzluk gibi nedenlerle isyan hareketleri patlak vermiştir. İsyanların başından itibaren zaten Kaddafi yönetimiyle Lockerbie* faciasıyla başlayan bir husumet içerisinde olan batılı güçler, muhalifleri desteklemeye başlamıştır. Hem silah hem de para yönünden çok rahat hareket edebilen muhalifler hızlı bir şekilde başkent Trablus'a doğru hareket etmişlerdir. 20 Şubatta başkent Trablus'a da sıçrayan gösteriler neticesinde muhalif güçler 26 Şubat 2012'de başkenttin belli bölgelerinde kontrolü ele geçirmişlerdir. Fakat bu kısa süreli kontrolün ardından Kaddafi güçleri Trablus bölgesini tekrar ele geçirmeye başlamışlardır.¹³⁵ İç savaş devam ederken sivil kayıplarının daha fazla yaşanmaması gerektiğini gerekçe göstererek 17 Mart 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinden Libya hava sahasının kapatılması kararı çıkarılmıştır.¹³⁶

Bundan hemen sonra ilk hava müdahalesini uluslararası tepkiler eşliğinde Fransa ulusal ordusunun hava kuvvetlerine ait uçaklarla Fransa gerçekleştirmiştir. Daha sonra İngiltere ve ABD birlikte hava saldırıları düzenlemeye başlamışlardır. 19 Mart tarihinden kısa bir süre sonra da komuta ABD'den NATO'ya geçmiştir. Bu devirden sonra Fransa Dışişleri Bakanının ve Fransa'nın yaptığı açıklamalardan sonra NATO'nun müdahalesinden aslında Fransa'nın rahatsız olduğu gözlemlenebilmektedir.¹³⁷ Desertec ile bölgeye olan ilgisini incelemeye çalıştığımız Almanya ise Libya konusunda daha çekimser bir politika izlemeyi tercih etmiştir.

Muhaliflerin hava desteğini arkalarına almalarıyla birlikte giderek zayıflayan Kaddafi güçleri başkentte ve belli şehir merkezlerinde sıkışıp kalmışlar, aynı yılın Ağustos ayında muhalif güçler Trablus'u tamamen kontrol altına almışlardır. 42 yıllık iktidarı son bulan

* Lockerbie faciası 21 Aralık 1988 yılında Londra-New York seferini yapan bir uçağın havada infilak etmesi ve İskoçya'nın Lockerbie kasabasına düşerek 270 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir facia olarak kayıtlara geçmiştir. Uçağın infilakından sorumlu olarak Libya vatandaşı iki kişi öne çıkmıştır. Bunlardan birisi Libya istihbaratında görevli olan Ali el-Megrahi'dir. Söz konusu kişi Libya tarafından İskoçya'ya iade edilmiş ve orada yargılanması neticesinde ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Daha sonra 2009 yılında kanser teşhisi konulan Megrahi İskoç hükümeti tarafından serbest bırakılmıştır.

¹³⁵

http://www.lse.co.uk/FinanceNews.asp?ArticleCode=77c810riig2uluz&ArticleHeadline=Ex_Libyan_minister_fo_rms_interim_govtreport (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹³⁶ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹³⁷ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/04/110412_libya_nato.shtml (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

Kaddafi'nin¹³⁸ yerine Ulusal Geçiş Konseyi adı altında muhalif güçlerin geçici meclisi geçmiştir. Kaddafi daha sonra Trablus'un doğusundaki Sirte kentinde bir kanalizasyon tüneline saklanırken muhalifler tarafından yakalanmış, derhal herkesin gözü önünde yargılanmadan dövülerek öldürülmüştür.

Kaddafi'nin bu hazin sonu nedeniyle Rusya ve İran'dan tepkiler yükselmiştir. Rusya Başbakanı Putin Libya devrik liderinin böylesine ortaçağ vahşetini aratmayacak biçimde öldürülmesinin NATO ve müttefikler tarafından sorgulanması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında Putin Kaddafi'nin ABD özel kuvvetleri tarafından öldürülmüş olabileceğini de ima ederek Kaddafi'nin en azından gidiş biçiminden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir.¹³⁹

Kuzey Afrika'da bahsetmek durumunda olduğumuz bir diğer aktör ise hiç kuşkusuz Çin'dir. İhracatçı ve üretime dayalı bir ekonomi politikası izleyen bu Asya devi bankalarındaki dolar rezervlerini daha fazla üretebilmek ve büyüme oranlarını koruyabilmek adına enerji yatırımlarına muhtaç olduğundan hidrokarbon zengini ülkelerde ciddi yatırımlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda hidrokarbon zengini Libya'da da son on yılda çok ciddi yatırımlar yapan Çin'in bu bölgede söz sahibi olmasını engellemek adına ABD'nin karşı hamlede bulunması jeopolitik çıkarlar açısından da kaçınılmaz olarak gözükmektedir.¹⁴⁰

İran ise Libya hususunda “devrimi” destekleyici görüşlerini aynen Mısır'da olduğu gibi tekrarlamıştır. Libya'daki halk hareketini İran İslam Devrimi ile paralelleştirmeye çabalamaktadır. Fakat bunun yanında Suriye gibi diktatörlükle yönetilen müttefiklerinin ve yakın ilişki içerisinde bulunduğu Rusya'nın Kaddafi ağırlıklı tavırları da zaman zaman ülke içinde yapılan Kaddafi yanlısı açıklamalarla bir ikilemin de yaşandığını göstermektedir.¹⁴¹ Tüm yaşananlara rağmen sonuç olarak resmi kanallarınca yapılan açıklamalardan yola çıkarak kendi rejiminin Ortadoğu'ya ihracı için karşısına çıkan her fırsatı değerlendirmeye çalışan İran, Libya'da da muhalifleri ABD'nin gerekçelerinden farklı biçimde destekleyerek pragmatik bir dış politika izlemektedir.

İran, Libya halk ayaklanmasını kendi çıkarları doğrultusunda bir dış politika aracı olarak kullanmaya çalışsa dahi sonuç itibarıyla Libya'daki değişimin esası tıpkı Mısır'daki benzeri gibi İslam temelli bir hareket olarak gözükmemektedir. İslam devriminden ziyade ayaklanmanın mimarlarının temel taleplerine bakıldığında tüm Ortadoğu'daki benzerlerinde

¹³⁸ El-Kihya Mansur Ömer, **Libya'nın Kaddafi'si**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011, s.7-57.

¹³⁹ <http://en.rian.ru/opinion/20120216/171342962.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴⁰ <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5523&pid=46> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴¹ http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MC15Ak05.html (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

olduğu gibi daha fazla söz hakkı daha fazla demokrasi ve daha fazla refah talepleri göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Libya halk hareketinin de demokrasi özlemi ve baskı karşıtı temele dayandığı göz önüne alındığında rol model olarak İran'dan ziyade Türkiye örneğinin daha yakın olduğu söylenebilir.

2.4.4. Suriye

Ortadoğu'da İran, Türkiye ve mevcut uluslararası sistem göz önünde bulundurulduğunda ABD açısından jeostratejik açıdan en mühim olan ülkelerden birisi de Suriye'dir. 1970 yılından itibaren Baas rejimi ile yönetilen Suriye de birçok Ortadoğu ülkesi gibi baskıcı bir rejim tarafından yönetilmektedir. Aslen Lâskîye şehrinden bir Alevi aile tarafından yönetilen ülkede aynen Irak örneğine benzer biçimde azınlık olarak tanımlanabilecek bir mezhebe mensup aile çoğunluğu Sünni olan toplumu yaklaşık 42 yıldır yönetmektedir. Bilhassa El-Muharebat adındaki istihbarat servisinin rol oynadığı jurnalciliğe dayanan baskıcı bir rejimin hüküm sürdüğü Suriye'de de halk ayaklanmaları 2011 itibariyle baş göstermiştir. Hala devam eden ayaklanmaların hız kesmediği ülkede protesto gösterileri ilk kez 26 Ocak 2011'de başlamıştır. Daha sonra ABD ve AB ülkeleri tarafından desteklenen Suriyeli muhalifler Türkiye'nin de desteğini almışlar ve silahlı direnişe başlamışlardır. Fakat iktidarda bulunan Beşir Esad kendisinin de söylediği gibi daha önceki Arap hareketlerinden Suriye'nin farklılık göstereceğini belirtmiş ve bir yıllık ayaklanma olaylarında söylediği gibi de olmuştur.¹⁴²

Suriye'yi daha önce bahsettiğimiz ülkelere ayıran özellik aslında ülkenin jeostratejisidir. Bu bağlamda İran ve Rusya'nın daha önceki devrimlerde fazla ses çıkarmamasının aksine Suriye olaylarında tavırları farklı olmuştur. İran, ABD'nin Irak müdahalesinin ardından ülkedeki Sünni etkisinin kaybolmasından sonra artan Şii etkisini kendi çıkarları doğrultusunda gayet iyi kullanmış ve bölgede etkisini ve gücünü artırmıştır. Bunun yanında İran'ın Basra körfezinde Bahreyn'deki Şii ayaklanmalarını da kontrol ettiği ve bu doğrultuda körfezdeki gücünü de artırdığı¹⁴³ bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye ve Lübnan'da da İran, Hizbullah ve kendisine yakın olan Esad rejimini desteklemektedir. Böylelikle İran bölgede Şii hilali olarak da adlandırılan Suriye, Lübnan, Irak ve Basra körfezini kapsayan

¹⁴² <http://www.aljazeera.com/indepth/2011/02/201129135657367367.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴³ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1544535/Iran-poised-to-strike-in-wealthy-Gulf-states.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

ciddi bir etki alanına ulaşmıştır.¹⁴⁴ Mevcut etki alanını doğal olarak kaybetmek istemeyen İran, Suriye iktidarını desteklemektedir. Bu bağlamda ABD'nin genişletilmiş Ortadoğu stratejisinin önünde engel oluşturmaya çalışan ve bu doğrultuda hareket eden Rusya ve Çin de Suriye'deki iktidardan yana tavır koymaktadırlar.¹⁴⁵ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Suriye iktidarı tarafından yapılan insan hakları ihlalleri ve şiddetin derhal durdurulmasına dair karar tasarısını Rusya ve Çin veto etmiştir.¹⁴⁶ Suriye konusundaki tavırlarını daha baştan net koyan bu iki Avrasya gücü bölgede kendi çıkarları doğrultusunda İran'ın da işini kolaylaştırmaktadırlar. Müzakerelerin hala devam ettiği süreçte Suriye'deki mevcut iktidar isyan hareketlerinin sıklıkla yaşandığı başkent Şam, İdlib, Dera, Halep, Hama gibi şehirlerde göstericilere sert müdahalelerde bulunmakta ve sivillerin ölümüne yol açmaktadır. Baskıcı Baas rejimine karşı yeni olmayan muhalefet tek çatı altında 2005 yılına dayanan Suriye Ulusal Konseyi adı altında toplanmaya başlamıştır. Bugün batılı birçok ülke ve Türkiye tarafından karşılıklı olarak resmi ya da gayri resmi olarak tanınan konsey bu ülkelerden siyasi ekonomik ve hatta askeri destek de almaktadır.

Sonuç itibariyle Suriye Ulusal Konseyinden ABD öndeliğindeki güçler desteğini çekmedikçe, Esad rejiminin yıpranmaya devam edeceği ve sonuçta çok fazla dayanamayacağı öngörülebilir. Fakat Suriye'deki mevcut iktidarın İran, Rusya ve Çin'den ne kadar fazla destek görürse o denli de ömrünün uzayacağı tahmin edilebilir. Suriye'nin bu içeriden yıpranması sonucunda çoğunluk iktidara geldiği takdirde batı ile ilişkiler daha iyi İran ekseninden daha çok Türkiye eksenine kaymış bir Suriye ile karşılaşılması kaçınılmaz olarak görülebilir.

2.5 Sovyetlerden Sonra Ortadoğu'nun Değişen Yüzü

SSCB'nin çökmesinin ardından Ortadoğu bölgesi adeta derin dondurucudan çıkarılmış ve dünyanın gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Ortadoğu'ya önem katan en önemli etkenlerden birisi olarak karşımıza çıkan hidrokarbon zengini bir coğrafya olma özelliği 19. yüzyılın sonundan günümüze dek hala çarpıcılığını korumaktadır. Bu zengin kaynaklar bölgeyi dünyanın mevcut ekonomik konjonktüründe, sistemi kontrol etmek isteyen güç veya güçler tarafından kontrol altında tutulması gereken başlıca bölgelerden birisi haline getirmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğü takdirde ABD'nin SSCB'nin sahneden çekilmesinin ardından bu bölge için derhal düzenlemeye gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Bölgenin son

¹⁴⁴ http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1477:ortadouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soeylemi&catid=168:ortadogu-analizler (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴⁵ <http://www.guardian.co.uk/world/2011/oct/05/russia-china-veto-syria-resolution> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴⁶ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25319438/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

yüzyıldaki geçmişine bakıp genel resmi tahlil etmek çok kolay olmasa da bunu birkaç sorun ekseninde özetlemek mümkün olabilir. 1990 sonrası yeni reel politik yüzünden ABD'nin yeni kurgusu bağlamında Ortadoğu'da yalnızca Filistin sorunu olmadığı anlaşılmıştır. Genişletilmiş Ortadoğu Projesi kapsamında bir bakıma ABD tarafından artık Filistin sorununun çözülmesi isteği tarihte ilk kez samimiyet kazanmaya başlamıştır. Fakat Ortadoğu despotları tarafından (birkaç tanesi hariç) ABD'nin bölge üzerindeki istekleri çok da iyi analiz edilememiştir. Aslına bakıldığında Mısır 1972'den itibaren SSCB yanlısı politikalarını terk edip ABD'ye yanaşmaya başlamış ve son devrilen lider de ABD ve İsrail yanlısı politikaları sürdürmüştür. Libya ve Yemen de Marksist ideolojileri sırasıyla terk etmiştir. Fakat mevcut devletlerin yörunge değiştirmesi ABD ve dolayısıyla İsrail'e yakınlaşmalarını sağlamıştır. Fakat bu yakınlaşma söz konusu ülkelerin halkları tarafından Filistin meselesine sırt çevirme olarak algılandığından iktidarlarına karşı tepki duymalarına yol açmıştır. Bu tepki Mısır ayaklanmasında çok önemli rol oynamıştır. Zira Mübarek yönetimi Gazze sınır kapısını kapalı tutmakta¹⁴⁷ ve İsrail ile dostane ilişkiler içerisinde bulunmakla halk tarafından oldukça sevimsiz olarak algılanmaktaydı.

Saddam'ın Irak'ı dahi nüfusunda barındırdığı Şii'lerden dolayı İran'ın devrim ihracı politikasının etkisine açık olduğundan ABD tarafında görülmekteydi. Zamanında petrolün Ortadoğu'dan dünyaya akışına bekçilik edebileceğini ve Kuveyt'i de işgal ederse bunu ABD'nin hoş görebileceğine ihtimal vermiştir. Nihayetinde ise 1990 yılından 2003 yılında düşene kadar ABD ile hasım olmuştur. Ortadoğu'da ABD'nin güç simsarı ve güvenilmez politikalarına kanan tek devlet Irak değildir. Aslına bakıldığında devrimden bu yana en istikrarlı şekilde ABD'ye kanmayan ülkenin İran olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ABD ile barış sürecinden bir sonuç elde edemeyeceğini anlayan Filistinliler dâhil hayal kırıklığıyla 2000 yılında tekrar ayaklanma girişiminde bulunsalar da başarılı olamadılar.¹⁴⁸

1967 yılından sonra sağlanan statüko Ortadoğu'da ortadan kalkmıştır. ABD'nin Ortadoğu politikasındaki yeni rolü İsrail ve ABD yanlısı rejimleri göreceli olarak avantajlı hale getirmiştir. Fakat bunun yanında bağımsızlık, refah, birlik gibi Arap toplumlarının hasretini çektikleri konulardaki hayalleri ile çelişmiştir. Dolayısıyla Arap dünyasında ABD yanlısı olmak perde arkasında aslında büyük bir hayal kırıklığı olmuştur.¹⁴⁹ 11 Eylül 2001'de yaşanan saldırılardan sonra dünyanın jandarmalığını üstlenen ABD ile Ortadoğu halklarının arasındaki haksız politik ve ekonomik stratejilerden kaynaklı olan gerilim sürekli artmıştır.

¹⁴⁷ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/05/110526_egypt_palestine.shtml (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

¹⁴⁸ Ilan Pappé, **Ortadoğu'yu Anlamak**, Ntv Yayınları, İstanbul, 2007, s:46

¹⁴⁹ Pappé, **a.g.e.**, s.47

Sıklıkla bahsedilen ABD'nin Ortadoğu'daki rol model ihtiyacı da tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Zira ABD Ortadoğulular için gayet güvenilmez bir aktördür, bu noktada ABD'nin Türkiye'ye kesinlikle ihtiyacı vardır.¹⁵⁰

20. yüzyılın sonunda Ortadoğu'daki otokrat hükümetler sosyal, siyasi, idari ve ekonomik alanlarda reform ihtiyacını kısmen de olsa fark edebilmelerine rağmen bu alanda başarılı da olamadılar. Aynı zamanda iki kutuplu dünyanın ardından karşılaştıkları milliyetçilik ve kimlik meselelerinden dolayı sıkıntıya düşmüşlerdir. 20. yüzyılda milliyetçilikten beslenen Baasçı iktidarlar artık bu silahın kendilerine doğrulduğunun ya farkına varamamış ya da fark ettiklerinde aynen Esad rejimi gibi çok geç kalmışlardır. Reform yaptıkları alanlar sınırlı kaldıkça içeride biriken kını ve potansiyel tehlikeyi fark etmemelerinden dolayı kendi sonları için kurulmuş düzeneğin farkına varamadan halk hareketleriyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Sonuç itibariyle bu halk uyanışının vuku bulduğu coğrafya, mevcut ülkelerin iktidarlarının yalnızca birer piyona dönüştüğü, beklenildiği gibi, başta ABD olmak üzere Ortadoğu'yu iyi okuyabilen bölgesel güçlerin jeopolitik çıkarlarını tesis etmek için daha çok diplomatik düzeyde mücadele edilen bir satranç tahtasına dönüşmüştür.

Söz konusu bu satranç tahtasındaki en önemli ülke ise İran olarak görülebilir. Zira İslam Devrimiyle birlikte Amerikan karşıtı söylemle Ortadoğu'da radikal İslam grupları arasında her daim taraftar toplayıp etki alanı kazanabilen İran ayrı bir yere sahiptir. İran'ın Avrasya'nın önemli bir yerinde bulunması(rimland) jeostratejik olarak da ülkeyi önemli kılmaktadır. Ayrıca İran, Rusya ve Çin gibi ABD'ye kısmen rakip olabilecek büyük güçlerle iyi ilişkiler kurarak da bölgede ABD karşıtı bir denge oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İran, Ortadoğu'daki nüfuzuyla, askeri kapasitesi, tarihi ve ekonomisiyle Ortadoğu'da oluşturulmaya çalışılan Amerikan istikrarına karşı en büyük engel olarak görülebilir. Dolayısıyla bir kırılma noktası olarak İran, diğer ülkelere daha derinlemesine analiz edilmesi gereken ülke olarak görülmelidir.

¹⁵⁰ Pappé, a.g.e., s.46-47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN

3.1 İran Devrimi

İran hem jeopolitik konumu hem de toplumsal yapısı itibariyle Türkiye ile benzer özellikler gösteren bir ülkedir. Jeopolitik terminolojiyle açıklayacak olursak aynen Türkiye gibi *Rimland*'de bulunan, benzer demografik özelliklere sahiptir. *Heartland*'e sahip olan Rusya'nın birkaç yüzyıl baskısını, Türkiye ile aynı dönemde hissetmiştir.¹⁵¹ İran'ı Türkiye'den farklı kılan en önemli özelliği *Rimland*'de Avrasya kıtasının Ortadoğu ile Güney Asya arasında hâkim bölgede bulunmasıdır. Türkiye ise İran'dan farklı olarak *Rimland*'de Avrupa kıtasına geçiş kısmına ve Doğu Akdeniz'e hâkim bölgededir. 19. yy sonlarından itibaren sanayi devriminin etkisiyle ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından değişme sinyalleri veren ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte şekillenen uluslararası sisteme adapte olabilmek için bir dizi reform denemeleri tecrübe etmiştir. Bugünkü İran'ı iyi analiz edebilmek için bilhassa İran devriminin nasıl vuku bulduğunu ve İran toplumunun dinamiklerinin nasıl bu devrime yol açtığını anlamak gerekecektir.

1941 yılında Şah Rıza Pehlevi iktidara geldiğinde modernleşme süreci için aceleci davranmamıştır. 1960 yılında Şah modernleşme yönünde ilk politikaları uygulamaya koyduğunda ülkesini çağdaş devletler düzeyine çıkarmayı hedeflemekteydi. Fakat İran, Şah'ın istediği “yumuşak geçiş” beklentilerini karşılamak bir yana, sonunda kendisinin iktidarına mal olacak bir dizi siyasi gelişmeye sahne olmuştur. Şah 9 Ocak 1962'de hayata geçirmek istediği modernleşme hareketlerinden en önemlisi olan Ak Devrim'i hazırlayarak bunu referanduma sundu.¹⁵² Referandum sonucunda yüzde 95 oranında reform paketi lehine oy kullanıldı ve neticesinde yaşanacak karışıklıkların fitilinin ateşleyicisi oldu. Ak Devrim İran için hayati değişiklikler içeren 6 önemli madde halinde kabul edildi. Bunlar: 1- feodal sistem kaldırılacak ve toprak reformu yapılacak; 2- ormanlar ulusallaştırılacak; 3- özelleştirme hamlesi başlatılacak ve fabrikaların hisseleri satışa çıkarılacak; 4- işçiler üretimden ve sanayi sektöründen elde edilen kardan pay alacak; 5- seçim sisteminde bir dizi reform gerçekleşecek; 6- ülke çapında okuma yazma seferberliği ilan edilerek eğitim reformu yapılacak.¹⁵³

¹⁵¹ Davutoğlu, a.g.e., s. 426

¹⁵² Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s.246

¹⁵³ Kadri Çelik, **Bir Devrimin Anatomisi**, Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.71

Ak Devrimin en kritik maddesi toprak reformu hakkında olanıydı. İran ulema sınıfının çok büyük vakıf arazileri mevcuttu. Bu vakıf arazilerinden elde ettikleri gelirle ulema sınıfının hükümete olan bağımlılığı yok denecek kadar azdı. Ulema sınıfının yanı sıra İran tarihinde her dönem etkili olmuş orta sınıf burjuvazi olarak nitelendirebileceğimiz çarşı esnafı “bazargan” iktidarın politikalarına bugün dahil her dönem yön verebilmiştir. Çarşı esnafı ile ulema arasında Şah döneminde de sıkı bir bağ bulunmaktaydı. Kum kenti gibi Şiiliğin önemli merkezlerindeki dini eğitim yapan kurumlara gönüllü olarak bağış yapmaktaydılar. Şah, toplumun gözünde önemli olan ulema ile devlet yönetiminde kritik etkiye sahip çarşı esnafı arasındaki bu bağa dokunmaya cesaret edememiştir. Ak Devrim halk oylamasıyla kabul edildikten sonra modernleşmenin etkisiyle bu bağın kopacağına ve ulemanın, sürecin etkisiyle kendiliğinden pasifize olacağına inanmıştır.¹⁵⁴

Şah'ın toprak reform paketinin teorideki başarısı pratiğe yansımamıştır. Büyük çaplı bir başarısızlıkla sonuçlanan toprak reformu sonuçta yalnızca milyonlarca köylüyü, kentlere göçe zorlamıştır. Bu hızlı göç sayesinde 1960'lar ve 1970'ler İran'ında kent nüfusunda büyük gettolar oluşmaya başlamıştır. Söz konusu gettolarda işsizlik ve buna ek olarak çok düşük ücretlerle çalışan kötü yaşam koşullarındaki işçiler, iktidara karşı giderek artan bir tepki duymaya başlamıştır. Ak Devrimin uygulamadaki başarısızlıklarının yanı sıra Şah'ın bir şanssızlığı da 1973 küresel petrol krizi olmuştur. İran gelirlerinin büyük kısmını petrol ihracatından elde etmekteydi. Küresel petrol kriziyle birlikte petrol fiyatlarının tırmanmasıyla elde ettikleri geliri Şah akılcı bir şekilde değerlendirememiştir. Ekonomik kalkınma hızı yüzde 10'dan fazla büyüyen İran, bu parayı ABD'den silah alımına ve toplumda çok küçük bir kesimi oluşturan zenginlerin lüks tüketim harcamalarına heba etmiştir.¹⁵⁵ Silaha yatırım yaparak İran körfezin hâkimiyetini tamamıyla eline geçirmek istemekteydi. Şah askeri alanda yenilikler ve yatırımları ABD başta olmak üzere Batı'dan çekmek için çok gayret sarf etmiştir. Askeri teknolojinin iyileştirilmesinin yanı sıra ekonomik kalkınma için de Batı'nın yatırımlarına dayanan bir sistemi benimseyen Şah 1978 yılına gelindiğinde ülkesinde 100.000'den fazla yabancı istihdam etmekteydi. Hali hazırda patlamaya hazır bir bomba gibi duran köyden kente göçen İran gettosu, toprak reformundan hoşnutsuz olan ulemanın da kışkırtmalarıyla seslerini yükseltmeye başlamıştır.

Bu karışıklıklar içerisinde 1963 yılından beri Türkiye'nin Bursa şehrinde sürgünde olan ve uzaktan da olsa İran'da sesini duyurmayı başaran dini lider Ayetullah Humeyni çok fazla

¹⁵⁴ Skocpol, Thoda, **Rantiye Devlet ve İran Devriminde Şii İslam**, (der. Serpil Üşür), İran Devrimi: Din , Anti-empyalizm ve Sol, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.70

¹⁵⁵ Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, s.750

tafaftar toplamaya başlamıştır. Humeyni ulemaya, cemaati toplaması ve Batılı emperyalist güçlerin uşağı haline dönüşmüş Şah'a karşı ayaklanmalarını sürekli hatırlatmıştır. Humeyni'nin bu yönlendirmeleri ilk olarak meyvesini, kendisinin de 20'li yaşlarda geldiği ve eğitim hayatının 10 yılını geçirdiği Kum şehrinde vermiştir.¹⁵⁶

Kum şehri aynı zamanda mollalar şehri olarak da bilinmektedir. İran devriminin temellerinin atıldığı bu şehir Şia felsefesinin en önemli merkezlerinden birisidir ve medreseleri ile de Şii dünyasında çok etkili bir yerdedir. Kum şehri başta medreselerdeki öğrencilerin arasında yayılmaya başlayan düşüncelerle ve bu düşüncelerin harekete geçmesiyle birlikte önemli gösterilere sahne olmuştur. Öğrenci hareketleriyle başlayan gösteriler, ulema ve onlarla tarihsel bağları bulunan çarşı esnafı arasında yayılmaya başladı. Çarşı esnafı (bazargan) gönüllü olarak desteklediği ulema sınıfıyla birlikte hareket ederek tepkilerini ortaya koyup kepenk kapattılar. Kum'dan yayılan bu fırtına 1978 yılına gelindiğinde tüm ülke geneline yayılmıştır. Bazargan, ulema, getto ve öğrenciler ortak bir talep içerisindeydiler. Adil gelir dağılımının sağlanması, lüks tüketim mallarına ulusal sermayenin peşkeş çekilmemesi, ülkenin petrol zenginliklerinden yine ülkenin vatandaşlarının yararlanması, yabancıların yatırım için gelmesi yerine yine kendi kendine yetebilecek bir İran yaratılması, istihdam edilen yabancıların defedilmesi, yerine İranlıların geçmesi temel hedefleriydi.¹⁵⁷

Tüm ülke geneline yayılan bu isyan ve protesto hareketlerine karşı Şah'ın tutumu giderek sertleşmiştir. İran gizli servisi ve polisi ile birlikte halkın üzerinde giderek bir baskı oluşturulmuştur. Neticede bu baskı, halkta geri adım atmaya yönelik bir tesirden ziyade, olayları daha da derinleştirmiştir. İran'daki bu halk hareketlerinin şahsına münhasır özelliği devrim ve İslam kelimelerinin bir arada olmasıdır. Zira İran İslam Devriminin hem halk tarafından desteklenen hem de dini kılavuz alan bir harekettir. Hem halkın tabandan gelen tepkisiyle birlikte gettolarda yaşayan işçi, işsiz kesim, hem de öğrencilerin desteklemesiyle özünde sol dinamikleri barındıran bu hareket, salt Marksist bir devrimden farklı olarak İran burjuvasının ve ulemasının desteğiyle birlikte aynı zamanda dini temeller üzerine inşa edilmiştir. Buna bağlı olarak söz konusu karışıklık döneminde öne çıkan en önemli parti İran Komünist Partisi Tudeh'tir. Fakat Tudeh klasik komünist-materyalist ideolojiden farklı olarak sürekli dini terminolojiyi kullanan bir parti olmuştur. Şah'ın devrilmesinde en önemli gerilla

¹⁵⁶ http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/khomeini_ayatollah.shtml 20-11-2012, (Erişim Tarihi: 25.11.2012)

¹⁵⁷ Fred, Halliday , **İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Popülizm**, (der. Serpil Üşür), İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.37-38.

faaliyetlerini Tudeh gerçekleştirmiştir.¹⁵⁸ Fedayin adlı sol gerillalar Şah'ın ordusuna çok büyük zayıatlar vermiştir.

1978 yılının Ağustos ayında Şah karşıtı mücadele tüm ülkeye yayılmış, sokak çatışmaları ardı ardına devam etmiştir. Hükümet sıkıyönetim uygulamaya çalıştıysa da bu yine ters tepki ile karşılanmış ve şiddeti körüklemiştir. Tahran'da Jale meydanında 8 Eylül 1978 yılında bir gösteri yürüyüşüne Şah'ın askerleri ateş açmış ve 4000 kişinin üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Bu hadiseler yaşandığı esnada Humeyni Bursa'dan Irak'a geçmiş ve Şah yönetiminin devrilmesi için demec vermeye devam etmiştir. Humeyni'nin Irak'ta bulunması dolayısıyla Şah Irak'a da baskı yapmış ve Humeyni'nin Paris'e tekrar sürgün edilmesini sağlamıştır.¹⁵⁹

Şah'ın tüm baskılarına rağmen halkın çığ gibi artan tepkisi engellenememiş ve Şah Rıza Pehlevi 15 Ocak 1979 yılında "uzun bir tatile" çıkmak için terk ettiği ülkesine bir daha geri dönememiştir. Şah geride parçanmış bir ordu ve Şahpur Bahtiyar hükümetini bırakarak ülkeden ayrılmıştır. Fakat Bahtiyar hükümeti 1 Şubat 1979'da ülkeye görkemli bir şekilde geri dönen Humeyni karşısında yalnızca 10 gün tutunabilmiştir. Humeyni geldiği tarihten itibaren Mehdi Bazargan geçici hükümetini kurmuş ve ardından 30 Mart 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'ni halkın yüzde 99'luk oyuyla kabul edilmiş, ömür boyu devlet başkanlığı sıfatını kazanmıştır.

İslam devriminin kendine has özellikleri itibariyle başta bölgesinde, daha sonra dünya çapında etkileri sarsıcı olmuştur. Dünya üzerinde ilk kez din unsuru ile devrim unsuru iç içe geçerek hayat bulmuştur. İran liderinin kurucusu Humeyni'nin Keşf-ül Esrar adlı eserinde siyasi görüşlerini dile getirmiştir. Bilhassa Fransız devriminden bu yana Avrupa merkezli olup dünyayı etkisi altına alan ulus-devlet mantığını tamamen reddetmiş, bunun yerine tüm dünyanın önderi olan bir İslam devletinin Müslümanları tek çatı altında toplama düşüncesini temel fikir olarak ele almıştır. Bu bağlamda İslam devrimi İran'ı ilgilendirdiği kadar başta Müslüman olan diğer devletleri de barındırdığı felsefe bakımından doğrudan ilgilendirmiştir, dolayısıyla uluslararası bir özellik de taşımaktadır.¹⁶⁰

Dönemin iki kutuplu dünyasında adeta ayrı bir kutup oluşturmayı amaçlayan Humeyni, ne Batı ne de Doğu diyerek felsefesini özetlemiştir. Humeyni'nin ABD ve Sovyetler Birliği hakkında söyledikleri şu şekildedir:

¹⁵⁸ Türel Yılmaz, **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s.250

¹⁵⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.251

¹⁶⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s.253

“Süper güçler, İslam topraklarının yerüstü ve yer altı zenginliklerini yağma etme işlerini kolaylaştırmak için irili ufaklı zayıf ve küçük birçok devlet yaratmışlardır. Süper güçler Müslümanlar arasındaki kardeşliği yok etmek için kavimcilik meselesini ortaya sürmüşlerdir. Hedefleri Türk, Arap veya Acem kavmi ismi altında toplananları birbirinden ayırmak, düşman etmektir. Düşmanlık, İslam ve Kuran’ın emrettiği hususları çiğneyerek gerçekleştirilecektir. Fakat Müslümanlar tek bir millet ve ümmet halinde birlik ve beraberlik içinde olmak, İslam bayrağı altında birleşmek zorundadırlar. Bu İslam’ın gereğidir.”

Humeyni Batı ve Doğu bloklarına karşı tepkisini bu şekilde ortaya koymuş, bu iki kutba karşı üçüncü bir İslam kutbu oluşturmak istemiştir. Ne var ki Humeyni’nin bu ideolojisinin karşısındaki en büyük engel İran’ın Şii oluşudur. Dünyadaki toplam Müslüman nüfusun ancak yüzde 10-13 arası Şii olduğundan¹⁶¹ ve Şiiğin, Sünni Müslümanlar arasında fazla itibar görmemesinden dolayı gerçekleşmesi zor görünmektedir. Nitekim bilhassa Humeyni’den sonra bu söylem yerini İran milliyetçiliğine doğru bırakmıştır.

3.2. İran’ın Yakın Tarihi ve Jeopolitiği

İran barındırdığı coğrafi özellikleri itibariyle Avrasya kıtasının güneyinde önemli stratejik bölgedir. Kuzeyinde Hazar denizi, güneyinde Basra körfezi, doğusunda Pakistan ve Afganistan ile komşu olan, aynı anda hem Hindistan alt kıtasına geçiş sayılabilecek nitelikteki doğu sınırı hem de Türkmenistan sınırı ile Orta Asya’ya açılan bir kapı niteliğindedir. Ortadoğu’da kritik bir noktada bulunan İran’ın batısında Irak, kuzey batısında Türkiye ve Kafkas ülkeleri Azerbaycan ve Ermenistan bulunmaktadır. Kadim ticaret yollarının üzerinde bulunması dolayısıyla geçmişteki stratejik konumunu bugün de sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarından dolayı korumaktadır. İran dış politikası, coğrafyasından ötürü çok boyutlu olmak durumundadır. Bu bağlamda jeopolitik ve jeostratejik önemi tartışmasız olan ülkenin yine coğrafyası nedeniyle politika üretmesi dış faktörlere de zaman zaman bağlı kalmıştır. 18. Yüzyıldan itibaren artan Rusya baskısını İran da Türkiye gibi hissetmiştir.¹⁶² Daha önce Türkiye ile bölgede rekabet içerisindeyken, Rusya faktörü de işin içine girdiğinde Türkiye ile daha durağan bir döneme girmiştir. 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla Türkiye ile İran arasında her hangi bir husumetin yaşanmadığını söylemek popüler ve içi boş söylemden öteye geçemeyecektir. Zira Türkiye ile İran arasında tarih boyunca iki faktör bu iki ülkenin birbirlerine karşı temkinli olmalarına neden olmuştur. Bunlardan birincisi İran içerisinde

¹⁶¹ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/540503/Shiite>, <http://www.pewforum.org/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population%286%29.aspx>, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16047709> (Erişim Tarihi: 12.11.2012)

¹⁶² Davutoğlu, a.g.e., s.145

bulunan Azeri* faktörü bir diğeri ise Türkiye’de daha yoğun bulunmakla birlikte her iki ülkede de bulunan Kürtlerdir.

İran jeopolitik kodlarını, tarihini anlamak için en başta İran adı neden kullanılmaktadır bunu sorgulamamız gerekmektedir. İran kelimesinin etimolojik kökenleri incelendiğinde Aryan kelimesine dayandığına birçok tarihçi mutabıktır. İran isminin şah zamanından bu yana kullanılmasının arka planında yatan ise bu kelimenin hem pers milliyetçiliğini barındırması, hem de aryan halklarının yaşadığı yeri tanımlaması açısından aynı zamanda da bir imparatorluğu tanımlamasıdır. Dolayısıyla İran olarak kastedilen coğrafi bölge bugünkü İran’ın dışında kalan Azerbaycan, Ermenistan hatta Gürcistan ve Dağistan’ı da içeren bir bölgedir.¹⁶³ Bu bağlamda içerisinde hem Fars milliyetçiliğini barındırması hem de imparatorluk topraklarını kastetmesi açısından stratejik bir kelimedir.

İran’ın batı komşusu Türkiye ile olan ilişkileri köklü bir geçmişe ve rekabete dayanmaktadır. Bunun kökenlerinde yatan etken ise Türklerin İran tarihinde bıraktıkları izden kaynaklanmaktadır. Türkler İran’ı yüzyıllar boyunca yönetmişlerdir. Türklerin İran topraklarına hâkim olmaları Büyük Selçuklu İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. Üstelik bu devirlerden 1925 yılına kadar İran’da hep Türkler yönetimde bulunmaktaydı. Fakat İran’ın bugününü iyi anlayabilmek için ülkede yönetimi 1501 yılında ele geçiren Safevi Devletine değinmek yeterli olacaktır. Safevi Devleti bilinen en ünlü hükümdarı Şah İsmail ile birlikte Osmanlı Devletine karşı doğuda sürekli rakip konumunda bulunmuştur. İran yönetiminde bulunan Türkmen boyları Safevilerden sonra sırasıyla, Afşar ve Kaçar hanedanlarıdır. Kaçar hanedanlığı 1925 yılında sona ermiş, yerine Pers olan Pehleviler geçmiştir.¹⁶⁴

Osmanlı Türkiye’siyle doğu Türklerinin arasındaki bağlantı bölgesi İran ile Türkiye arasındaki en stratejik noktaya tekabül etmektedir. Bu bölge de Güney Azerbaycan’dır. Tebriz çevresi, İran’ın kuzeybatısında bulunan bu bölge aynı zamanda da Türkiye’nin doğu sınırını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin bir bakıma Asya’ya ve Hazar denizine çıkış kapısı

* Azeriler her ne kadar Sovyet rejiminde Stalinist tezlere göre Türk olmadıkları vurgulansa da Batı Türklerindedir. Stalin döneminde Azerilerin daha sonradan Türk dilini benimsemiş Farisi bir kavim oldukları iddia edilmiştir. Sovyetlerin bu görüşü 1925 sonrası Şah dönemi İran’ı tarafından desteklenmiş ve sistematik asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır. Günümüz İran’ının en büyük etnik unsurlarından birisi Azeri Türkleridir. Daha fazla bilgi için bakınız: Öztuna Yılmaz; **Türkler**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2001, s.75-82.

¹⁶³ <http://www.iranicaonline.org/articles/eran-eransah> (Erişim Tarihi: 21.11.2012)

¹⁶⁴ Bosworth, C.E., *Les Dynasties Musulmanes*, Arles, 1996, Actes Sud, s.203-229.

niteliğindedir. Türkiye'nin doğrudan Azerbaycan ile bir sınırı bulunmadığından dolayı* soydaş olarak kabul ettikleri Orta Asya Türkleri ile doğrudan temas kuramamaktadırlar.

Bu bağlamda İran topraklarında yer alan güney Azerbaycan'ın irdelenmesi jeostratejik açıdan yerinde olacaktır. İran içerisinde barındırdığı farklı etnik unsurlarla dış manipülasyonlara açık bir pozisyon sergilemektedir. Farklı kaynaklarda değişik rakamlar telaffuz edilse de İran'da yaşayan Azeri Türklerinin sayısı 14 ila¹⁶⁵ 30 milyon arasında gösterilmektedir.¹⁶⁶ Söz konusu etnik yapı içerisinde Kürtler 3,5 ila 4 milyon arasında İran'ın Türkiye sınırına yakın bölgelerde yaşamaktadırlar. Bir diğer önemli etnik unsur olan Araplar ise 2 milyona yakın nüfuslarıyla İran'ın güneyindeki Huzistan bölgesinde bulunmaktadırlar.¹⁶⁷

İran'ın kuzeybatısındaki etnik haritaya bakıldığında, İran'ın komşularına karşı takındığı tavır ve Ortadoğu politikasının birbirine bağlı birer domino taşı misali olduğu görülecektir. İran'ın Ortadoğu siyasetine bakmak için 19. Yüzyıl İran'ı analiz edilmelidir. 19. Yüzyılda Türkiye ve İran büyük jeopolitikçileri haklı çıkarırcasına "Rimland" bölgesinde olmanın, ulusal tutkularının¹⁶⁸ gerilemesinin ve mensubu buldukları İslam medeniyetinin Batı medeniyetine göre geride kalmasının etkisiyle Rusya'nın baskısını giderek daha fazla hissetmişlerdir. Burada Rusya Avrasya'da "Heartland"ın sahibi olduğu için de doğal olarak "Rimland"e doğru bir baskı uygulamıştır. Bunun yanında Mahan'ın söylediği gibi küresel bir deniz gücü olan Britanya İmparatorluğu da İran'a Basra körfezinden ve sömürgesi olan Hindistan tarafından baskı uygulamıştır.

Azerbaycan bugün bilinen ülkenin aksine çok daha geniş bir bölgeyi kapsayan büyük ve tarihi bir ülkedir. Kuzeybatı İran, Ermenistan, Azerbaycan ve Dağıstan'ı kapsayan coğrafya geniş anlamda Azerbaycan'ı oluşturmaktadır.¹⁶⁹ İran'ın Kaçar hanedanlığı esnasında Rusya ile İran arasında yapılan savaş sonucu Prens Abbas Mirza önderliğindeki İran ordusunun Rusya'ya yenilmesinin ardından, Azerbaycan ikiye bölünmüştür. 1813 yılında imzalanan Türkmençay ve 1828 yılına imzalanan Gülistan antlaşmalarıyla bugünkü Dağıstan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan toprakları İran'dan ayrılmış ve Rusya'ya dâhil olmuştur.

*Azerbaycan'a bağlı özerk cumhuriyet olan Nahçıvan ile Türkiye'nin 14km uzunluğunda dar bir geçit şeklinde kara sınırı bulunmasına karşın, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında doğrudan bir kara bağlantısı bulunmamaktadır.

¹⁶⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2012)

¹⁶⁶ Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**, Yeni Zaman Yayınevi, İstanbul, 1997,s.127

¹⁶⁷ Blaga, **a.g.e.**, s.102

¹⁶⁸ Gumilev Lev Nikolayeviç, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2001, s.193.

¹⁶⁹ Metin Barış, **Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı Dergisi yıl:16 sayı:2 Ağustos 2012, s.160.

Bu kritik antlaşmadan sonra günümüze kadar Azerbaycan kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmış, Rusların Kafkasya'daki üstünlükleri başlamıştır.¹⁷⁰ Güney Azerbaycan ise İran'da kalmıştır.

İran açısından güney Azerbaycan bölgesi Türkiye'ye karşı her daim temkinli olması gereken bir coğrafya olmuştur. Zira Birinci Dünya Savaşından önce sürekli etkileşim içerisinde olan Türkiye ve İran, Avrupa'dan gelen ideolojik akımlardan da sırasıyla etkilenmişlerdir. Türkiye'de meydana gelen meşrutiyet akımından etkilenen İran, aynen yine bu akıma karşı Türkiye'nin 2. Abdülhamit döneminde uyguladığı gibi istibdat politikaları uygulamıştır. Bu uygulamaları mecbur kılan ya da öyle yorumlamaya müsait olan konjonktür ise İran'ın dışarıdan maruz kaldığı baskılar olmuştur. Zira kuzeyden Rusya güneyden ise Britanya İmparatorluğu İran topraklarını tehdit etmişler, bu iki imparatorluk İran topraklarının üzerinde rekabetçi olmuşlardır. Rusya'nın klasik bir şekilde dillendirilen sıcak denizlere inme isteği, Britanya İmparatorluğunun Basra körfezi ve güney İran emelleri yüzünden sıkıntıya uğramıştır. 1905 yılında Japonya yenilgisi dolayısıyla Britanya İmparatorluğu ile Rusya aralarında anlaşmış ve İran'ı paylaşmışlardır.¹⁷¹ Anlaşmaya göre İran'ın kuzeyini alan Rusya güneyini ise Britanya'ya bırakmıştır. Merkez bölge ise İran'ın idaresine bırakılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İran ile Türkiye arasındaki gelişmelerin dönemin ideolojik akımlarıyla doğrudan ilgisi ise Türkçülük ve İttihad-ı İslam* hareketleridir. Türkçülük akımını savaş esnasında Ruslara karşı kullanmak isteyen Türkiye, 1915 senesinde güney Azerbaycan'da istihbarat servisleriyle Azerilere Türklük şuuru kazandırmak için ciddi çabalara girişmiştir. Yine bu dönemde Türkiye güney Azerbaycan'daki faaliyetlerinin meyvesini toplayarak, Bakü'ye girmeyi başarmıştır. Mondros ateşkes antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihe kadar da Türkiye Bakü'de kalmayı başarmıştır. Türkçülük çabalarının yanı sıra Türkiye hilafet kozunu kullanarak o dönemde İran, Hindistan gibi Müslüman nüfus barındıran ülkelerde ittihad-ı İslam politikası yürütmüştür. Bu politikada bilhassa İran'da istenilen sonuca ulaşamamıştır.¹⁷² Bu başarısızlığın sebeplerinden birisinin İran'ın mezhepsel farklılığı olması ihtimali kuvvetlidir.

İran'ın devlet geleneğinin kuvvetli olduğu hemen her ortamda rastlanılabilecek bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu pragmatist çizgide seyreden devlet geleneklerinin çeşitli örneklerini tarihin seyri içerisinde rahatça gözlemleyebilmek mümkündür. Birinci

¹⁷⁰ Metin, **a.g.m.** s.160,161

¹⁷¹ Metin, **a.g.m.** s.160,161

*İttihad-ı İslam Müslüman ülkelerin tek çatı altında birleşmeleri manasına gelmektedir.

¹⁷² Metin, **a.g.m.** s.162.

Dünya Savaşının bitmesinden sonra Paris Barış Konferansı devam ederken, üstelik İran'da devlet birliği henüz tam sağlanamamışken konferansa yolladıkları temsilcilerin istekleri şaşkınlık uyandırıcı niteliktedir. Konferanstaki talepleri Anadolu'nun doğusunu da kapsayacak biçimde Ermenistan ve Gürcistan topraklarının Güney Azerbaycan topraklarına dâhil olduğu ve bu bölgenin İran'a verilmesi yönünde olmuştur. Bölgede çıkarları daha farklı yönde olan Britanya bu isteğe olumsuz yanıt vermiştir.¹⁷³

Türkiye'nin güney Azerbaycan'da etki kurabilmek için imparatorluğun son döneminde uyguladığı en faydacı politika Simko hadisesidir. Şikak aşiretinin başındaki Simko İsmail İran'a karşı Güney Azerbaycan'da ayrılıkçı isyan hareketini başlatmıştır ve Türkiye'den destek görmüştür. Türkiye'nin destek vermesinin nedenlerinin başında Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı verilen mücadelede Sünni Kürt aşiret gruplarının İslam ve hilafet adına mücadeleye dâhil edilmek istenmesidir. Nitekim Türkiye 2. Abdülhamit döneminden itibaren bu konuda başarılı olmuştur.* Bu bağlamda Simko'yu yanına çekmek isteyen Türkiye hem Ermenilere karşı hem de Britanya'ya karşı Kürtleri elinde tutmak istediğinden destek vermiştir.¹⁷⁴ Simko birkaç yıl Güney Azerbaycan'da kontrol sağlamışsa da daha sonra devlet düzenini kurmayı başaran savunmanın başındaki Rıza Pehlevi Simko'ya karşı galip gelmiş ve Güney Azerbaycan'ı sınırlarına dâhil etmiştir. Fakat her zaman için İran Türkiye ile Azerbaycan bölgesi arasındaki ilişkileri kuşkuyla takip etmiştir.

Simko olayından da anlaşıldığı gibi Türkiye ile İran arasında etnik ve dini mezhep bakımından öyle karmaşık ve girift bir yapı bulunmaktadır ki, iki ülkenin de birbirlerine karşı kullanabileceği kozlar mevcuttur. Türkiye Sünni çoğunlukta bir ülke olması hasebiyle, İran'da azınlık olarak bulunan Sünni Kürtleri onlara karşı kullanma imkânına sahiptir. Ayrıca etnik olarak Türk olan Azerileri de İran'a karşı kullanma olanağı vardır. Tersine biçimde İran da Türkiye'de önemli bir azınlık unsuru olan Kürtler konusunda zaman zaman hak iddia etmiştir. Zira Kürtler etnik olarak Farisi bir kavimdir.¹⁷⁵ İran'ın bilhassa İslam Devriminden sonra daha fazla işine yarayan bir başka unsur ise, Azeriler her ne kadar etnik olarak Türkî olsalar da dini

¹⁷³ Macmillan, **a.g.e.**, s.267.

* Hamidiye Alayları, 2. Abdülhamit zamanında hilafetin ilk Osmanlı döneminde ilk kez siyasi arenada kullanılmasının somut örneğidir. Sünni Kürt aşiretlerini padişah'ın özel kuvvetleri olarak onurlandırarak bölgedeki ayrılıkçı hareketlere karşı kullanılmıştır. Fakat Hamidiye alaylarının bilhassa Ermenilere karşı bazı aşırılıklarından bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Dabağyan, Levon Panos, Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001

¹⁷⁴ Çetinsaya, Gökhan, **Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri**, Birikim Dergisi, Sayı:96 Nisan 1997, İstanbul, s.43-53.

¹⁷⁵ Blaga, **a.g.e.**, s.27-56

mezhep bakımından Şii'dirler ve Türkiye ile ayrılmaktadırlar. Bu bağlamda iki ülkenin de kartlarını nasıl onayacağı büyük önem arz etmektedir.

İran coğrafyasının kritik noktalarından birisi de güneyindeki Huzistan bölgesidir. Huzistan, İran'daki Arap azınlığın büyük çoğunluğunun ikamet ettiği bir bölgedir. Huzistan'ın ayrıca Irak sınırına yakın olması, bir başka deyişle Arap coğrafyasına da komşu olması dolayısıyla bölgenin jeopolitiği İran açısından kritik bir önem kazanmaktadır. Ayrıca söz konusu eyalette İran petrol rezervinin önemli bir kısmı yer aldığından dolayı stratejik önemi artmaktadır. Huzistan'ın asıl önemli stratejik noktası ise Irak sınırında bulunan Şatt-ül Arap, İranlıların değişiyile Ervendrud bölgesidir. 8 yıl süren İran-İrak savaşının da başlama nedeni olan bu bölge hem İran hem de Irak açısından muazzam öneme sahiptir. Şatt-ül Arap Fırat ile Dicle nehirlerinin Basra körfezine dökülmeden önde birleştikleri yerdir. Bölgeyi stratejik açıdan önemli kılan bir diğer unsur da Irak'ın Basra körfezine dolayısıyla denize açılan tek çıkış noktası olmasıdır. Ayrıca nehir Basra körfezinden Basra şehrine kadar büyük tanker gemilerin 30 km kadar içeriye girebilmelerine olanak sağlamaktadır. Zira nehrin genişliği 800 metreye kadar çıkabilmektedir.¹⁷⁶ Bunun yanında bölgenin Fav gibi yerleşim yerlerinde çok önemli petrol yatakları bulunmaktadır.¹⁷⁷

Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra Irak devletini kuran Britanya İmparatorluğu, İran'dan yeni sınır komşusunu tanımasını istemiştir. Fakat İran, Irak'ı tanımak için Şatt-ül Arap'taki haklarının tanınmasını istemiştir. Britanya başta bunu kabul etse de daha sonra bölgenin Osmanlı zamanında olduğu gibi yani Irak lehine şekillenmesi yönünde tavır koymuştur. Bunun üzerine İran ile Irak arasında 1980 yılına kadar sürecek bir Şatt-ül Arap meselesi ortaya çıkmıştır. Sorun birçok kez Birleşmiş Milletlere götürülmesine rağmen çözüm bulunamamıştır. 1969 yılında Irak Dışişleri Bakanlığı'nın İran Bağdat Büyükelçisini makamına çağırarak Şatt-ül Arap'ın kendileri ait olduğunu söylemesi ve bu sulara giren İran gemilerinin bayraklarını indirmelerini istemesi iki ülke arasında gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur. Bunu takiben Irak olayı BM Güvenlik Konseyine taşımıştır. BM nezdinde de somut bir sonuç alınamayınca Irak "Kurtuluş Cephesi" adında bir örgüt kurup, Huzistan bölgesinde Arap bağımsızlığı için ayaklanma girişimlerini destekledi. Huzistan'ın aslında Araplara ait olduğunu açık şekilde iddia etmeye başladı.¹⁷⁸ Bunun üzerine İran, Basra Körfezinin giriş kısmında bulunan ve çok stratejik noktaya hâkim olan Ebu Musa, Büyük Tonb ve Küçük Tonb adalarını ele geçirdi. Basra Körfezinde bu hamlesiyle çok stratejik bir

¹⁷⁶ <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-6583.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

¹⁷⁷ İzzeti İzzetullah, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.35-36.

¹⁷⁸ İzzeti, **a.g.e.**, s.38.

konuma gelen İran, Irak ile aralarındaki gerginliği de iyiden iyiye artırmış oldu. 1969 yılından 1974 yılında BM görüşmeleri ve arabulucuların devreye girmesine kadar iki ülke arasındaki gerginlikler devam etmiştir. Irak 1975 yılında geri adım atmış ve antlaşma masasına oturabileceği sinyallerini vermiştir. Irak'ın geri adım atmasındaki temel neden ise İran'ın o dönemde Irak için büyük sorun teşkil eden Kuzey Irak'taki Kürtlere açık destek sağlamasıdır. Irak Kürt kriziyle başa çıkamayacak duruma geldiğinde ise İran ile masaya oturmuştur. Sonunda 1975 yılında arabulucularla bir araya gelen İran ile Irak Şatt-ül Arap'ın iki ülke arasında sınır tayin edilmesine karar vermiştir. Böylelikle Cezayir antlaşması imzalanmış, İran Şatt-ül Arap bölgesinde Osmanlı Devletinin yıkılmasından bu yana beklediği imtiyazı elde etmiştir.¹⁷⁹

İran bu faydacı politikalarının karşılığını Irak'tan benzer fakat daha acemice uygulanan politikalarla görmüştür. Kürt kozunu Irak'a karşı kullanan İran, 1979 İslam Devriminin ardından daha iç düzenini tam sağlayamamışken Irak bu durumu fırsat bilmiş, Saddam Hüseyin TV ekranlarında 1975 yılında imzalanan Cezayir antlaşmasını yırtıp atmış ve Şatt-ül Arap'ın Arap toprağı olduğunu iddia etmiştir.¹⁸⁰ Daha sonra da İran'a saldırmış ve sekiz yıl süren sonuçsuz bir savaşın başlangıcına yol açmıştır. Burada Irak'ın acemice dış politika izlemesinin en önemli göstergesi, İslam Devriminin İran'da yarattığı karışıklık ortamını fırsat bilip, ABD ve Batı'ya güvenerek İran gibi devlet geleneği güçlü bir ülkeyle savaşa girmesidir. ABD Ortadoğu'da hiçbir zaman herhangi bir gücün diğerlerinden sıyrılarak öne çıkmasına izin vermeyeceğinden, iyi bir stratejik analiz İran'a saldırmanın herhangi bir sonuç getirmeyeceğini, aksine milyarlarca dolar ekonomik kayıptan başka hiçbir işe yaramayacağını tahlil edebilirdi. Neticede resim bahsettiğimiz şekilde olmuş ve Irak ile İran savaş sonunda çok fazla insani ve ekonomik kayba uğrayarak savaş sonucunda başlanılan yere geri dönmüşlerdir.*

Sonuç olarak İran jeopolitiğinin bilhassa Ortadoğu'yu ilgilendiren belkemekleri, Güney Azerbaycan, Şatt-ül Arap su yolu, İran petrol ve doğalgazının açık sulara ulaşmasının en iyi yolu olan Basra Körfezi bölgesi olarak tanımlanabilir. Tabii ki İran jeopolitiğinin bunlarla sınırlandırılmayacağı kesindir. Örneğin Hazar Denizinin statüsü, Pakistan sınırındaki

¹⁷⁹ İzzeti, a.g.e., s.39.

¹⁸⁰ İzzeti, a.g.e., s.39-40.

* 1975 Cezayir antlaşması ile kabul edilen sınırlara, Birleşmiş Milletlerin 1988 tarihli 598 sayılı kararıyla taraflar geri çekilmişlerdir.

Belucistan bölgesi ve bunun yanında ciddi doğalgaz rezervleri bulunan Türkmenistan'ın Batı'ya ve açık denizlere açılan kapısı konumunda olması önemli faktörlerden bazılarıdır.

3.3. İran'ın Arap Uyanışı'ndaki Stratejisi

Tunus'ta başlayıp önce Kuzey Afrika'ya yayılan Arap halk hareketlerinin ve birer birer eski tek adam rejimlerinin yıkılmasının ardından Ortadoğu'da perde arkasında nüfuz yarışı başlamıştır. İran Tunus ve Mısır olaylarına başta bu kadar büyüyebileceğini tahmin edememiş ve hazırlıksız yakalanmıştır. Fakat daha sonra kıvrak bir dış politika söylemiyle yaşanan halk ayaklanmalarını kendi rejimine atfederek, ayaklanmaların her birinin “İslami Uyanış” hareketi olduğunu iddia etmiştir. Genel olarak dünya kamuoyunda “Arap Baharı” ya da “Arap Uyanışı” olarak ifade edilse de söz konusu halk hareketleri İran'da “İslami Uyanış” adını almıştır. İran dış politika sözcüleri ilk başta yaşadıkları şaşkınlığı üzerlerinden atarak bu hareketleri 1979 ruhunun geç de olsa nihayet Arap ülkelerinde görülmesi olarak yansıtmışlardır. Tunus ve Mısır'da muhaliflerle temas kurmak için hemen harekete geçen İran, farklı şekilde Libya'da NATO müdahalesi ile Kaddafi devrildiğinde temkinli davranmıştır. Libya'da halk hareketlerinin yalnızca o ülkenin halkı tarafından yapıldığı takdirde değer kazanacağını ifade eden İran, Batı'nın müdahalesinin karşısında tavır takınmıştır. Libya'daki olaylar Suriye'ye sıçradığında ise “İslami Uyanış” söylemleri yerini tedirginliğe bırakmış ve tamamen yönetimdeki Baasçıların tarafında yer almıştır. Arap Uyanışındaki bu tutarsızlık aslında İran'ın bölgede pragmatik bir tutum sergilediğinin göstergesi olarak algılanabilir. Halk hareketi yaşanan her ülkede farklı tutum sergilemesinin altında yatan nedenler ise bu ülkelerle olan ilişkilerinin geçmişinde bulunabilir.¹⁸¹

Ortadoğu'da demografi, ekonomi ve coğrafya olarak kritik öneme sahip ülkeleri Türkiye, İran, Mısır olarak sıralayabiliriz. Bu üç kritik ülkeden sonra ise Suudi Arabistan ekonomik etkisiyle adından bahsetmesi kaçınılmaz olan diğer ülkedir. Bunların yanında Suriye ise İran ile her daim yakın ilişki içerisinde bulunması ve doğu Akdeniz'de stratejik durumda olmasından dolayı, ayrıca yaşadığı iç karışıklığın Ortadoğu'nun diğer büyük güçlerin etki alanlarını artırmaya çalışmaları için fırsat yaratması hasebiyle bahsedilmesi elzem olan bir diğer ülkedir.¹⁸²

Arap ülkeleri arasında liderlik konusu hem uluslararası arenada hem de Arapların kendi içlerinde hiçbir zaman tam olarak mutabık kalabildikleri bir konu değildir. Fakat Afrika ile

¹⁸¹ Uygur Hakkı, **İran ve Arap Baharı**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, sayı:52 Mart 2012 s.4-27.

¹⁸² Uygur, **a.g.m.** s.6-27.

Asya kıtası arasındaki konumu, coğrafi büyüklüğü ve bunun yanında 80 milyonu aşan ve çoğunluğunu Sünni Müslüman nüfusun oluşturduğu Mısır¹⁸³ stratejik olarak en önemli ülke olarak addedilebilir. İran ile Mısır arasındaki ilişkiler hep mesafeli olmuştur. Bilhassa İsrail ile Mısır arasındaki Camp David antlaşması ve ardından Mısır'ın İsrail ve ABD ile sorunsuz politika izlemek istemesi, 1979 devriminden bu yana iki ülkenin ilişkilerinin her daim mesafeli olmasını doğurmuştur. Fakat yüzyılın en kritik gelişmeleri, Ahmedinejad hükümetinin Hüsnü Mübarek devrilmeden Mısır ile yakınlaşmak için diplomatik çabalara hız vermesiyle başlamıştır. Mübarek devrildikten sonra İran bunu fırsata çevirmek adına ülkedeki halk hareketini de vakit kaybetmeden değişen konjonktür içerisinde desteklemiştir. Mısır'da yaşanan devrimi 1979 ruhunun bir yansıması olarak dünyaya lanse etmeye çalışmış ve bunun bir İslami Uyanış olduğunu iddia etmiştir. Fakat Mısır'da iktidara seçimle birlikte Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslümin) geldiğinde İran beklediği yakınlığı görememiştir. Müslüman Kardeşler, yeni başkan Muhammed Mursi önderliğinde daha demokratik, şeffaf bir yönetim vaadinde bulunmuş, bunun yanında eski Müslüman Kardeşler algısının gerçekleri yansıtmadığını söyleyip, her fırsatta Türkiye'deki Ak Parti iktidarını örnek göstermiş ve sivil demokratik bir Müslümanlığa vurgu yapmıştır.* Mısır'ın açık şekilde göstermese de İran'a karşı mesafeli duruşu ve Türkiye ile yakınlaşması İran'ı endişelendirmiştir.

İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler ise genellikle duygusallıktan uzak olmuş, 1930'dan bu yana süregelen ilişkilerde iki ülke çıkarlarına göre pozisyon almışlardır. İran devriminden önce 1960'lı yıllarda Nasırcılık hareketi Arap dünyasında büyük yankı uyandırdıktan sonra Suudi Arabistan, Arap dünyasındaki etkisinin azalacağı endişesiyle İran ile yakınlaşmış, iyi ilişkiler tesis etmiştir. Bunun yanında Büyük Britanya'nın 1968 yılında Basra körfezinden 3 yıl içinde çekileceğini duyurmasıyla birlikte ABD kuzeydeki Sovyet endişesinden kaynaklanan politikalar üretme çabasına girişmiştir. Bu çabaların sonucunda Suudi Arabistan ile İran'ı destekleyen "çift sütun" politikasını başkan Nixon önderliğinde yürürlüğe koymuştur. Çift sütun politikası ile birlikte ABD yardımları gören iki ülke stratejik olarak da çok yakın oldukları bir döneme girmişlerdir. 1979 yılında ise İran devrimi yaşandığında Suudi Arabistan tekrar iyi ilişkiler tesis etme yolunda adımlar atsa da,

¹⁸³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

* Muhammed Mursi Ekim 2012'de gerçekleştirilen Ak Parti Olağan Kongresinde misafir olarak davet edilmiş ve Ak Parti'yi referans aldığını ve çok takdir ettiğini söylemiştir. Türkiye ile Mısır arasında her yönden yakınlaşmanın elzem ve kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Konuşmasında ayrıca sivil ve demokratik Müslümanlığa vurgu yapmıştır. Buna paralel olarak Mursi İktidara geldiğinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı R.Tayyip Erdoğan'da Mısır'daki konuşmasında benzer ifadelerle başvurmuş, bunun yanında da laiklik vurgusu da yapmıştır.

kendisinin ABD ile olan iyi ilişkileri nedeniyle İran'dan beklediği yakınlığı görememiştir. Bu sebepten dolayı İran devriminden hemen sonra iki ülke ilişkileri daha mesafeli bir boyut almıştır. İran-İrak savaşı boyunca Suudi Arabistan açık bir şekilde Irak'tan yana tavır almıştır. Savaş esnasında Irak'a hatırı sayılır maddi destekte bulunan Suudi Arabistan İran'ı dengeleme konusunda üzerine düşeni yapmıştır. İki ülke arasındaki inişli çıkışlı seyir Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında da kendisini göstermiştir. Kuveyt işgal edildiği sırada Suudi Arabistan ile İran arasında daha yakın ilişkiler kurulmuş ve iki ülke temsilcileri işgale karşı aynı yönde açıklamalar yapmıştır.

İlişkileri göreceli olarak yakınlaşan iki ülkenin arası 2003 yılında Irak işgalinden sonra ülkede artan Şii etkisi neticesinde tekrar gerginleşmeye başlamıştır. İran'ın Ürdün Kralı Abdullah'ın yaptığı açıklamalardaki gibi Şii Hilali^{184*} oluşturmaya karşı tedirginlik yaşayan Suudi Arabistan aynı zamanda kendi sınırları içerisinde ve kuzey doğu bölgesinde bulunan Şii grupların İran tesirinden etkilenmesinden de endişe duymaktadır. İran Arap Uyanışını kendi isteği doğrultusunda okuduğu için Bahreyn'deki Şii grupların ayaklanmasının Suriye'nin aksine bir özgürlük hareketi olduğunu savunmaktadır. Bahreyn'in yüzde 66 civarında olan Şii nüfusu¹⁸⁵, ayrıca Basra körfezindeki stratejik konumu İran açısından önem arz etmektedir. Bahreyn'de Şiiiler tarafından Sünni yöneticilere karşı yapılan ayaklanmalar ülkeye Suudi güvenlik güçlerinin yardıma çağırılmasıyla bastırılabilmiştir. Bunun üzerine İran Suudi Arabistan arası gerilim tırmanmıştır. Körfez emirliklerindeki girift yapı İran ile Suudi Arabistan arasında sürekli gerginlik nedeni olmuştur ve hala bu gerginlikler değişen boyutlarda devam etmektedir. Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri'nin olduğu iddia edilen Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adaları devrim sonrası İran tarafından işgal edildiğinden bu yana Suudi Arabistan BAE tarafında yer almıştır. Körfezin bir diğer küçük ülkesi Katar da Suudi Arabistan yanlısı politika izlemektedir.

Suudi Arabistan ile İran arasındaki mesafeli ve çıkar merkezli durum iki ülke ilişkilerinin göreceli iyi olduğu durumlarda bile Şii, Sünni meselesi yüzünden hep temkinli olmuştur. İran'ın doğu komşuları Afganistan ve Pakistan'da Sünni aşırı Selefî grupların Suudi Arabistan tarafından finanse edilmesi, bu ülkelerde yaşayan azınlık Şiiilere karşı geçmişten

¹⁸⁴ <http://www.guardian.co.uk/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

* Jeopolitik olarak Şii Hilali ilk olarak Alman literatüründe rastlanılan bir terim olmuştur. Fakat uluslararası arenada Ürdün Kralı Abdullah tarafından ilk kez dillendirilmiştir. Şii hilali denmesinin nedeni ise coğrafi olarak hilali andırmasından kaynaklanmaktadır. Bahreyn, Irak, İran, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan İran önderliğinde Ortadoğu'da Şii etkinliğinin bilhassa ABD'nin 2003 yılındaki Irak müdahalesinin ardından artırılmasıyla dillendirilmeye başlanmıştır.

¹⁸⁵ <http://www.fco.gov.uk/en/travel-and-living-abroad/travel-advice-by-country/country-profile/middle-east-north-africa/bahrain/> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

günümüze dek süren şiddet olayları İran'ı her zaman rahatsız etmiştir. Selefi grupların ABD karşıtı olması dahi İran için cazip bir durum yaratmamıştır. Suudi Arabistan ile son gerginlik meseleleri ise İran'ın 30 yıllık müttefiki Suriye rejimine destek verirken Suudi Arabistan'ın açık şekilde Suriyeli muhalif grupları desteklemesidir.¹⁸⁶

İran'ın Suriye ilişkileri ise her zaman daha yakın olmuştur. Görünürde laik olan Suriye'nin İran gibi bir İslam cumhuriyetiyle nasıl yakın ilişkiler geliştirebildiği akıllarda soru işareti yaratabilir. Fakat Suriye'yi yöneten Nusayri* Esad ailesinden dolayı Sünni çoğunluğun kontrol altında tutulması ve Şii İran'a Suriye tarafından daha sıcak bakılmasından dolayı Hafız Esad ve yerine yönetime gelen oğlu Beşar Esad yönetimindeki Suriye ile İran ilişkileri her zaman sıcak olmuştur.

Bahsettiğimiz Şii hilalinin İran açısından batı ayağını oluşturan Suriye, İran açısından jeostratejik öneme sahip bir müttefiktir. Bir başka deyişle Suriye müttefikliği İran açısından hem Doğu Akdeniz'de var olabilmek, hem de Suriye'nin etkin olduğu Lübnan üzerinde etkili olabilmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda İran Lübnan Şiiileriyle de sıkı bir etkileşim içerisinde. Suriye yönetimine karşı başlatılan özgürleşme hareketini İran'ın desteklememe gerekçesi ise Batılılar tarafından finanse edilen teröristlerin fitne çıkarması olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁷ Mısır ve Tunus'ta yaşanan "İslami Uyanış" Suriye'de söz konusu değildir zira İran'a göre Suriye İsrail'e karşı etkin mücadele eden yegâne Arap devletidir. Bu bağlamda ABD ve Batılıların eliyle Suriye'de iç karışıklık çıkarılarak İsrail'e Ortadoğu'da rahatlatma sahası yaratılacaktır. İsrail'in Mısır'da kaybettiği pozisyon Suriye'de kazanılmaya çalışılmaktadır.¹⁸⁸

İran başlangıçta Suriyeli muhaliflere karşı takındığı bu sert tutumu daha sonra biraz da olsa yumuşatmaya çalışmıştır. Bunun nedeni ise Arap coğrafyasının Suriyeli muhaliflerin yanında yer almasından ötürü bu coğrafyada prestij kaybına uğramak istememesi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda İran sürekli İsrail zulmünün karşısında ve Müslüman dünyanın yanında olduğunu her fırsatta dile getirmektedir.¹⁸⁹ Zira İranlı yetkililer Suriye iktidarının da reform yapmasının gerekli olduğundan bahsetmeye başlamışlardır. Muhalifler açısından İran'ı

¹⁸⁶ Uygur; **a.g.m.** s.6-27.

* Nusayrilik Şiilik çatısı altında oluşmuş, bunun yanında Dürzîlik ve Hıristiyanlıktan etkilenmiş hem Şiiliğin ana akımı olarak kabul edilebilecek Caferilikten hem de Anadolu Aleviliğinden bazı uygulamalar bakımından ayrılan bir inanıştır. Sünni mezhep tarafından kabul görmemekle beraber Şiiliğe daha yakındır.

¹⁸⁷ Uygur; **a.g.m.** s.6-27.

¹⁸⁸ Uygur; **a.g.m.** s.6-27.

¹⁸⁹ <http://www.presstv.ir/detail/2012/11/25/274464/iran-supporter-of-muslim-countries/> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

eleştirebileceğimiz bir diğer nokta ise İsrail'in Suriye olaylarının başlangıcında Esad tarafında gözükmemesidir. Dolayısıyla İran ile İsrail'in Suriye politikasında benzerlik gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle İran Suriye ve bizzat İsrail'in bu gerginlikten yararlandığı yorumu da yapılabilir. Zira İsrail sürekli kendisini tehdit altında göstermekte ve ABD ve Avrupa kamuoyunu yanına çekmekte, İran ve Suriye ise Ortadoğu'da İsrail'e karşı mücadelelerini sürekli kutsamakta ve bundan çıkar elde etmektedir.¹⁹⁰

Bu bağlamda Lübnan da İran ve Suriye'nin güdümünde İsrail'e karşı kullanılmaktadır. Zira İran'ın 1980'lerden itibaren kuruluşuna yardımcı olup sürekli desteklediği Lübnan Hizbullah'ı, Lübnan güneyinden İsrail'e yönelik defalarca operasyon gerçekleştirmiş ve gerekli olduğu zamanlarda tansiyonu yükseltmiştir. Lübnan jeostratejik açıdan İran açısından büyük öneme sahiptir. Doğu Akdeniz'de bulunması ve bunun yanında İran'ın uluslararası arenada sesini yükseltip propaganda yapabileceği en önemli malzeme olan İsrail ile olan sınır komşuluğu Lübnan'ı İran için müstesna kılmaktadır. Lübnan'da yıllardır süren Suriye etkisi muhaliflerin Suriye'de yönetimi ele geçirme ihtimali dâhilinde son bulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İran açısından Suriye yönetiminin devrilmesi demek, Şii etkisinin Doğu Akdeniz'de yok olması ile eş anlamlı olacaktır.

Gerginlik politikası Ortadoğu kamuoyunda İran'ın İslam'ın İsrail zulmüne karşı savunucusu olduğu yönünde saygınlık kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda İran İslam Devriminin de hem İran içinde hem de İran dışındaki İslam Dünyasında itibar kazanması sağlanmıştır. Dolayısıyla İran'ın uyguladığı bu politika İran İslam Devriminin uluslararasılaştırılmasına yardımcı olmuş, Şiiliğe muhalif bir kimlik kazandırmış, tüm Şiiileri ortak bir paydada buluşturmaya yaramıştır. İsrail ile gerginlikten beslenen bir ülkenin doğrudan İsrail sınırına etki edebileceği nüfuzunu kaybetmesi İran açısından büyük bir politika daralması ve etki kaybına yol açabileceğinden, Suriye'deki statükonun devam etmesini İran yararlı görmektedir.

ABD'nin Ortadoğu'daki siyasetinin boşa çıkmasını hedefleyen diğer küresel aktörler de Suriye iktidarını desteklemektedirler. Rusya ve Çin de İran gibi Beşar Esad'ı destekleyerek Suriyeli muhaliflerin günümüze kadar ülke yönetimini ele geçirememesinde etkili olmuşlardır. Bölgede bizzat iktidar lehine savaşan İranlı güçler bulunmaktadır.¹⁹¹ Bunun yanında doğu Akdeniz'de kalan son askeri üssü Tartus'u da kaybetmek istemeyen Rusya, Suriye iktidarına

¹⁹⁰ Uygur; **a.g.m.** s.6-27.

¹⁹¹ <http://www.amerikaninsesi.com/content/iran-kuvvetleri-suriyede/1509025.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

elinden gelen desteği sağlamakta,¹⁹² kriz çıktıktan sonra söz konusu üsse Akdeniz'deki gemilerini yollamak suretiyle varlığını hissettirmeye çabalamaktadır.¹⁹³ Rusya'nın yanında Çin de ABD ve Batı karşıtı tutumunu BM güvenlik Konseyi üyeliğini kullanarak, Suriye'ye karşı her hangi bir uluslararası müdahalenin yolunu kesmektedir.¹⁹⁴

Bahsettiğimiz tüm bu değerlendirmelerden sonra ABD'nin zaman ve enerjisini Ortadoğu'dan Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaştırmak istediği anlaşılmaktadır. ABD bu stratejisini uygulamaya koyarken aceleci davranmaktan kaçınmaktadır. Uluslararası sistemin resmi, SSCB'nin çöküşünün ardından tam anlamıyla netleşmemiştir. Bunda SSCB sonrası dünyanın, büyük bir savaş neticesinde Yalta veya Paris konferansı gibi masa başında ulusların çetin mutabakatlarının ardından inşa edilmemiş olmasının da etkisi mümkündür. Uluslararası sistem 21. yüzyılda kurgulanırken bazı bölgeler ve ülkeler bu geçiş sürecinde ön plana çıkmaktadır. Bu bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Ortadoğu'da ise en önemli kilit noktalarından birisi İran'dır. Askeri kapasitesi, jeopolitik ve jeostratejik konumu, tarihi, Şia felsefesinin bölgedeki etkisiyle İran, ABD ve diğer bölgesel ve küresel güçlerin mücadele alanlarının kesiştiği noktadır. Söz konusu bu noktaya yoğunlaşarak ABD ve diğer bölgesel güçlerin uluslararası sistemi, topyekûn bir savaşa girmekten ziyade diplomasiyi ve demokrasi yoluyla kitleleri dolaylı yoldan yönlendirerek kurgulamaya çalışması, sonuç bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

¹⁹² <http://nationalinterest.org/commentary/russias-syrian-base-potemkin-port-7200> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

¹⁹³ http://www.nytimes.com/2012/07/11/world/middleeast/russia-sends-warships-on-maneuvers-near-syria.html/?_r=0 (Erişim Tarihi 21.11.2012)

¹⁹⁴ <http://www.reuters.com/article/2012/07/19/us-syria-crisis-un-idUSBRE86I0UD20120719> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşından bu yana emperyalist güçler tarafından, Ortadoğu’da istedikleri zaman karışıklık ve istikrarsızlık ortamı yaratmak için kullandıkları bölge İran’ın batısı, Türkiye’nin güneydoğusu ve Irak’ın kuzeyi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı Doğu Sorunu bu gün farklı nedenlerle, farklı siyasi haritalar altında, aynı bölgede devam etmektedir. Bölgenin değişen siyasi haritası sorunların mahiyetini değiştirmekten başka, yeni bir durum ortaya çıkarmamıştır. Söz konusu bölgenin Batı tarafından hedef alınmasının nedeni coğrafi, demografik ve stratejik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Mezopotamya’nın stratejik konumu, bölgede bulunan her hangi bir gücün tek başına buranın hâkimi olmasını cazip hale getirmiştir. Bu cazibe yaklaşık bir asırlık süre zarfında küresel güçlerin rekabet alanı olmasından dolayı her hangi bir bölgesel gücün bölgenin tek hâkimi olmasını da engellemiştir. Bilhassa ABD bu bölgede tek bir ulusun egemenlik kurmasını istememiştir.

21. yüzyılda yaşanacağı öngörülen değişim son iki asırdır bölgenin kaotik ortamdan sınırlanabileceğini göstermektedir. ABD güvenlik danışmanlarından Brzezinski’nin de belirttiği üzere Avrasya kıtasının kontrolünü elinde tutan dünyaya hükmeder tezinin birçok jeopolitikçinin de belirttiği üzere doğru kabul etmekteyiz. Dünyanın enerji kaynaklarının büyük çoğunluğu Avrasya kıtasındadır. Kıtaları ekonomileriyle değerlendirecek olursak yine Avrasya en çok üreten ve en büyük ekonomiye sahip olan kıtadır. Stratejik olarak ise üç büyük okyanusa hâkim konumda olmasından ötürü karasal anlamda en önemli kıta olmanın yanında dünyanın denizlerine de egemen konumdadır.

Bu bağlamda Avrasya hâkimiyeti için uluslararası sistemi elinde bulundurmak isteyen süper güç Güneybatı Avrupa, Doğu ve Güneydoğu Asya ile Ortadoğu’yu kontrol altında tutmak durumundadır. Burada Brzezinski’nin formülü Güneybatı Avrupa = 1, Güneydoğu Asya = 2 ve Ortadoğu =3 şeklindedir. Bir diğer tabirle 1+2=3 yani Ortadoğu’nun değeri diğer iki bölgenin toplam değerlerine eşittir.¹⁹⁵

Coğrafi bölgelerin stratejik önemleri zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Bu bölgenin demografisine, ekonomisine, Ortadoğu’da 19. yüzyılın sonlarında olduğu gibi yer altı kaynaklarının bulunması ve ekonominin bulunan bu kaynaklara bağlanması sayesinde artabilir. Bunun yanında da değeri yalnızca coğrafi özelliklerinden kaynaklanan bölgeler vardır. Bunların başında da Ortadoğu gelmektedir. Ortadoğu Avrasya’da bir geçiş noktasıdır,

¹⁹⁵ Brzezinski Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s.26-78.

bunun yanında Hint okyanusu, Akdeniz, Avrupa ile Asya arasında bulunmasından dolayı zaten stratejik bir konumdadır. Bunun dışında dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun inandığı semavi dinlerin merkezi olması da toprakların manevi değerini artırmaktadır. Tüm bunların yanında Ortadoğu'yu yukarıda belirttiğimiz şekilde stratejik açıdan, bilhassa Soğuk Savaş döneminde en değerli yapan iki unsur, petrol ve SSCB'nin açık denizlere ulaşma hevesinin hedef noktasında bulunmasının getirdiği coğrafi cazibesi olmuştur. Bölgeyi kontrolü altına almak isteyen ABD açısından ise artık kuzeyden gelecek bir tehlike söz konusu değildir. ABD açısından başlıca rakip, hem teknolojik rekabet, hem beşeri sermaye hem de ekonomik büyüklük açısından kendisiyle yarış halinde olan Çin olarak tanımlanabilir. Çin 1.300.000.000'dan fazla nüfusuyla demografik olarak da bulunduğu bölgede sürekli etki alanını artırmaktadır. Özellikle hidrokarbon zengini Sibiryaya bölgesi ve stratejik öneme sahip pasifik adalarında etkisini giderek artırmaktadır. Sürekli cari fazla veren Çin dünyanın üretim merkezi konumuna gelmiştir. Bunun yanında Çin üretiminin çoğunluğunu ABD için yaptığından iki ülkenin arasında rekabetin yanı sıra ekonomik bağlar bulunmaktadır. Değişen konjonktür Çin'e ve çevresine yani Asya-Pasifik bölgesine daha fazla odaklanılması gerektiğini ABD açısından zorunlu kılmaktadır.

Söz konusu bu konjonktür, Brzezinski'nin 1+2=3 formülünü değiştirmese de rakamların ifade ettiği bölgelerin değişmesine neden olmuştur. 3= Güneydoğu Asya, Doğu Asya şeklini almıştır. Ortadoğu ise artık istikrara kavuşturulması gereken bölge olarak anılmaya başlanmıştır. ABD'nin Soğuk Savaş döneminden bu yana değiştirmedeği karakteristik özelliği ehemmiyeti azalan stratejik coğrafyalarda kontrolü altında tutmak istediği bölgeleri emniyete ve istikrara kavuşturmak istemesidir. Fakat bu emniyet ve istikrar Amerikan istikrarı olarak tanımlayabileceğimiz, kendine has değerleri içeren bir istikrardır. Bir bölgede Amerikan istikrarı o bölgenin demokrasiyi benimsemiş, ya da en kötü ihtimalle demokrasi söylemini ön planda tutan ülkelerden oluşturulmalıdır. Yalnızca kökeni Magna Carta'ya dayanan Anglo-Sakson demokrasi değil, serbest piyasa ekonomisini uygulayan ve küresel ekonomiye adapte olmuş bir demokrasi gereklidir. Böyle bir demokrasi ve ekonomik ortamı kurguladığında bu ülkeler ABD'nin patronu olduğu sistemde hiyerarşide yükselebilirler. Bu yükselme ABD değerlerine ne kadar entegre olacağıyla doğrudan bağlantılı olsa da stratejik, tarihi, kültürel, askeri yetenek gibi birçok unsurun da beraberinde bulunması gerekmektedir. Bu unsurlara sahip Ortadoğu'da iki rakip ülke Türkiye ve İran olarak görülebilir. İki ülkenin arasındaki en önemli fark ise Türkiye'nin ABD değerlerini bilhassa son 10 yılda giderek uygulamakta olduğu gerçeğidir. İran ise tam aksine ABD'nin emniyet ve istikrar ortamı yaratmak istediği Ortadoğu'da ABD'ye ne kadar zaman kaybettirirse o kadar karlı durumda olacak büyük

güçler Rusya ve Çin’le birlikte hareket etmektedir. İki ülkenin farklı stratejik tercihlerinin tarihsel arka planı da resmin netleşmesi açısından çok önemlidir.

ABD’nin belirlediği her hangi bir stratejik bölgeyi kontrol altına almak için Vietnam savaşıdan sonra değiştirdiği strateji günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Bu strateji ise 1969 yılında göreve gelen ABD başkanı Nixon’ın adını taşıyan doktrini ile birlikte hayata geçirilmeye başlamıştır. İran devriminden 10 yıl önce göreve gelen başkanın Vietnam’dan çıkardığı ders ABD’nin Soğuk Savaşın artan maliyetlerini yalnızca kendisinin karşılamaması gerektiği yönünde olmuştur. Nixon Doktrininin en önemli kısmı müttefik ülkelere gerektiği kadar askeri, teknolojik ve ekonomik yardımlar yapılması, fakat bölgedeki çatışma maliyetlerinin söz konusu müttefikler tarafından üstlenilecek olmasıdır. Böylece ABD savaş maliyetlerini azaltarak ekonomik anlamda SSCB’ye karşı avantajlı duruma geçerken, bunun yanında kendi kamuoyuna karşı da ABD askerleri ölmediğinden daha rahat etmiştir. SSCB’nin aksine kendi müttefikleriyle dolaylı yoldan savaşan ABD bu karakterini hala korumaktadır. SSCB ise bir bölgeyi kontrol etmek için genellikle kriz ortamlarını uygun bulmuştur. Günümüzde bu özellik Rusya ve hatta Çin için geçerlidir.

1969 yılından 1979 yılındaki İran İslam Devrimine kadar, Ortadoğu’daki “rimland”ın ABD’nin SSCB’ye karşı en önemli müttefikleri İran tarafından muhafaza edilmesine karar verilmiştir. Bir diğer müttefik Suudi Arabistan ekonomik yükleri çekecekken İran’ın yeterli askeri kabiliyete sahip olması ve stratejik konumda bulunmasından dolayı kuzeyden gelen tehlikeye karşı en önemli ABD müttefikleri olarak konumlandırılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda İran’a başkan Nixon döneminde kayda değer askeri ve ekonomik yardımlar sunulmuştur. NATO’nun devamı niteliğindeki CENTO ile birlikte Sovyetlere karşı güney kuşağını kuran ABD, açık denizleri ve “rimland”ı kontrol altına almıştır. NATO ve CENTO’nun ikisine birden üye olan Türkiye ile yalnızca CENTO’ya üye olan İran’ın stratejik konumları doğrudan SSCB’ye güney sınırından komşu oldukları için daha önemlidir. Türkiye’de her ne kadar ordu ve siyaset Soğuk Savaş sırasında Batı tarafında politika izlemeyi istese de sosyalist hareketlerin ivme kazandığı 60 ve 70’ler Türkiye’si ABD için İran’dan bir adım geride bulunmaktaydı. Zira Şah’ın İran’ı Türkiye’ye oranla ABD ile daha yakın müttefik ilişkileri içerisinde olmuştur. Dolayısıyla İran, Nixon döneminde daha önce bahsettiğimiz SSCB’ye karşı çift sütun stratejisinin en önemli ayağını oluşturmaktaydı. Fakat ABD ile İran arasındaki bu müttefiklik ilişkisi ve NATO-CENTO bağlantısı İran İslam Devrimi ile son bulmuştur.

ABD her zaman ikinci planını hazırlayan bir devlet olduğunu Türkiye’de desteklediği 1980 darbesiyle ispatlamıştır. İran kartını kaybederek oluşturduğu yeşil kuşakta büyük bir boşluk oluşmuştur. Bunun neticesinde İran’ın yerini alması için Türkiye ile daha yakın müttefiklik ilişkileri içerisine girilmiştir. Türkiye ile ABD müttefikliği 1980 darbesinden günümüze artarak devam etmiştir. Avrasya’nın kontrolünü elinde bulundurmak için ABD Ortadoğu’yu kendi değerleri dâhilinde istikrara kavuşturmak istemektedir. Bunun için bölgenin 20. yüzyıldan kalma köhne diktatörlüklerden kurtarılıp demokrasiye geçiş yapılmasını desteklemektedir. Zira bu sebeple Arap Uyanışı ABD tarafından sonuna kadar desteklenmektedir.

Bir diğer istikrar sağlayıcı söylem de birinci bölümde bahsettiğimiz medeniyetler çatışması tezi üzerinden yürütülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu dağıldığı günden beri birbirlerinden koparılan Ortadoğulular arasında tekrar köprüler inşa edilmeye çalışılmaktadır. Huntington’ın söyleminden ABD sonuna kadar yararlanmaktadır. Hatta medeniyetler çatışması tezinin aksini savunan Türkiye başbakanı Erdoğan dahi medeniyetler ittifakı teziyle aynı amaca hizmet etmektedir. Zira Ortadoğu’da bir İslam medeniyetinin varlığı tüm dünyaya hatırlatılmıştır. Buradaki Müslüman toplumlara bu üst kimlik bilinci 20 yılı aşkın süredir her türlü iletişim kanallarıyla aşılanmaktadır. Türkiye’de ılımlı İslam temsilcisi olarak değerlendirilen Ak Parti’nin benzerleri devrim yaşanan diğer Ortadoğu devletlerinde örgütlenmeye başlamıştır. Hatta daha önce keskin görüşleri bulunan İhvanı Müslümin gibi partiler dahi Mısır’da söylemlerini hafifletmişler, Ak Parti kongrelerine katılmışlardır. Türkiye önderliğinde esen(estirilen) bu ılımlı İslam söyleminin* bilhassa Ortadoğu’da popülaritesi giderek artmıştır. Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” söylemi üst kimlik olarak Müslümanlığı, Ortadoğululara Osmanlı İmparatorluğundan sonra tekrar benimsetirken, ılımlı İslam akımıyla birlikte Müslüman üst kimliği aynı zamanda siyasal bir kimlik de kazanmıştır.

ABD, Ortadoğu için hazırladığı istikrara doğru emin adımlarla ilerlemektedir. 1979 ve 1980 bir bakıma rol değiştiren İran ile Türkiye arasında da bir rekabet yaşanmaktadır. Türkiye giderek artan(arttırılan) bölgesel nüfuzuyla İran tarafından endişeyle karşılanmaktadır.

* ılımlı İslam söylemi bilhassa Ak Parti iktidarı ve başkanı tarafından kabul edilmemektedir. İslam’ın ”ılımlı” gibi bir sıfatla kategorize edilmesine karşı çıkmaktadırlar. Fakat bu kavramla birlikte kast edilen model, -sonuç bölümünde sıklıkla vurgulanan- ABD değerleriyle barışık bir İslami kesimdir. Bu da öncelikli olarak serbest piyasa ekonomisini ve demokrasiyi benimsemiş, içselleştirmiş, geleneksel değerlerine bağlı olan ya da olduğunu iddia eden ve kendisini bilhassa Türkiye’de muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan kesimdir. Ortadoğu ülkelerinde öncelikli olarak Türkiye ile birlikte 21. Yüzyılın başından itibaren genel olarak “ılımlı İslam” ideolojisinde partiler iktidara gelmiş, gelmektedir.

ABD'nin Ortadoğu'da istediklerini kurgulayıp dikkatini Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaştırmasını ertelemesi en fazla Avrasya'daki rakipleri Rusya ve Çin'in lehine olacaktır. Bu sebeple Ortadoğu'da ilerlemesi durdurulması istenen, ya da vakit kazanmaya çalışan Rusya ve Çin bölgedeki kaotik ortamı ve gerilimi desteklemektedirler. İran ise bölgedeki nüfuzunu kaybetmemek adına Rusya ve Çin ile eşgüdümlü bir Ortadoğu politikası yürütmektedir. Zamanın giderek aleyhine işlediğini öngörebilen İran, nükleer güç olmak için de çalışmalarını sürdürmektedir. Zira nükleer gücü elinde bulundurduğu takdirde Türkiye ve diğer Ortadoğu güçlerine karşı elinde askeri avantaj bulundurma fırsatı yakalayacaktır.

Sonuç olarak, 1990'lı yıllarda Avrupa güvenliği için istikrara kavuşturulan Balkanlar'dan sonra sıra Avrasya'nın bir diğer kilit noktası Ortadoğu'ya gelmiştir. Arap Uyanışı ile başlayan, Medeniyetler Çatışması teziyle kimlik kazandırılan, İlimli İslam'la siyasal altyapısı oluşturulan ve önderinin Türkiye olarak belirlendiği, serbest piyasa ekonomisine sahip, küresel ekonomiye ve dolayısıyla ABD'ye entegre edilmiş bir Ortadoğu oluşturulmak istenmektedir. ABD bu hedef doğrultusunda oldukça soğukkanlı ve sabırlı bir şekilde ilerlemektedir. Türkiye ise imparatorluk döneminden günümüze bölgede etkisini arttırmak için uluslararası konjonktürün getirdiği bir fırsat yakalamıştır. Bu fırsatı değerlendirmeye hevesli olduğu yaptığı seçimlerden anlaşılabilir. İran açısından ise durum tehlike arz etmektedir. ABD ve İsrail aleyhtarlığından ve geriliminden beslenen İran rejimi, bölgede yarattığı istikrarsızlık ortamıyla sorun teşkil etmektedir. Gelecekte etnik yapısı itibarıyla tehlike arz eden Güney Azerbaycan gibi bölgelerinde bağımsızlık hareketleri meydana gelme ihtimali dâhilindedir. İran'ı bir arada tutan Şia felsefesinin ve İslam Devriminin yapıtaşları en tehlikeli döneme girmiştir. Zira karşısında daha müreffeh, daha özgürlükçü, daha demokratik olarak gözüken Türkiye, diğer Ortadoğu ülkeleri karşısında giderek daha fazla model olarak benimsenmektedir. Bu da Şia felsefesinin ve İslam Devriminin cazibesini yitirmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla İran'ın bölgedeki etkisinin giderek azalacağı söylenebilir. Bunun yanında Ortadoğu bölgesinin küresel ekonomiye bütünleşmiş, enerji yollarının ABD tarafından kontrol altına alındığı, geçmişe nazaran daha az sorunlu bir yapıya kavuşacağını söyleyebiliriz. İstikrara kavuşan Ortadoğu ile birlikte ABD enerjisinin çoğunu yeni rakibi olarak görülen Çin'e yani Asya-Pasifik bölgesine yoğunlaştırabilecektir.

KAYNAKÇA

2010 World Almanac and Book of Facts, Pg. 176, Published 2009, Published by World Almanac Books; ISBN 1-60057-105-0

Ahmet, H. Topal, Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı, Beta Yayınları, Ankara, 2004

al-Hammadi, Khalid, `The Inside Story of al-Qa'ida,` part 4, Al-Quds al-Arabi, March 22, 2005

Al-Shishani, Murad Batal , "Al-Zarqawi's Rise to Power: Analyzing Tactics and Targets". Jamestown Foundation Terrorism Monitor, (November 17, 2005) Vol. 3, sayı. 22

Aras Bülent, Bacık Gökhan, **11 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkim Yayınları, İstanbul, 2005
Bal İdris, Çufalı Mustafa, **Türk-Ermeni İlişkileri**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006

Bergen, Peter , **The Osama bin Laden I Know: An Oral History of al Qaeda's Leader (2nd ed.)**, New York: Free Press, 2006, ISBN 0743278925.

Bosworth, C.E., *Les Dynasties Musulmanes*, Arles, 1996, Actes Sud

Brzezinski Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005

Crews Robert D, Amin Tarzi, The Taliban and the Crisis of Afghanistan., Harvard University Press, Cambridge, 2009

Çetinsaya, Gökhan, Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri, Birikim Dergisi, Sayı:96 Nisan 1997, İstanbul

Dabağyan, Levon Panos, Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001

Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2009

Edward W., Said, **Orientalism**, Pantheon Press, New York, 1978

El-Kihya Mansur Ömer, Libya'nın Kaddafi'si, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011

Emadi, Hafizullah, Culture and Customs of Afghanistan, Greenwood Press, Connecticut, 2005

Francis, Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Profil Yayınları, İstanbul, 2011

Fred, Halliday , İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Popülizm, (der. Serpil Üşür), İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

Gumilev Lev Nikolayeviç, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, Selenge Yayınları, İstanbul, 2001

Gürses Emin, Kaynak Mahir, **Geleceğin Türkiye'si**, Profil Yayınları, İstanbul, 2011

Hamel, Ernest , Histoire de Saint-Just Député de la Convention Nationale, Impr. et Librairie Poulet-Malassis et Broise, Paris, 1859

Hazem Zaki Nuseibeh, The Ideas of Arab Nationalism, Cornell University Press, Ithaca, 1956

Hoe, Susanna, Roebuck, Derek, **The Taking of Hong Kong: Charles and Clara Elliot in China Waters**, Routledge Press, London, 1999

Ilan Pappe, Ortadoğu'yu Anlamak, Ntv Yayınları, İstanbul, 2007

İzzeti İzzetullah, İran ve Bölge Jeopolitiği, Küre Yayınları, İstanbul, 2006

John Lewis, Gaddis, "Toward the Post-Cold War World", **Foreign Affairs**, Vol. 70, Autumn 1991

Kadri Çelik, Bir Devrimin Anatomisi, Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 1995

Keohane Robert O., Nye Joseph, "Introduction: The End of the Cold War in Europe"
Keohane, Stanley Hoffmann, Nye (der.) **After the Cold War: International Institutions and State strategies in Europe 1989-1991**, Cambridge, Harvard University Press, 1993

Krasner, D. Stephen, **Compromising Westphalia**, International Security, Vol.20, No.3, Winter 1995-1996

Laçiner Sedat, Ekinci Celalifer Arzu, 11 Eylül Sonrası Ortadoğu, Usak Yayınları, Ankara, 2011

Lapidus, M. Ira, **History of Islamic Societies**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988

Macmillan Margaret, Paris 1919, Odtü Yayıncılık, Çev: Belkıs Dişbudak, Ankara, 2004

Metcalf, Barbara Daly, **The Comperative Study of Muslim Societies**, Items, Vol. 40, March 1986

Metin Barış, Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Vakfı Dergisi yıl:16 sayı:2 Ağustos 2012

Naím, Moisés, "The Five Wars of Globalization". Foreign Policy, Vol. 134, (January/February 2003)

Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003

Öztuna Yılmaz, Türkler, bky Yayınları, İstanbul, 2004

Pappe Ilan, **Büyük Oyunu Anlamak: Jeopolitik Bugünün Uzun Tarihi**, Ntv Yayınları, İstanbul, 2007, Çev: Akça İsmet

Pearson, Lester B., **Democracy in World Politics**, Princeton University Press, Princeton, 1995

Pipes, Daniel, **In the Path of God, Islam and Political Power**, Basic Books, New York, 1983

Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, Yeni Zaman Yayınevi, İstanbul, 1997

Rashid, Ahmed, Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia, Yale University Press, New Haven, 2000

Samuel P., Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2005

Sezer Bazoğlu, Duygu, Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma, **International Spectator**, Sayı.27 (Ocak-Mart) 1992

Skocpol, Thoda, Rantiye Devlet ve İran Devriminde Şii İslam, (der. Serpil Üşür), İran Devrimi: Din , Anti-emperyalizm ve Sol, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

Tripp, Charles, A History of Iraq, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Türel Yılmaz, Uluslararası Politikada Ortadoğu, Barış Kitabevi, Ankara, 2011

Uygur Hakkı, İran ve Arap Baharı, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, sayı:52 Mart 2012

Youssef M. Choueiri, Arab Nationalism: A History: Nation and State in the Arab World, Blackwell Publishers, Malden, 2000

İnternet Kaynakları

"Evolution of the al-Qaeda brand name". Atimes.com.

http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/FH13Ak05.html. Retrieved March 22, 2010

"The Future of Terrorism: What al-Qaida Really Wants – SPIEGEL ONLINE – News – International". Der Spiegel. September 11, 2001.

<http://www.spiegel.de/international/0,1518,369448,00.html>. (Erişim Tarihi: 18.10.2011)

<http://apnews.myway.com//article/20110211/D9LA9H180.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

http://articles.cnn.com/2001-09-20/us/gen.bush.transcript_1_joint-session-national-anthem-citizens?_s=PM:US (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

http://articles.cnn.com/2001-10-07/us/ret.attack.pentagon_1_taliban-command-and-control-defense-secretary-donald-rumsfeld-rumsfeld-and-joint-chiefs?_s=PM:US (Erişim Tarihi: 20.02.12)

http://articles.cnn.com/2003-03-07/us/sprj.irq.un.transcript.blix_1_inspection-effort-unmovic-unscom?_s=PM:US(Erişim Tarihi: 26.02.2012)

http://articles.cnn.com/2004-01-09/world/sprj.nirq.saddam_1_enemy-prisoner-iraqi-leader-international-committee?_s=PM:WORLD (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/806/62/PDF/N0080662.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/300/44/PDF/N9930044.pdf?OpenElement> (Erişim Tarihi: 28.04.2012)

<http://en.rian.ru/opinion/20120216/171342962.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html> (Erişim Tarihi 25.04.2011)

<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030324-4.html>(Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://nationalinterest.org/commentary/russias-syrian-base-potemkin-port-7200> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<http://pomed.org/blog/2011/01/egypt-ap-confirms-government-has-disrupted-internet-service.html/#.T1Phpnkipkg> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=980DE2D9113CE13BBC4052DFB667838E649FDE> (Erişim Tarihi: 04.04.2011)

<http://stuff.mit.edu/afs/sipb/contrib/wikileaks-crs/wikileaks-crs-reports/RL34531.pdf> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement (Erişim Tarihi: 25.02.2012)

<http://www.aljazeera.com/indepth/2011/02/201129135657367367.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

- <http://www.amerikaninsesi.com/content/iran-kuvvetleri-suriyede/1509025.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)
- http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MC15Ak05.html (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- <http://www.australianpolitics.com/news/2001/01-10-07.shtml> (Erişim Tarihi: 20.02.12)
- http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/khomeini_ayatollah.shtml 20-11-2012, (Erişim Tarihi: 25.11.2012)
- <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16047709> (Erişim Tarihi: 12.11.2012)
- http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/04/110412_libya_nato.shtml (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/05/110526_egypt_palestine.shtml (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1477:ortad-ouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soeylemi&catid=168:ortadogu-analizler (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/540503/Shiite>,
- <http://www.pewforum.org/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population%286%29.aspx>,(Erişim Tarihi: 12.11.2012)
- <http://www.cnewsworld.com/tr/world-news/middle-east-world-news/estimated-2-million-people-protest-in-around-tahrir-square-in-cairo-egypt-mp4/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- <http://www.comw.org/pda/0310rm8.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)
- <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-6583.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)
- <http://www.csmonitor.com/2003/0627/p06s01-wosc.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2012)
- <http://www.defence.gov.au/publications/lessons.pdf>(Erişim Tarihi: 26.02.2012)
- <http://www.desertec.org/en/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- http://www.ejil.org/forum_WTC/ny-stahn-01.html (Erişim Tarihi: 20.02.2010)
- <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5523&pid=46> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- http://www.fas.org/irp/congress/2004_cr/s012804b.html (Erişim Tarihi: 26.02.2012)
- <http://www.fco.gov.uk/en/travel-and-living-abroad/travel-advice-by-country/country-profile/middle-east-north-africa/bahrain/> (Erişim Tarihi 21.11.2012)
- <http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/middle-east/111021/tunisia-vote-tunisia-election-campaign-arab-spring-test> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)
- http://www.globalsecurity.org/military/ops/southern_watch.htm (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://www.guardian.co.uk/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<http://www.guardian.co.uk/world/2011/oct/05/russia-china-veto-syria-resolution> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution-1.html> (Erişim Tarihi: 05.03.2011)

http://www.lse.co.uk/FinanceNews.asp?ArticleCode=77c810riig2uluz&ArticleHeadline=Ex_Libyan_minister_forms_interim_govtreport (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

http://www.newyorker.com/archive/2003/05/12/030512fa_fact (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25319438/> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

http://www.nytimes.com/2011/01/23/weekinreview/23worth.html?_r=1&src=twrhp (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

http://www.nytimes.com/2011/12/15/us/at-fort-bragg-obama-showers-praise-on-troops-back-from-iraq.html?_r=1&ref=middleeast (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

http://www.nytimes.com/2012/07/11/world/middleeast/russia-sends-warships-on-maneuvers-near-syria.html/?_r=0 (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<http://www.policymic.com/articles/israel-lobby-drives-america-s-palestine-veto> (Erişim Tarihi: 05.03.2011)

<http://www.presstv.ir/detail/2012/11/25/274464/iran-supporter-of-muslim-countries/> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1075278&CategoryID=81>

http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/2007/MR629.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2012)

<http://www.reuters.com/article/2012/07/19/us-syria-crisis-un-idUSBRE86I0UD20120719> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1544535/Iran-poised-to-strike-in-wealthy-Gulf-states.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://www.theage.com.au/world/warning-egypt-could-follow-tunisia-20110119-19wly.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://www.theatlanticwire.com/national/2011/12/iraq-war-officially-over/46234/> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://www.theepochtimes.com/n2/technology/solar-energy-desertec-project-electric-18824.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<http://www.usatoday.com/news/world/iraq/story/2011-12-15/Iraq-war/51945028/1?loc=interstitialskip> (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/22/AR2006062201475.html>(Erişim Tarihi: 26.02.2012)

<http://www.whitehouse.gov//news/releases/2001709/20010920-8.html> (Erişim Tarihi: 24.04.2012)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html> (Erişim Tarihi: 20.02.2012)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2012)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (Erişim Tarihi 21.11.2012)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html?countryName=Turkey&countryCode=tu®ionCode=mde&rank=17#tu> (Erişim Tarihi: 18.04.2011)

Lawrence Freedman, ”This is the Third World War-and The Stakes Are High,” The Independent, 23 Ekim 2001,

<http://argument.independent.co.uk/commentary/story.jsp?story=100457>. (Erişim Tarihi: 27.04.2012)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Tolga ÖZTÜRK
Doğum Tarihi ve Yeri : 03/08/1983 - ESKİŞEHİR
Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Özel Ertuğrulgazi Erkek Lisesi, ESKİŞEHİR
Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası
 İlişkiler Ana Bilim Dalı (2009-2012)
Tez Konusu : ABD'nin Ortadoğu Politikası ve İran Jeopolitiği
Yabancı Dil / Diller : İngilizce, Fransızca

İş Deneyimi

Stajlar : NATO Merkez Karargâh Public Diplomacy Office Brüksel
 (2006)
Çalıştığı Kurumlar : Türkmaritime Denizcilik İstanbul (2008)
 Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Uluslararası İlişkiler Bölümü
 (2009 –)
Adres : Uncalı mah. 23. cad. Günsaray sit. E blok. K:2 D:5
 Konyaaltı/ANTALYA
E-Posta : tolgaozturk@akdeniz.edu.tr